

Rituell topografi

Gullbrakteater fra Vest-Agder og Rogaland.

Eirin Susann Beenberg

Masteravhandling i arkeologi

Universitetet i Oslo

Vår 2014

***Mufasa:** Look, Simba. Everything the light touches is our kingdom. A king's time as ruler rises and falls like the sun. One day, Simba, the sun will set on my time here and will rise with you as the new king.*

***Simba:** And this'll all be mine?*

***Mufasa:** Everything.*

***Simba:** Everything the light touches... What about that shadowy place?*

***Mufasa:** That's beyond our borders. You must never go there, Simba"*

- The Lion King

Forord

Etter 5 år som arkeologistudent på Universitetet i Oslo kan jeg endelig levere inn masteravhandlingen min. Gjennom det siste året med intens skriving og arbeid er det mange som trenger en takk.

Først og fremst må jeg få takke min veileder Lotte Hedeager for alle de konstruktive og opplysende samtalene som mer enn ofte har hjulpet en forvirret studenthjerne. Du har vært en uunnværlig ressurs for struktureringen av denne avhandlingen.

Under arbeidet med denne oppgaven har jeg har fått oppleve mye spennende. «Forskningsturen» til Sør-Vestlandet gikk over all forventning, og for det har jeg mange å takke: Tone Daasvand og alle på arkivet ved Arkeologisk museum i Stavanger har stått på hodet for å skaffe meg den informasjonen jeg trengte for veien videre. Turen til Oppstad og dokumentasjonsarbeidet der hadde ikke vært mulig uten hjelp av Olaf Gjedrem, Toralf Rugland, Lars R. Opstad og Johan Bø. Dere fikk oppholdet til å føles ut som en skattejakt!

I Egersund møtte jeg mange ivrige sjeler som var minst like interessert i arbeidet mitt som meg selv. En spesiell takk rettes til Abram Kjell Sjørdal ved Dalane Folkemuseum og lokalhistoriker Per Einar Lædre for all informasjon og engasjement. Jeg må i tillegg få takke min kjære pappa som uten innvendinger takket ja til å være med meg på eventyr i (sør)vesterveg. Det bor visst en arkeolog i deg òg.

Takk til alle mine medstudenter ved Blindernveien 11. Dere kan ikke unnværes. En spesiell takk rettes til Jani Causevic og Espen Uleberg for hjelp med sine GiS-kunnskaper, og til Per Ditlef Fredriksen for uvurderlig krisehjelp ved innspurten til innlevering.

Takk til Nicolai som alltid har klappet meg på hodet og fått meg til å trekke på smilebåndet under mine demotiverende stunder med furteleppe og sinnarynke. Sist men ikke minst, takk til min familie og mine venner for gode og oppmuntrende ord gjennom hele løpet.

En spesiell takk rettes til Sverre Johan Jensen som, med sine eminente IT-kunnskaper, reddet hele masteroppgaven min fra å gå i vasken. Det du ikke kan, er ikke verdt å kunne.

Eirin Susann Beenberg

Innhold

Figurliste	VI
Kap.1: Innledning	1
1.1 Problemstilling.....	2
1.2 Avhandlingens disposisjon	2
Kap. 2: Forskningshistorie	3
2.1 Jens J. A. Worsaae og religiøse offerskikker.....	3
2.2 Sophus Müller; sakrale og profane depoter.....	3
2.3 Johannes Bøe.....	4
2.4 Jens Storm Munch og Helmut Geisslinger.....	4
2.5 Charlotte Fabechs modell.....	5
2.6 Gry Wiker; dialogen med naturkreftene	6
2.7 Gullbrakteatene som medium for politiske og religiøse ytringer	6
Kap 3: Forskningsmaterialet.....	9
3.1 Brakteater fra depoter i Vest-Agder og Rogaland	10
3.2 Brakteatenes ikonografi	21
Kap 4: Teoretisk bakgrunn – ritualteori:	25
4.1 Norrøn religion	25
4.2 Myte som ideologi.....	26
4.3 Hva er et ritual?.....	29
4.4 Myte og materialitet.....	33
4.5 Oppsummering.....	36
Kap. 5: Metode - landskapsanalyse:	37
5.1 Deponeringer i landskapet: interaksjonen mellom menneske og natur.....	37
5.2 Liminale steder – myte reflektert i landskapet.	40
5.3 Innføring av nye verdier og revitalisering av gamle tradisjoner	43
5.4 Deponeringslokalitetene i Vest-Agder og Rogaland.....	45
Kap. 6: Analyse	47
6.1 Vest-Agder og Rogaland – et overordnet perspektiv	47

6.2 Depotene fra Vest-Agder.....	49
6.3 Depotene fra Rogaland.....	55
6.4 Dokumentasjonsarbeid Årstad og Oppstad 08/09- 11/09-2013	70
6.5 Deponeringsmønstre.....	78
6.6 Funn sammensetning	80
6.7 Funnforhold	83
Kap. 7: Rituell topografi	85
7.1 Den topografiske strukturen i Vest-Agder og Rogaland.....	85
7.2 Likheter og forskjeller i deponeringspraksis og funnmønstre mellom Norge og Danmark	87
7.3 Menneskers dialog med naturkreftene.....	90
Kap. 8: Konklusjon	99
Litteratur	101
Appendiks.....	118

Figurliste

Figur 1: Oversiktskart for Vest-Agder og Rogaland (kompilert av forfatteren).....	10
Figur 2: Funnsteder i Vest Agder og Rogaland, for depoter med- og enkeltfunn av brakteater (kompilert av forfatteren).....	10
Figur 3: 6 C-brakteater fra Austad. Fra Stylegar (1997:18).....	11
Figur 4: D-brakteat fra Brekne. (Fra unimus.no/arkeologi 13.01.2014).....	12
Figur 5: D-brakteatene fra Jåtog. Til venstre: C22600a Til høyre: C22600b. Fra Stylegar (1997:12).....	13
Figur 6: D-brakteat fra Årstad (fra unimus.no 13.01.14).....	14
Figur 7: C-brakteat fra Vindingland (fra unimus.no 10.04.14.).....	14
Figur 8: D-brakteat fra Vatne (fra unimus.no 10.04.14).....	15
Figur 9: Tegning av D-brakteat fra Vatne. Her ser man motivet bedre. Etter Hauck et. al. (1985-1989) med samme katalognummer.....	15
Figur 10: Brakteatene fra Oppstad. Til venstre: C714 Til høyre: C715. (Fra unimus.no/arkeologi 13.01.2014).....	16
Figur 11: D-brakteat fra Kydland (fra unimus.no 10.04.14).....	16
Figur 12: 13 av brakteatene fra Madla, samt de fem gullperlene. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger 46412,boks303).....	17
Figur 13: D-brakteat fra Norheim. (Fra unimus.no 13.01.2014).....	18
Figur 14: 2 D-brakteater fra Teig. Til venstre: S7130 Til høyre: S11049 (fra unimus.no 13.01.14).....	18
Figur 15: Brakteatene fra depotet i Selvik. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger. 47494, boks 6-025).....	19
Figur 16: D-brakteat fra Skjørestad. (Fra unimus.no 13.01.2014).....	20
Figur 17: 3 D-brakteater og bruddgull fra Holta. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger 35630, boks 230).....	20
Figur 18: Hybridmotiv på D-brakteat fra Teig (C7130). Fra Kristoffersen (2010:265).....	22
Figur 19: Eksempler på motiver med såkalte blandingsdyr. Til venstre: C-brakteat fra Oppstad. Til høyre: C-brakteat fra Austad. Etter Hauck et. al. (1985-1989) med samme katalognummer.....	23
Figur 20: De topografiske forskjellene i Rogaland fylke. Til venstre i bildet: Jærens flate jordbrukslandskap. Til høyre i bildet: Kupert terreng med topografiske høydeforskjeller. Legg merke til det synlige topografiske skillet midt i bildet (Foto: Google Maps 05.03.14).....	48
Figur 21: Øvre Austad i stor skala. Punkt markerer beliggenheten for Øvre Austad gård (kompilert av forfatteren).....	49
Figur 22: Øvre Austad i liten skala. Punkt markerer beliggenheten for Øvre Austad gård (kompilert av forfatteren).....	49

Figur 23: Venstre: Markering av to gravfelt som begge er kandidater for brakteatenes funnsted. Målestokk 1:2500 (fra askeladden.ra.no). Høyre: Stedsnavn og terreng i området rundt Austad. Målestokk 1:10000 (fra askeladden.ra.no 22.03.14).....	50
Figur 24: Venstre: Brekne i stor skala. Legg merke til endringen i terrenget på Lista-halvøya. Høyre: Brekne i liten skala. Markeringen på kartet angir funnstedet for brakteaten (kompilert av forfatteren)	51
Figur 25: Venstre: Jåtog i stor skala. Punktet markerer brakteatenes funnsted. Høyre: Jåtog i liten skala (kompilert av forfatteren).....	53
Figur 26: Borgefjell og Jåtogberget. Bygdeborg fra folkevandringstid (fra kulturminnesok.no 15.03.14).....	53
Figur 27: Stedsnavn og terreng i området rundt Jåtog. Målestokk 1:10000. (fra askeladden.ra.no 24.03.14).....	54
Figur 28: Vindingland og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste gravminne i forhold til Vindingland gård (ca. 230 meter sør fra gården). (Kompilert av forfatteren).....	55
Figur 29: Terreng og stedsnavn i området rundt Vindingland gård (fra temakart-rogaland.no 11.04.14). Målestokk 1:14993.....	56
Figur 30: Beliggenheten for Vindingland gård (fra temakart- rogaland.no 11.04.14). Målestokk 1:3748.....	56
Figur 31: Vatne og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste fornminne i forhold til Vatne gård som ligger ca. 300 meter øst for dette (kompilert av forfatteren).....	57
Figur 32: Vatne og omegn. NB: Skjørestad på kartet må ikke forveksles med funnstedet for brakteaten med samme navn. Skjørestad (13/167,2) som jeg refererer til i teksten ligger 6 km nord for Vatne (fra askeladden.ra.no 13.04.14). Målestokk 1:18394.....	58
Figur 33: Området sør for Vatne gård (fra askeladden.ra.no 13.04.14) Målestokk 1:18394.....	58
Figur 34: Venstre: Kydland og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste fornminne i forhold til Kydland gård (ca. 200 meter vest for gården). Høyre: Kydlands (rød) beliggenhet i forhold til funnstedet på Oppstad (blå). Avstanden er omtrent 5.8 km (kompilert av forfatteren).....	59
Figur 35: Kydland gård sett i stor skala. Kartet viser blant annet grenses skillet mellom Låg-Jæren og Høg-Jæren(fra temakart-rogaland.no 13.04.14). Målestokk 1:29985.....	60
Figur 36: Venstre: Madla liten skala. Punkt markerer ikke funnsted. Høyre: Oversiktskart for Madla (kompilert av forfatteren).....	61
Figur 37: Venstre: Norheim i liten skala. Punktet på kartet markerer Norheim gård. Fargeforskjellene i den topografiske strukturen viser skillet mellom kommunene Time (Norheim) og Klepp. Høyre: Norheim og omegn i stor skala. Rødt punkt markerer Norheim gard. Blått punkt markerer depotet fra Oppstad. Distansen mellom punktene er ca. 9-9.5 mil. De ulike fargene i topografisk markering viser skillet mellom kommunene Time (Norheim 10/162) og Hå (Oppstad 7/152). (Kompilert av forfatteren).....	62
Figur 38: Landskapet og terrenget øst for Norheim gård (fra askeladden.ra.no 27.03.14). Målestokk 1:20000.....	63

Figur 39: Venstre: Teig i stor skala. Punktet på kartet markerer beliggenheten for Teig gård. Høyre: Teig i liten skala (kompilert av forfatteren).....	64
Figur 40: Landskap, terreng og stedsnavn for Teig og omegn. Området Teig er markert med rødt (fra askeladden.ra.no 27.03.14). Målestokk 1:35500.....	65
Figur 41: Venstre: Selvik i stor skala. Punktet markerer det antatte funnstedet for depotet. Fargeforskjellene i de topografiske strukturene markerer ulike kommuner. Høyre: Selvik i liten skala. Punktene markerer steder der brakteatene kan ha blitt funnet (kompilert av forfatteren)...	66
Figur 42: Landskap, terreng og stedsnavn for Selvik (fra temakart-rogaland.no 25.03.14). Målestokk 1:7496.....	66
Figur 43: Venstre: Skjørestad i stor skala. Punkt markerer funnsted/gård. Høyre: Skjørestad i liten skala (kompilert av forfatteren).....	67
Figur 44: Landskap, terreng og stedsnavn for Skjørestad og omegn. (fra temakart-rogaland.no 24.03.14). Målestokk 1:7496.....	68
Figur 45: Venstre: Holta i stor skala. Punkt markerer Holta gård. Høyre: Holta i liten skala (kompilert av forfatteren).....	69
Figur 46: Stedsnavn i området rundt Holta gård (fra askeladden.ra.no 24.03.14) Målestokk 1:12094.....	69
Figur 47: Venstre: Årstad i liten skala. Rød markering viser funnstedet. Høyre: Årstad i stor skala (kompilert av forfatteren).....	71
Figur 48: Egersund anno 1893. Åbergs gamle mølle markert i rødt. Like bak mølla ligger Sandbakkene, hvor Åberg eide et stykke land. Her ble angivelig sølvskatten og brakteaten funnet. (Opphavsrett foto: Dalane Folkemuseum).....	72
Figur 49: Slik ser Sandbakkene ut i dag. Skråningen opp mot Årstadfjellet er utbygd til boligområde. Markert med rødt: Kjøpesenter der hvor den gamle mølla lå. Markert med gult: Sandbakkene. Området hvor Åberg eide. Funnstedet skal ligge mellom Sandbakkveien 18 og 20 (funkishus og oransje hus). (Foto: Per Einar Lædre 12.09.2013).....	72
Figur 50: Lundeåne elv med lite vannføring. Legg merke til mengden av stor stein og morénegrus. Sandbakkene ligger høyre for bildet. Bildet tatt ØSØ (Foto: forfatteren).....	73
Figur 51: Venstre: Oversikt over ulike gårdsnummers eiendom. Oppstad gård hører inn under 35/4 (fra temakart -rogaland.no (22.03.14). Målestokk 1:7496. Høyre: Topografisk oversikt over området rundt funnstedet på Oppstad. Rødt punkt markerer Kleggavarden. Funnet ble trolig gjort nord for dette punktet.....	74
Figur 52: Kleggavarden med nydyrket tregrense i bakgrunnen. Bilde tatt NNØ (Foto: forfatteren).....	75
Figur 53: Toppen av Kleggavarden. Usikkert når steinen ble ryddet. Bildet tatt NNØ (Foto: forfatteren).....	75
Figur 54: Gammelt steingjerde som går langsmed den nyoppdyrkede tregrensen. På andre siden av gjerdet, 100 meter lengre bort ligger det antatte funnstedet. Bildet tatt NNØ (Foto: forfatteren).....	76

Figur 55: Johan Bø markerer 100 - meterspunkt fra tregrense/steingjerde. Legg merke til søkket i åkeren. Her skal det ha rent et myrdrag. Bildet tatt N. (Foto: forfatteren).....	77
Figur 56: Oversikt over C- og D- brakteatenes fordeling i depotene (kompilert av forfatteren).....	79
Figur 57: Spredningen av C- og D-brakteater i Norge. Størrelsen på symbolene indikerer antall brakteater (Fra Wiker 2000:15-16).....	81

Kap.1: Innledning

Med et tidsspenn på knappe 150-200 år, står folkevandringstiden i kontrast til andre fortidige epoker. Noe av det som gjør folkevandringstiden så oppsiktsvekkende, er framkomsten av nye, særegne gjenstandsformer. Enkelte av disse gjenstandene har sin levetid kun i denne epoken, deriblant de egenartede, runde hengesmykkene i gull; brakteatene. De tidligste brakteattypene viser tydelig at de er etterligninger av romerske keisermedaljonger, og motivene på de senere typene demonstrer evnen til å sammensmelte fremmedelementer med egne tradisjoner (Solberg 2003: 142). Preget i edelmetall og nedlagt i depoter, har brakteatene blitt gjenstand for diskusjoner omkring hvorvidt de har tilhørt en sakral eller profan kontekst (se for eksempel Andrén 1991; Axboe 1991, 2001; Bøe 1921; Geisslinger 1967; Hedeager 1991, 1999b, 2003; Müller 1886, 1897; Wiker 2000; Worsaae 1865). Brakteatfunnene fra Sverige og Danmark overgår det norske materialet i mengde, men overalt i Skandinavia opptrer brakteatene i depoter. Kun i Norge er de også funnet i graver. I Danmark er et flertall av brakteatene funnet i myrer, da fortrinnsvis i Nord- og Midt-Jylland Dette står i kontrast til de norske forholdene der brakteater sjelden forekommer i myrer og våtmark. Her er tilfeller av nedleggelser ved fjell og høydedrag et gjennomgående trekk, kanskje spesielt i tilknytning til lokaliteter i Syd- og Vest-Norge (Wiker 2000:125). Et slikt deponeringsmønster kan antyde at visse landskapstrekk ble tillagt bestemte meninger og har vært grunnlag for ulike forestillinger i datidens verdenssyn. Brakteatenes tydelige deponeringsmønster kan videre være et argument for å belyse de rituelle handlingene og aspektene som knytter seg til folkevandringstidens landskap.

I denne avhandlingen har jeg valgt å konsentrere meg om brakteatdepotene fra Vest-Agder og Rogaland, hvor størsteparten av folkevandringstidens edelmetalldepoter er sentrert. Forholdene i de to fylkene vil diskuteres hver for seg og opp mot hverandre. Samtidig vil deponeringsforholdene i Norge settes opp mot samtidige forhold fra Danmark. Dette gjøres for å finne forskjeller og likheter innenfor deponeringstradisjoner, noe som igjen kan være med på å belyse brakteatenes rituelle kontekst. Gjennom en analyse av depotenes plassering i landskapet og myter omkring brakteatenes ikonografi setter jeg fokus på edelmetalldepotene som en sentral del av folkevandringstidens kulturlandskap, både som fysisk- og psykisk konstruerende (Hedeager 2003).

1.1 Problemstilling

Avhandlingens problemformulering omhandler brakteatdepoters rituelle funksjon i et strukturerende landskap. Ut i fra dette stiller jeg følgende spørsmål:

- Hva kan deponeringsmønstrene i Vest-Agder og Rogaland si om brakteatenes funksjon?
- Hva kan et overordnet bilde av depotenes plassering i landskapet fortelle oss om folkevandringstidens samfunnsstruktur og forestillingsverden, samt endringer innenfor dette?
- Hvordan kan forekomsten av brakteater i depoter knyttes opp mot rollen som konfliktløsere?

1.2 Avhandlingens disposisjon

Denne avhandlingen er delt opp i 8 kapitler: Kapittel 2 er en oversikt over tidligere forskning innen for temaet, der ulike hypoteser og teorier vil bli fremlagt. Videre i kapittel 3 følger en strukturell gjennomgang av alle brakteatdepotene fra Vest-Agder og Rogaland, hvor også ikonografiske aspekter vil bli diskutert. Kapittel 4 tar for seg den teoretiske tilnærmingen til avhandlingens problemstilling. Her vil ritualteori brukes for å belyse brakteatdepotenes tilhørighet i landskapet og hvordan dette kan overføres til folkevandringstidens forestillingsverden. I kapittel 5 anvender jeg landskapsanalyse som en metodisk fremgangsmåte for å sette depotene i sammenheng med en fortidig strukturering av den omkringliggende topografien, og hvordan bevisste valg av spesifikke steder i landskapet kan relateres til brakteatdepotenes bakenforliggende hensikt. Analysen i kapittel 6 vil topografiske kart og funnopplysninger brukes som redskap for å kunne gå nærmere inn på de enkelte depotenes plassering i landskapet. Siste halvdel av analysekapitlet sammenfatter opplysningene i underkapitler som tar for seg overordnede deponeringsmønstre, funnsammensetninger og funnforhold. I kapittel 8 bruker jeg informasjonen fra analysen, samt teorien og metoden for å diskutere hva slags forhold brakteatdepotene kan gjenspeile. Denne diskusjonen vil være hovedgrunnlaget for konklusjonen i det avsluttende kapitlet.

Kap. 2: Forskningshistorie

Siden arkeologiens spede begynnelse har det vært diskutert hvorvidt depotene er av sakral eller profan karakter, og ordet *depot* har blitt brukt som et samlet begrep om nedlagte gjenstander for å unngå skillet mellom motivene bak handlingen. Teoriene omkring edelmetalldepoter har utviklet seg parallelt med de ulike fagtradisjonene, og diskusjonene rundt motivene bak nedleggelsene er fremdeles et sentralt tema. Et blikk på forskningshistorien viser hvordan tolkningene har reist viktige spørsmål til forståelsen av depotene (Wiker 2000: 40), og gjenspeiler problematikken rundt depotfunn (Hedeager 1991).

2.1 Jens J. A. Worsaae og religiøse offerskikker

I arkeologiens tidligste fase, i andre halvdel av 1800-tallet, hadde ikke folkevandringstidens edelmetalldepoter fått mye oppmerksomhet. Andre typer depoter stod i fokus, kanskje spesielt de danske myrfunnene, som Worsaae definerte som en egen kategori. Worsaae (1865) hevdet, på bakgrunn av myrfunn fra Slesvig, at funnene var for tallrike og regelmessige til å kunne være nedlagt av tilfeldige årsaker, og oppfattet funnenes kontekst som bevisst utvalgte og nedlagte gjenstander i tilknytning til religiøs offerskikk. I sine tolkninger av myrfunnene fra folkevandringstiden brukte Worsaae (1866) sitt arbeid med bronsealder som fundament for sammenligninger av religiøse skikker, og som støtte for sine teorier tok Worsaae i tillegg utgangspunkt i skriftlige kilder som han brukte for å belyse forhistoriske nordiske skikker. Han ble den første innenfor arkeologiens historie som konstruerte en offert teori basert på funnenes sammensetning og kontekst (Ryste 2005: 6-7).

2.2 Sophus Müller; sakrale og profane depoter

Sophus Müllers forskning omfattet hovedsakelig bronsealderen, og i sin avhandling *Bronzealderens Perioder. En Undersøgelse i forhistorisk archæologi* (1876), kategoriserer han myr- og markfunn etter deres innhold, blant annet kategorien *metallfunn*, som innebærer depoter med fragmenterte gjenstander og metallklumper. Senere framla han spesifikke kriterier for skillet mellom sakrale og profane nedleggelse, hvor ensartet innhold var hovedkriteriet for rituelle nedleggelse (Müller 1897). Gjenstander som dekkes av kategorien *metallfunn* oppfattes av Müller som verdidepot og som betalingsmiddel, og det er i denne gruppen han plasserer folkevandringstidens gullnedleggelse. Depoter som inneholdt personlig utstyr ble jamført med graver og gravgods, i det henseendet at gjenstandene skulle komme den enkelte til gode i etterlivet (Wiker 2000: 41). I likhet med Worsaae, benytter også Müller seg av skriftlige kilder, men i dette tilfellet støtter han seg på Snorres Ynglingasaga, hvor han sikter til beretningen om

hvordan man kunne komme seg til Valhall i kraft av den rikdom man selv hadde gravd ned i jorden. Müller mente allikevel at flere av gjenstandene kunne ha vært mistet eller bortgjemt i ufredstider. I 1886 skrev han at gullfunn fra myr eller under steiner kunne være offerfunn på lik linje som nedleggelsene fra steinalder og bronsealder (Müller 1886: 239-240). Senere hevdet han at danske gullfunn fra jernalderen, også brakteatene, sjelden ble funnet under slike omstendigheter, og derfor ikke kunne medregnes som sakrale nedleggelser (Müller 1897: 612-613). I Müllers senere arbeider endrer han også sitt syn på bruken av skriftlige kilder og analogier, og bemerker at avstanden i tid er for stor til å kunne overføre analogiene direkte. Selve funnkonteksten har i tiden etter Worsaae og Müller hatt stor betydning for tolkninger av synet på depoter som sakrale eller profane, særlig i folkevandringstid.

2.3 Johannes Bøe

Johannes Bøe (1921), var den første norske forskeren som publiserte en omfattende katalogisering av gullfunn i Norge, hvor han også i korte trekk skriver om hensikten med nedleggelsene av gjenstandene og funksjonen av kjennetegn i landskapet som veivisere til nedgravde skatter (ibid:57-58). Dette kan for eksempel være kjennetegn som trerøtter eller store steiner. Ifølge Bøe er det rimelig å anta at deponeringene var skattefunn som ved en senere anledning skulle brukes igjen, enten i dette livet eller i det neste (ibid:58). Han påpeker i denne sammenheng at verdien i gullet i seg selv er en indikasjon på intensjonelle nedleggelser, og ikke tapte gjenstander. Samtidig bemerker Bøe at Müllers beskrivelse av de danske gullfunnene ikke kan sammenliknes med de norske forhold, og avviser Müllers argument mot sakrale motiver ved edelmetalldepotene. Også Bøe mente at forståelsen av gullfunn finnes i Snorres verker, og påpeker, som Müller, at skattene kom den døde til gode i det hinsidige.

2.4 Jens Storm Munch og Helmut Geisslinger

I sin gjennomgang av Norges gullskatter fra folkevandringstiden, viderefører Jens Storm Munch (1956) mye av Bøes (1921) studier om samme tema. Også Munch fremhever tesen om nedlegging av gullskattene som verdigjenstander og gjemte formuer. Gullfunnenes ujevne og til tider tilfeldige karakter, blir av Munch forklart ut i fra krigs- og ufredstider, spesielt i tilfeller der gullskattene forekommer i gravkontekst (ibid:122-123). I diskusjonen omkring grunnlaget for nedleggelsene vedkjenner han allikevel at det neppe finnes en altomfattende forklaring, og at edelmetall også kan besitte mystiske og hellige egenskaper (Munch 1956:113-114), men helheltinntrykket av gullfunnenes karakter gjør at han likevel setter dem i en overordnet profan kontekst.

Noen år senere kom diskusjonen rundt gullfunnenes beskaffenhet igjen frem i lyset, da Helmut Geisslinger i sitt studie av funnomstendigheter og funnkombinasjoner, delte mellom to former for sakrale depoter: rene halsrindepoter og depoter med fibler, perler og eventuelt brakteater, fingerringer eller betalingsgull (Geisslinger 1967: 108-124; Wiker 2000: 44). Et av Geisslingers kriterier for depoter med religiøs karakter er at gjenstandene må forekomme i myr, sjø eller vann. Gulldepoter som ikke møter dette kriteriet betraktes som skattefunn, selv om Geisslinger ikke utelukker at gullet kan ha blitt nedlagt på grunnlag av politiske ufredstider.

2.5 Charlotte Fabechs modell

Charlotte Fabech (1991, 1994) mener det må ha skjedd en endring i den rituelle praksisen i jernalderen i Sør-Skandinavia, og dette oppfatter hun som grunnlaget for et påstått opphør i bruken av våtmarksområder som lokaliteter for rituelle nedleggelser på slutten av 400-tallet. Et opphør som markerer slutten på en tradisjon som strekker seg helt tilbake til mesolitikum. Fabech ser på denne endringen som radikal, da de gamle tradisjonene angivelig skal ha blitt erstattet med nye religiøse manifestasjoner på begynnelsen av 500-tallet. Her ser hun på brakteatene som et uttrykk for et nytt ideologisk og religiøst symbolspråk (Fabech 1991: 290). Gjennom et religions-ideologisk perspektiv, tolker Fabech folkevandringstiden som en tid der de rituelle seremoniene går fra å være kollektive ofringer i våtmarksområder, til å bli private seremonier nær bosetninger og høvdingens område (ibid.1991). De rituelle handlingene ble med andre ord en del av en institusjonalisert kult, ledet av et nytt aristokrati. Fabech (1991: 292) betrakter religionen som en integrert del av samfunnet, og bruker i depotenes plassering i landskapet som kilde til å forstå hvorfor noen bebyggelser får større betydning i offerskikken enn andre. Gullbrakteatene blir her argumentert for å være knyttet til sentrale og betydningsfulle bosteder (Fabech 1994: 170).

Fabechs modell har ikke fått stå uanfektet, og har blant annet fått kritikk av Lotte Hedeager (1999b, 2003), som mener at teorien er for løst basert på arkeologisk materiale. Videre argumenterer hun for at gullgubber og kirker ikke er tilstrekkelig grunnlag for å diskutere religiøse manifestasjoner fra tiden 500-1100 e.Kr. Hedeager (1999b, 2003) mener bruken av våtmarksområder slett ikke opphører på 400-tallet, men fortsetter helt til vikingtid i både Sverige og Danmark. Dette argumentet støttes også av andre forskere, som viser til flere tilfeller av våtmarksdeponeringer fra vikingtid (Lund 2008, 2009). Også i Norge er dette temaet relevant, da flere depoter fra folkevandringstid og vikingtid er nedlagt i relasjon til vann (Ryste 2005: 64). I sin kritikk av Fabechs modell henviser Hedeager til John Hines (1989), og hans påstand om at brakteater sjeldent er funnet i tilknytning til bosetninger i Skandinavia. Her er de heller funnet i

forbindelse med myr, vann, sandbanker, grustak, og ved kysten, som igjen kan betegnes som marginale områder. Brakteatnedleggelsene er også funnet i forbindelse med nyrydning av myrlendt eller steinete mark, og disse områdene har ofte vært marginale i forhold til jordbruksvirksomhet. Slike marginale steder, mener Hedeager (1999b: 236, 246), kan heller knyttes til grenser mellom det kultiverte og naturen.

2.6 Gry Wiker; dialogen med naturkreftene

Til forskjell fra Geisslinger som vektlegger faste gjenstandskombinasjoner i depoter, fokuserer Gry Wiker (2000) spesielt på betydningen av depotenes plassering i landskapet, og mener man burde innlemme slike aspekter i større grad enn å fortape seg i dikotomier som våtmarks-/tørrmarksfunn (ibid:48). Det religions-ideologiske aspektet står generelt veldig sentralt i Wikers teorier, og hun argumenterer for at brakteatene vitner om den religiøse praksisens betydning i folkevandringstid (Wiker 2002), og henspiller til tanken om en tett relasjon mellom naturen og det guddommelige. Hun knytter både ikonografien og brakteatenes geografiske plassering i kulturlandskapet til det fortidige samfunnets forhold til det guddommelige, og anser endringene som et skifte i menneskenes forestilling om naturen og dialogen med naturkreftene (Wiker 2000:140). Gullbrakteatenes iboende magiske kvaliteter sees som et av kriteriene for valg av deponeringsteder (ibid:102), og ikonografien på brakteatene og endringene i det billedlige uttrykket kan dermed tyde på at avstanden mellom mennesket og det guddommelige blir mindre. Dette knytter Wiker (2002:130-140) opp mot forestillingen rundt en besjelet natur og kontakten med det ”ville”, som ser ut til å forsvinne i overgangen til merovingertid, noe som må ha manifestert seg i gjenstandsmaterialet og nedleggelsenes plassering i landskapet.

Også Wiker (2002:120) diskuterer Fabechs modell, og er skeptisk til antagelsen om at gullbrakteater kan knyttes til sentral bebyggelse og private seremonier. Hun argumenterer for at en slik modell eventuelt kan fungere i et Skandinavia sett i makroperspektiv, men mister sin troverdighet når man gransker lokalitetene på nærmere hold. Her er det de marginale sonene som er fremtredende, hvor typiske funnsteder ligger plassert i utkanten av bebyggelser og gårder, på grensen mellom innmark og utmark. Slike grensesoner kan igjen ha vært viktige elementer i en førkristen forestillingsverden og menneskenes kognitive landskap (ibid:121).

2.7 Gullbrakteatene som medium for politiske og religiøse ytringer

Gullbrakteatene har, som en av flere kategorier blant gullfunn, ofte blitt betraktet som høystatusgjenstander eller prestisjegjenstander, enten i forbindelse med politikk eller religion, hvor brakteatene skal ha fungert som medium for religiøse og politiske ytringer og ideologier

(Andrén 1991; Axboe 1991; Myhre 1987, 1991; Wiker 2000). Brakteatenes politiske dimensjon har blitt tolket både gjennom spredningsmønstre og ikonografi. Dette har blant annet Karl Hauck (1987a, 1987b) diskutert opp mot etableringen av maktsentra i Syd-Skandinavia, noe som i følge ham kan forklares ut i fra den geografiske distribusjonen av enkelte brakteattyper.

Morten Axboe (1991) og Anders Andrén (1991) fokuserer begge på brakteatenes rolle som et politisk og sosialt medium. Axboe (2001) legger også stor vekt på de synlige romerske impulsenes innflytelse på de sosiale og politiske prosessene, men i senere tid har han imidlertid lent seg, mer enn før, på det religiøse aspektet i forbindelse med den antatte klimakrisen som skal ha oppstått i andre halvdel av folkevandringstiden. Daniel Löwenborg (2012) tar også for seg denne krisetiden, og ser på hvordan eliten kunne ha brukt en slik krise-situasjonen til sin fordel, ved å erverve seg store landområder som ble distribuert på et begrenset antall mennesker. Dette kan ha forskjøvet maktfordelingen og kanskje opprettet nye maktregioner, som igjen kan ha akkumulert nye måter å manifestere seg på, for eksempel i form av nye stiluttrykk (Löwenborg 2012). På det politiske plan tolker Andrén (1991) brakteatenes motiver som et resultat av at de har, etter senantikkens forbilder, vært preget av politisk ledende grupper i fremfor alt Jylland, Fyn, Sjælland og Skåne. Brakteatene ble her brukt som et uttrykk for et ledende miljø, innenfor politisk dominerende grupper. Herfra har bruken av brakteater spredd seg til store deler av Skandinavia og Europa. Bruken av brakteatene har også forandret seg fra å være et rent politisk symbol, til å bli et tegn på en skandinavisk identitet (Andrén 1991). Axboe (1991) forklarer hvordan brakteatenes forskjelligartede geografiske spredning viser kontakter og utvekslinger av ideer innenfor eliten. I kontrast mener Gry Wiker at denne spredningen ikke kan vise til noen konkret politisk propaganda, og støtter seg heller til teorien om brakteatene som et religiøst symbol, blant annet fordi: «religiøse symboler kan ha en spredning som går på tvers av politiske grenser (Wiker 2000: 11)».

Kap 3: Forskningsmaterialet

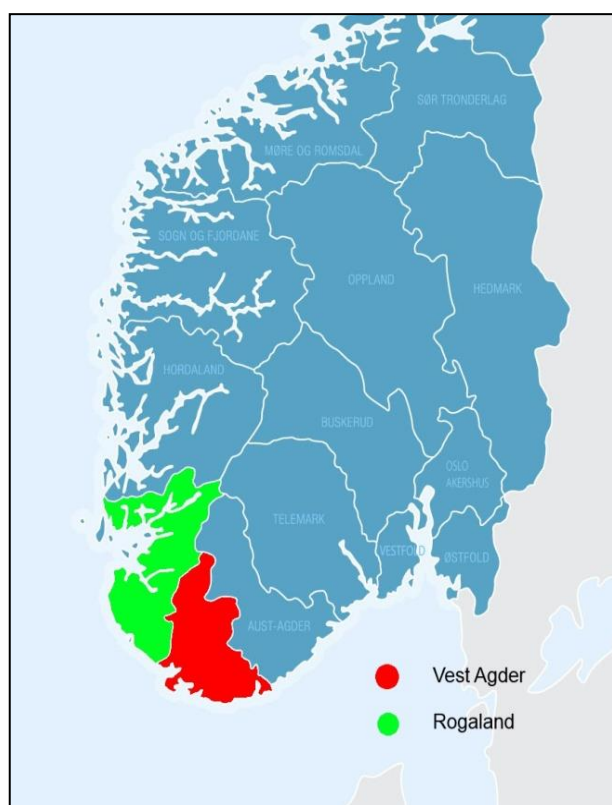
Brakteater er en egenartet gjenstandsgruppe som er karakteristisk for folkevandringstiden (ca. 400-560/570 e. Kr.) i Skandinavia. De er typisk fremstilt i gull med påsatt hempe for å kunne brukes som hengesmykke eller medaljong. Brakteatene har sitt forbilde i romerske medaljonger og mynter, noe som tydelig kan sees på de tidligst pregede motivene (Axboe 2007:67). I Norden begynte folk etter hvert å forlate dette romersk-inspirerte uttrykket, og begynte å prege sine egne motiver. Medaljongene mistet da gradvis sitt originale keiserbilde til fordel for dekor i dyrestil (Solberg 2003: 142). Når Stil II tar over for Stil I i begynnelsen av merovingertid (560/570 e. Kr.) endres det kunstneriske uttrykket igjen sin form, og erstattes av en påfallende ensartet stil, en zoomorfisk flettebåndstil (Hedeager 1999a: 59-62). I Norge er gullbrakteater relativt sjeldne i forhold til i Sverige og Danmark, hvor de opptrer i et langt større kvantum, men den største ansamlingen av brakteater ser imidlertid ut til å ligge i Danmark.

Brakteatenes ikonografi har et spekter med flere varianter, noen unike innenfor gitte regioner og landegrenser, mens andre billeduttrykk synes å være fremstilt i store kvanta. D-brakteater er for eksempel ikke funnet på de danske og svenske øyene, foruten noen på Fyn (Wiker 2001:67). Hovedbestanddelen forekommer derimot på Jylland, samt i Norge og i Midt-Sverige. Med utgangspunkt i stil og motiv har brakteatene blitt typebestemt og satt inn i fire grupper: A, B, C og D, hvor A betegner de eldste brakteatene, og D-gruppen de yngste (Mackeprang 1952; Montelius 1900; Salin 1899). A-brakteatene er avbildet med gjenkjennelige keiserbilder, en arv fra de romerske keisermedaljongene. B-brakteatene har ofte et motiv bestående av en mannsfigur og én eller to dyrefigurer, og C-brakteatene karakteriseres av et mannshode over et firebeinet dyr. D-brakteatene bryter med de foregående billedmotivene, og består av dekor i ren dyrestil (Solberg 2003: 142). I tillegg kan det forekomme runeinnskrifter og symbolske tegn sammen med det sentrale motivet.

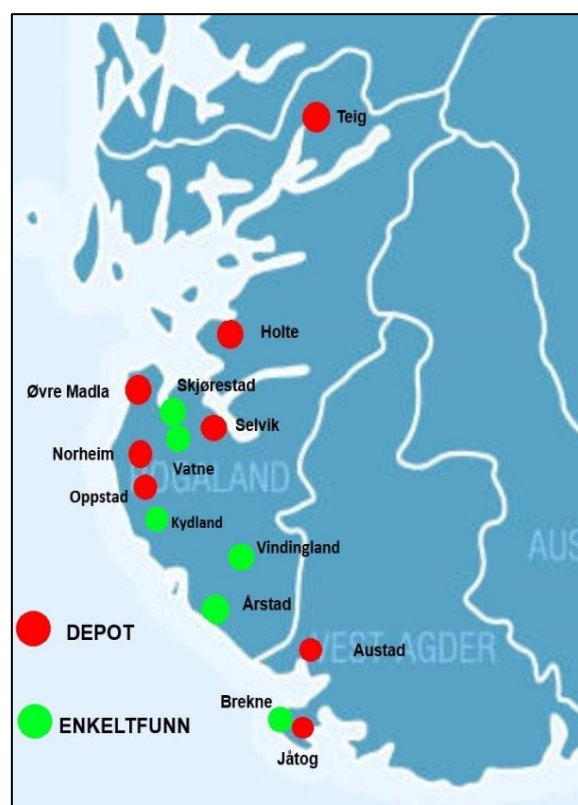
På grunn av at brakteatene sjelden ligger i kontekst er det derfor også svært vanskelig å fastslå noen absolutt kronologi. På grunn av D-brakteatenes blanding av stil I og stil II, regnes D-brakteatene likevel som de seneste (Axboe 1998: 236; 2007: 70-73). For å kunne foreta en absolutt datering av de sene brakteatene er man nødt til å gå utenfor Norden, nærmere bestemt England og på kontinentet fordi de her forekommer forholdsvis tallrikt i graver (Axboe 2007:76). Det er viktig i denne sammenheng å huske på at det her er snakk om *nedleggesdateringer* som er bygget på øvrig gravinnventar, noe som derfor setter betingelsene for fremstillingen av de aktuelle brakteatene. C-brakteatene er, i følge Axboe (1998, 2007), ikke betydelig senere enn A-

og B- brakteatene. Han påpeker imidlertid at det ikke finnes noen nøyaktig parallell utvikling i stiluttrykket (Axboe 2007: 71), men at det fundamentale ved brakteatenes ikonografiske innhold er bildets meningsinnhold. Det må ha rådet forskjellige forestillinger rundt C- brakteatenes menneske-dyr-skikkelser, og D-brakteatenes zoomorfiske karakter (ibid. 2007: 71). På bakgrunn av manglende forekomster av D-brakteater, kan det se ut til at brakteatene har forsvunnet tidligst fra de sydøstre delene av Skandinavia (Wiker 2001:66). Brakteatene funnet utenfor Norden innebefatter A-D typene, og det argumenteres av den grunn for at fremstillingen av brakteater i Skandinavia ikke fortsatte etter 550/560 e. Kr., da de ikke lenger forekommer i graver fra England og kontinentet (ibid:76). I sin helhet kan man si at A-C-brakteatene oppstod noenlunde samtidig med den eldste fasen av Stil I omkring midten av 400-tallet. De senere D-brakteatene kan gjettes til å oppstå omkring år 500, og produksjonens slutt et sted mellom 530 og 570 e. Kr.

3.1 Brakteater fra depoter i Vest-Agder og Rogaland

Figur 1: Oversiktskart for Vest-Agder og Rogaland (kompilert av forfatteren).

Figur2: Funnsteder i Vest Agder og Rogaland, for depoter med- og enkeltfunn av brakteater (kompilert av forfatteren).

Gullbrakteatene som vil bli undersøkt kommer fra depoter og enkeltfunn i Vest Agder og Rogaland (fig. 1 og fig. 2), hvor store deler av Norges edelmetalldepoter er sentrert (Bukkemoen 2007:193; Kristoffersen 2012:3). Mitt materiale innebærer totalt 42 brakteater fordelt på 14

lokaliteter, hvorav 3 i Vest-Agder og 11 i Rogaland. Brakteatene som her blir omtalt vil bli angitt med mitt eget katalognummer, etterfulgt av Mackenprangs (1952) katalognummer (for eksempel 1/141).

Jeg kommer her til å benytte meg av Montelius (1869, 1900) klassifisering, med inndelingen i A, B, C og D- typer. For ordens skyld vil jeg også referere til etterfølgende typologiske inndelinger av blant annet Mackenprang, Grieg, Gjessing og Salin.

(1/141) Øvre Austad/Flekkefjord/Vest-Agder:

Figur 3: 6 C-brakteater fra Austad. Fra Stylegar (1997:18).

Depot: 6 C-brakteater (fig. 3:C21400a(2stk.), C21400b(4stk.)).

Brakteatene ble funnet sammen med en sølvring som ikke sikkert kan knyttes til funnet av brakteaten. Forekommet under arbeid med hacking og rensing av jorda i 1911. Alle C-brakteatene fra Øvre Austad tilhører Mackenprangs ”norske Gruppe I”.

Ved første øyekast kan det virke som om alle brakteatene har lik stempeldekor. Motivet består av et menneskehode over et firefotet dyr, vendt mot venstre og med tungen utstrakt. Halen på dyret er kort og buskete, og fra mulen og opp mot menneskehodets hår, går det en svak sikkakk-linje. Det som skiller de seks brakteatene inn i to grupper er dekorbordene som omringer motivet i midten, derav inndelingen i a og b. I tillegg er det også forskjell på

brakteatenes størrelse. Samtlige brakteater har to runetegn under buken på ”dyret”. Runene står for «T» og «G», og kan tolkes som «Ty og alle guder» (Stylegar 1997:20).

Stempeldekoren er ikke like tydelig på alle brakteatene, da særlig med hensyn til tre av dem der linjene i dyrets forbein synes å være et resultat av overstempling (ibid: 1997:19). Én av brakteatene har også blitt lappet sammen ved hjelp av to påsmeltede, tynne gullplater (ibid:19).

(2/142) Brekne/Lista/Vest-Agder:

Enkeltfunn: 1 D-brakteat (C23241H)(fig. 4).

Brakteaten ble funnet under sten på flat mark under planering av en skoletomt i 1920-årene. Den er utformet i blekt gull og er relativt liten med en diameter på 2 cm og en vekt på 1,5 gram. Motivet består av en sterkt stilisert og «tilbakeseende» dyrefigur, hvor underkjeven krysser kroppen (Grieg 1938:118).

Grieg mener brakteaten ikke kan knyttes direkte til noen grav, og betrakter den som et markfunn (Grieg 1938:118-119). Frans Arne Stylegar på sin side setter denne brakteaten i en gravkontekst, basert på forekomsten av gravhauger i området.

Figur 4: D-brakteat fra Brekne. (Fra unimus.no/arkeologi 13.01.2014).

Tilhører Mackenprangs ”Norsk gruppe I”, og Gjessings ”Type II”.

(3/143) Jåtog/Lista/Vest-Agder:

Figur 5: D-brakteatene fra Jåtog. Til venstre: C22600a Til høyre: C22600b. Fra Stylegar (1997:12).

Depot: 2 D-brakteater (C22600a, C22600b)(fig. 5). Brakteatene ble funnet sammen med et stykke ringgull, våren 1920. Den største brakteaten falt ut av en seig torve i en bakke, i forbindelse med nybrotsarbeid, sammen med en mindre brakteat. I bakken bak husene skal det trolig ha vært flere gravhauger, og det stilles spørsmål om disse brakteatene faktisk kan ha vært nedlagt på en gravplass (Stylegar 1997: 13).

Brakteat C22600a er Norges største med en diameter på 8 cm, og en vekt på over 32 gram. Motivet på denne brakteaten består av en betydelig stilisert dyrefigur med lang tunge og det ene benet over ryggen (Grieg 1938:119). Axboe (2007:118) og Gjessing (1929:158-159) argumenterer for at denne brakteaten tilhører de senere D-brakteatene, der dyrefigurene blir slankere og hodet blir mindre, samtidig som dyrets lemmer adskilles fra kroppen og motivet blir ytterligere nonfigurativt. Den minste brakteaten (C22600b) måler 3.9 cm i diameter og har en vekt på 12,3 gram. Jåtog-brakteatene tilhører Mackenprangs "norske Gruppe II", Salins "Tabell XVII" og Gjessings "Norsk type IV".

(4/147) Årstad/Egersund/Rogaland:

Enkeltfunn: D-brakteat (C760)(fig. 6).

Funnet i 1836 i forbindelse med funn av myntskatt (1500 mynter) fra 11. årh. Tørre funnforhold. Brakteaten og myntskatten ble funnet under en stor stein i en steinur, men området ved og rundt funnstedet skal formodentlig ha vært et myrlendt terreng før utbyggingen av Egersund.

Tilhører Mackenprangs "Den norske Gruppe I", Salins Tabell XXI og Gjessings Type II. Nicolaysen (1862:290) mener det er svært usannsynlig at gullbrakteaten skulle ha noen forbindelse med myntfunnet, som er av en mye yngre tidsperiode, selv om brakteaten ble funnet under den samme steinen som myntene.

Figur 6: D-brakteat fra Årstad (fra unimus.no 13.01.14).

(5/149) Vindingland/Bjerkreim/Rogaland

Ubestemt funnkategori (depot?).

Én C-brakteat (S1295)(fig.7).

Funnet på Vindingland gård. Innkommet til Stavanger museum i 1881. Videre funnopplysninger mangler.

Motivet viser et menneskehode over et firebenet dyr med horn eller gevir. Frambeina på dyrefiguren har en forvridd stilling, ut til hver side, og bakbeina henger kraftløse. Rett bak menneskehodet, eller sittende på hårmanken er en fugl. Menneskehodet er

Figur 7: C-brakteat fra Vindingland (fra unimus.no 10.04.14.)

avbildet med åpen munn som ligger inntil dyrets nakke.

I følge Herje Öberg (1942:69) viser brakteaten fra Vindingland store likheter med en C-brakteat fra Viglunda i Sverige.

(6/151) Vatne/Sandnes/Rogaland

Ubestemt funnkategori (depot?)

Én C-brakteat (S4800)(fig.8 og 9).

Funnet på Vatne gård. Innkommet til Stavanger museum i 1926. Videre funnopplysninger mangler.

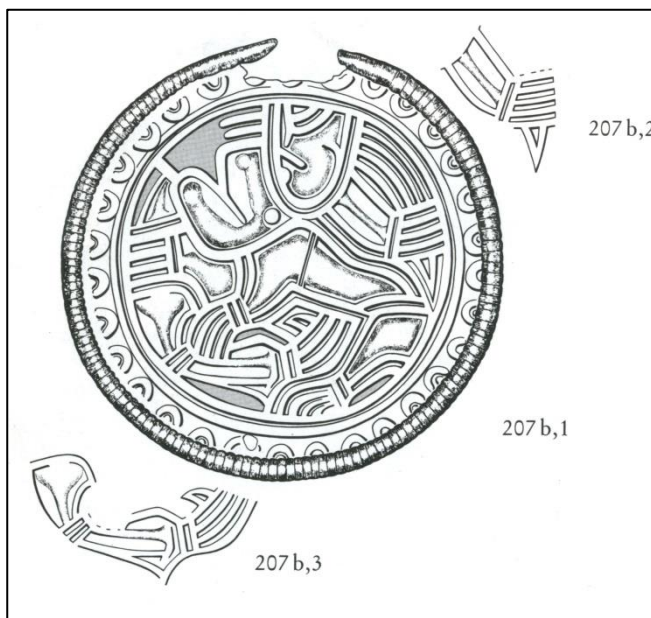
Motivet består av et menneskehode over en stilisert og udefinerbar dyreskikkelse. Korte linjer som stikker ut i fra dyrets bein kan tolkes som klør. Både menneskeskikkelsen og dyret har åpen munn.

Hempen på brakteaten mangler.

Hos Mackenprang (1952:146-147) er denne brakteaten klassifisert som tilhørende C-typen, og legges inn under «Den norske Gruppe I», med forbehold om at Vatne-brakteaten muligens er en avledning fra denne gruppen (ibid:48). Hauck og Wiker oppfører også denne som en C-brakteat. I databasen på nett (unimus.no) står den derimot oppført som en D-brakteat, noe som ikke ser ut til å stemme overens med motivet på brakteaten, som innebefatter elementer som er særegent for C-typen.

Figur 8: D-brakteat fra Vatne (fra unimus.no 10.04.14)

Figur 9: Tegning av D-brakteat fra Vatne. Her ser man motivet bedre. Etter Hauck et. al. (1985-1989) med samme katalognummer.

(7/152) Oppstad/Hå/Rogaland:

Depot: 1 D-brakteat (C714),
1 C-brakteat (C715)(fig.10).
Funnet i en myr (21 cm dybde)
under torvskjæring på gården
Oppstads utmark i mai 1835.

D-brakteaten tilhører

Mackenprangs "Den norske
Gruppe III", Salins Tabell XVI

og Gjessings "Norsk type III". Typen skal være rent norsk, men er kopiert i Danmark. C-brakteaten tilhører Mackenprangs "Den jysk-norske Gruppe", og han skriver: "Ansigtets Udforming er stærkt degenereret, og et tydelig sent Træk er envidere den flade Frisure, som vi ogsaa træffer paa andre sene C-Typer og B-brakteater".

Axboe regner ikonografien på D-brakteaten herfra som et sent preg (2007:118). Den samme brakteaten tolker Herje Öberg som å være et eksempel på et kvalitetsprodukt som skiller seg ut innenfor D-typene (1942:246-247).

(8/154) Kydland/Hå/Rogaland

Ubestemt funnkategori (depot?)

Én D-brakteat (C1628)(fig.11).

Funnet på Kydland gård i eller før 1850. Videre funnopplysninger mangler.

D-brakteatens motiv kjennetegnes av dyrefigurenes symmetriske karakter, der de individuelle figurene er speilvendte av hverandre. Motivet i midten omkranses av en tredobbel perlerand. Hempen mangler, og det ser ut til at brakteaten ikke har hatt noen påfestet ytterrind. Brakteaten tilhører Mackenprangs «norskeGruppe VI», som karakteriseres

Figur 10: Brakteatene fra Oppstad. Til venstre: C714 Til høyre: C715. (Fra unimus.no/arkeologi 13.01.2014).

Figur 11: D-brakteat fra Kydland (fra unimus.no 10.04.14).

av symmetriske motiver (1952:62).

(9/157) Øvre Madla/Stavanger/Rogaland:

Figur 12: 13 av brakteatene fra Madla, samt de fem gullperlene. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger 46412, boks 303).

Depot: 10 D-brakteater (C4524, C4525, C4529-35, C7172), 3 C-brakteater (C4523, C4526, C4528) og 1 B-brakteat (C4527)(fig.12).

Brakteatene, sammen med fem gullperler, et spiralformet munnblikk til en sverdskjede og åtte spiralringer, ble funnet ved borttrydding av en steindyng (lengde ca. 55-75 m) i 1868. Gjenstandene lå spredt i jorden under steinene. Den ene av D-brakteatene (C7172) ble funnet på samme sted i 1875, noen år senere. Brakteatene er av forskjellig preg og av varierende størrelse. Ifølge Johannes Bøe (1921:36) kan brakteatene og gullperlene ha dannet et halssmykke.

De tre C-brakteatenes ikonografi har sterke fellestrekk. På grunnlag av ikonografiens karakter regner Morten Axboe C-brakteatene som sene i forløpet (2007:117).

Mackenprang skriver at den jyske gruppe synes å ha vært forbilde for et norsk stempeldekor, noe som kan sees på B-brakteaten fra Madla (Mackenprang 1952:36). I et overordnet bilde er det funnet ytterst få B-brakteater i Norge. De tre C-brakteatene settes inn under "den vestnorske Gruppe", og er identisk med Gjessings "norsk type I". Gjessing argumenterer også for at denne typen stempeldekor må ha sin opprinnelse i Rogaland på grunn av typens utbredelse her

(Gjessing 1929:150). Gry Wikers (2000:15) spredningskart over C-brakteater i Skandinavia viser også en opphopning av denne brakteattypen i Rogaland.

(10/162)Norheim/Time/Rogaland:

Depot: 1 D-brakteat (S4482) (fig.13). Funnet under hagearbeid ved gården i 1924. Skal ha ligget oppå en flat stein omgitt av mindre steiner.

Øyenvitner fra oppdagelsen forteller at brakteatene skal ha blitt funnet sammen med to gullringer, men disse har aldri blitt levert til museet

Tilhører Mackenprangs ”norske gruppe II”, og Gjessings ”norsk type IV”.

Gjessing mener vi i denne gruppen kan følge en tydelig typologisk utvikling

(Gjessing 1929: 158), hvorav det tidligste eksemplaret skal være den ene Selvik-brakteaten (C1327). Dyremotivet på denne brakteaten jevnføres med motivet på en brakteat fra Ågedal og en fra Gyland. Her argumenterer Mackenprang for at Gjessings skildringer må revurderes, da de nevnte brakteatene tydeligvis ikke har noe til felles (Mackenprang 1952: 61). Mackenprang mener at ”den norske gruppe II” strekker seg over en meget kort tidsperiode, og viser til et sent utviklingstrinn innenfor D-brakteatenes dyreornamentikk (1952:61).

Figur 13: D-brakteat fra Norheim. (Fra unimus.no 13.01.2014).

(11/165) Teig/Sauda/Rogaland:

Depot: 2 D-brakteater (S11049 og S7130). Funnet ved to ulike anledninger: én ble funnet ved pløying i 1944 (S7130). Den andre ble funnet under metallsøking i 1989 ca. 20 meter fra der den første brakteaten ble funnet. Brakteatene er stempelidentiske, men er ulike i

Figur 14: 2 D-brakteater fra Teig. Til venstre: S7130 Til høyre: S11049 (fra unimus.no 13.01.14).

størrelse og vekt (40mm+ 7,5g mot 50mm + 20g). Begge brakteatene viser omfattende bruk av filigranteknikk.

Brakteat S7130 som nevnes hos Mackenprang blir av ham satt inn under gruppen ”nordjysk-vestsvensk-norsk”. Her argumenterer han for at karvsnitt og filigranteknikk viser til at brakteatene hører til sent i brakteatutviklingen (Mackenprang 1952: 60). Axboe (2007:118) argumenterer også for at begge brakteatene fra dette depotet tilhører de sene preg.

(12/167) Selvik/Sandnes/Rogaland:

Depot: 4 D-brakteater (C1326, C1327, C1328, C1329), 1 A-brakteat (C1324) og 1 C-brakteat (C1325)(fig.15). Funnet sammen med 3 spiralringer av gull og 4 stk. ringgull. A-brakteaten skal originalt ha runeinnskrift, men er betydelig ”ødelagt”/nedslitt.

Figur 15: Brakteatene fra depotet i Selvik. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger. 47494, boks 6-6-025).

Hos Mackenprang settes D-brakteatene i forskjellige grupper; C1326 tilhører ”den norske Gruppe I”, mens C1327

og C1329 tilhører ”den norske Gruppe II”. Den siste D-brakteaten, C1328, settes inn under ”den norske Gruppe III”, og omtales av Mackenprang som ”rent norsk, men er blevet kopieret i Danmark”(Mackenprang 1952: 61). A-brakteaten klassifiseres som del av ”den svensk-norske Gruppe”, og har av Haakon Schetelig (Schetelig 1914: 55) blitt satt i forbindelse med de tidligste typene av brakteater som strekker seg tilbake til de romerske medaljong-etterligningene. Denne A-brakteaten er særegen fordi den ikke passer inn i en bestemt norsk gruppeinndeling, og har derfor blitt betegnet som «fremmed», og av den grunn er den trolig importert (Axboe 2007:54-56).

C-brakteaten tilhører Mackenprangs ”vestnorske Gruppe”, og tilhører også Salins ”Tabell X”, samt Gjessings ”norsk type I”. Gjessing påpeker her at typens opprinnelse må finnes i Rogaland (Gjessing 1929: 150).

Ifølge Axboe (2007:118) hører D-brakteatene til se senere preg.

(13/167,2) Skjørestad/Sandnes, Rogaland:

Enkeltfunn: 1 D-brakteat (S11648)(fig.16).
Innlevert til Arkeologisk museum i Stavanger i 1997. Funnet under potetopptak 20 år tidligere. Funnstedet er lokalisert ca. 15 meter nord for nordsiden av låven på gården. Jordet er avgrenset med et ØV-gående steingjerde i nord og en vei nedenfor jordet i øst. Gården ligger 147 m.o.h. og er blant de øverste gårdene oppe i lia (Wiker 2000: 162). Reparasjonsblikk på baksiden under hempen. Da denne brakteaten ble funnet relativt sent, er den ikke nevnt i Mackenprangs katalog fra 1952.

Figur 16: D-brakteat fra Skjørestad. (Fra unimus.no 13.01.2014).

(14/168) Holte(el. Holta)/Strand/Rogaland:

Figur 17: 3 D-brakteater og bruddgull fra Holta. (Fra Arkeologisk Museum i Stavanger 35630, boks 230).

Depot: 3 D-brakteater (S4547a, S4547b, S4547c)(fig.17).

Brakteatene ble funnet sammen med 2 vektlodd i bly, 8 stk. bruddgull samt et lite gullkorn. Funnet ved nybrytning i 1924, 20-30 meter fra selve gården. Mackenprang oppfører 8 vektlodd av bly i gjenstandsinnventaret til Holta (S4537l-m), men disse museumsnumrene ser ut til å ha blitt borte, eventuelt blitt fjernet. To av brakteatene (S4537b-c) hører til Mackenprangs ”norske gruppe I” (samt Salins ”Tabell XXI” og Gjessings ”Type II”) mens den siste (S4537a) tilhører Mackenprangs ”den norske gruppe VI”, og han skriver:

”Det mest karakteristiske Træk ved de nævnte norske Brakteater er de to Dyrefigurers symmetriske Anbringelse, og den nordjyske Brakteat slutter sig saa nøje til de norske Eksemplarer, navnlig Holte-Brakteaten, at den enten maa anses for en direkte Kopi af disse eller Import fra Norge (Mackenprang 1952: 62)”

Axboe (2007:118) antar at brakteatene fra dette depotet tilhører de sene preg.

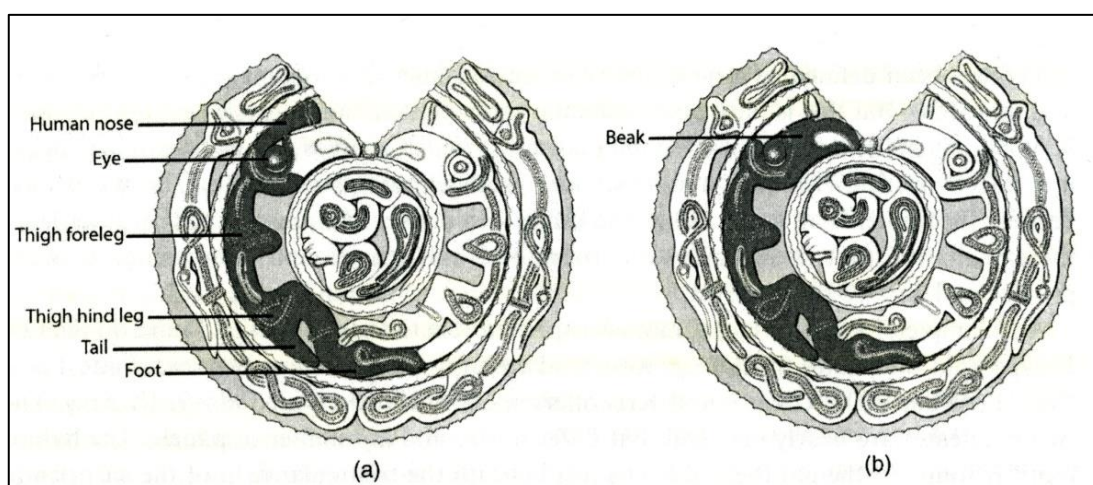
3.2 Brakteatenes ikonografi

Ikonografien som preger hengesmykkene blir ofte satt i sammenheng med myter og forestillinger rundt norrøne gudeskikkelser. Karl Hauck (1970, 1976) har blant annet fokusert på Odin-skikkelsen som helbreder, og knytter dette opp mot avbildningene på C-brakteater. Han identifiserer motivet som Odin i et helbredende ritual med en hest, og baserer teorien på den nære relasjon mellom det store menneskehodet og dyret/hesten (Hauck 1988:29-30). Måten hodet ligger tett inntil dyrets nakke, samt menneskefigurens åpne munn, kan indikere fremgangsmåten ved helbredende handlinger (se fig.19). Odin blir på denne måten fremstilt som en helbredende gud med sjamanistiske attributter. Den åpne munnen kan eventuelt også tolkes som forestillinger rundt sjelens evne til å materialisere seg og transformeres til dyreskikkelser (Wiker 2001:53). Hauck overfører aspektet om Odin som guddefyrste og magiker videre til D-brakteatene, hvor ikonografien formodentlig skal fremstille Odin i kamp med kaosmaktene (Axboe & Hauck 1985:109-125).

Haucks systematiske analyser av brakteatenes ikonografi har dannet mye av bakgrunnen for nyere analyser. Blant annet tolkes brakteatmotivene av flere som Odin på en sjelereise sammen med sine dyrehjelpere (Hedeager 2011:86; Kristoffersen 2012:5; Østigård 2007: 131). Andre viderefører tolkningene av motivene som rituelle strider mot de ville kaosmaktene som stadig truet verdens skjøre balanse, slik vi kjenner det fra den norrøne mytologien (Wiker 2000: 38-39). Morten Axboe (1991, 2007) legger imidlertid stor vekt på brakteatenes synlige, romerske impulser, og setter flere likhetstegn mellom fremstillingene på keisermedaljonger og detaljer på figurene fra A, B og C-brakteater (1991:191). Axboe argumenterer for at verdighetstegn som for

eksempel keiserfibler og hodepryd fremstilt på brakteatenes menneskefigurer kan tyde på at man brukte romerske keisersymboler for å markere en herskers status (ibid:191), i dette tilfellet Odin. Gjennom sine analyser hevder Axboe at Odin-skikkelsen må ha hatt en tilsvarende jordisk fremtoning, og at brakteatene aktivt ble brukt som et politisk og sosialt medium (1991, 2007:110-111). Som eksempel trekker Axboe frem germanske fyrsteslekters legitimering av makt og identitet gjennom en påstått guddommelig stamfar, oftest i form av Odin (1991:194). Allianser og samlinger av ulike grupper gjennom et bedyret stammefellesskap er et utgangspunkt for spredningen og innføringen av ideologier, identitet, strukturer og gjenstander (Hedeager 1993). Dette kan igjen ha fungert som en katalysator for ideologiske endringer (Wiker 2002:126-129). Hvis vi anerkjenner at myter har sine røtter i en reell forestillingsverden, kan således motivene på brakteatene ha rotfeste i folkevandringstidens virkelighetsforståelse. Myter kan dog være normgivende og forklarende, og gi et inntrykk av hvordan kulturen forstår seg selv (Steinsland 2005:93), og nettopp fordi myter rommer ideologiske aspekter er de ofte faste elementer i kulturen (ibid:95).

Siv Kristoffersen knytter dyrestilen til ideen om hybriditet (2010), noe som kan sies å være forestillingen om foreningen av ulike elementer. Et eksempel på et hybridmotiv kan finnes i de to D-brakteatene fra Teig (8/165), hvor motivet sees i de motstående hodene, rett under den trekantede delen nederst på hempen (fig.18). Ser man figurene i profil, hver for seg, kan man se et øye, samt en kombinasjon av en menneskelig nese og et krumt nebb. Således er kroppsdeler fra fugl og menneske integrert i motivet på brakteaten. Forestillingen om hybriditet innebærer å krysse grenser mellom forskjellige sfærer av eksistens, og dette elementet spiller en vesentlig rolle i den norrøne tradisjonen, gjennom menneskesjelens evne til å transformere seg til

Figur 18: Hybridmotiv på D-brakteat fra Teig (C7130). Fra Kristoffersen (2010:265).

dyreform (Kristoffersen 2010:265). I denne sammenheng er det viktig å poengtere at mennesket på denne måten ikke representerte dyret, men forvandlet seg og *ble* dyret (Kristoffersen 2009:149, 2010:265). Tanken om foreningen av mennesker og dyreskikkelser blir følgelig koblet til den nordiske ikonografien fra folkevandringstid, og Lotte Hedeager (2011:81-88) trekker assosiasjoner mellom Odin som hamskifter og elementer innenfor den sjamanistiske tradisjonen. Ved å være hamskifter besitter Odin evnen til å endre skikkelse, enten i form av en mann, kvinne eller dyr (ibid:10). Innenfor sjamanismen er fuglen et tradisjonelt *fylgja* dyr, og den typiske måten å fremstille sjamanen på, er i form av en fugl. Likhetsstrekk settes også mellom Odins på reise til den andre verden og den transeliknende reisen som sjamaner undergår, noe som igjen overføres til brakteatenes ikonografiske fremstilling.

Dyr var en vesentlig del av den norrøne verdensoppfatningen og den tilhørende kosmologien fordi de besitter kunnskap om naturen og overførte denne kunnskapen til menneskene og gudene (Hedeager 2011:98; Solli 2005:54). Gjennom å overskride sine kroppslige grenser ved å omskape seg til dyr, ble menneskelige kroppsdeler integrert i dyrekropper for å understreke flertydighet og hamskifte (Hedeager 2011:98). I de norrøne tekstene kunne ulike typer dyr ofte bli brukt om hverandre, som *kenninger*, og dette aspektet vekker interesse når man setter det i sammenheng med dyreornamentikken representert på C- brakteatene, hvor slike blandingstyper kan være avbildet (Kristoffersen 2009:150). På samme måte som skalden brukte *kenninger* i

Figur 19: Eksempler på motiver med såkalte blandingsdyr. Til venstre: C-brakteat fra Oppstad. Til høyre: C-brakteat fra Austad. Etter Hauck et. al. (1985-1989) med samme katalognummer.

tekster, kan smeden ha «omskrevet» dyrene til stiliserte og billedlige uforståelige fremstillinger (Kristoffersen 2010:268). Bare ved hjelp av den riktige «koden» kunne uttrykket settes inn i en logisk sammenheng (Kristoffersen 2000). Eksempler på slike blandingsdyr kan blant annet sees på brakteatene fra Oppstad (5/152) og Austad (1/141) (fig.19). Brit Solli (2005:58) fremhever betydningen av å tenke komplementært om brakteatenes motiver og sammenhengen med skriftlige kilder om en norrøn forestillingsverden. Hvis brakteater som gjenstand ble innført til Skandinavia, kan idéer og forestillinger også ha fulgt med.

Gullet i seg selv er nevnt mange steder i Edda-diktene, og virker som et sentralt element i flere av fortellingene (se for eksempel Hedeager 2011: 144-145; Holm-Olsen 1975: 89, 155, 169, 220, 259; Mortensson-Egnund & Eggen 2008: 353-361; Zachrisson 1998: 30-34). Vi skal ikke se bort i fra at metallgjenstander dekorert i dyrestil kan, i tillegg til deres sosiale og rituelle kontekst, ha vært vel ansett også for gulletts betydning i seg selv (Kristoffersen 2010:268). Ved å ta i betraktning, ikke bare motivene på brakteatene, men også selve edelmetallet de er fremstilt i, kan et slikt aspekt muligens være med på å gi oss et innblikk i folkevandringstidens forhold til gullet og dets utøvende rolle i samfunnet og verdensanskuelsen (Kristoffersen 2012: 5).

Hvis vi anerkjenner at sosiale prosesser har innflytelse på både mennesker og gjenstander, må de også ha evnen til å gjensidig påvirke og transformere hverandre. Det er derfor også verdt å merke seg at objektenes historier er komponert av skiftninger i kontekst og perspektiv (Gosden & Marshall 1999: 174). Således kan det materielle uttrykket endre seg i takt med utviklingen av ulike faktorer innen et gitt samfunn, for materielle uttrykk er ikke kulturelt nøytrale, men tilpasses etter kulturelle og sosiale kontekster (Horne 1995: 265).

Kap 4: Teoretisk bakgrunn – ritualteori:

Det teoretiske rammeverket for denne oppgaven vil være rituell teori, i denne sammenheng spesifikt omkring ritualer tilknyttet nedleggelser av edelmetall. Ritualteorien kan tjene som et hjelpemiddel for tolkninger av depoter og deres tilknytning til ulike sider ved et samfunns forestillingsverden og enkeltindividets tolkning av seg selv. Det er avgjørende å tilegne seg en dypere forståelse for betingelsene for rituelle investeringer omkring nedleggelser av edelmetall. Gjennom dette har vi muligheten til å kaste lys over sammenhengen mellom depotene og deres funksjon. For å forstå tankene og hensiktene bak en handling, i dette tilfelle en rituell handling, er det viktig å se disse som ledd i en kommunikasjonsprosess, da ritualer er et produkt av menneskelig samhandling. Et argument for å legge fokuset på handlingen i ritualer er nettopp det faktum at vi ikke kan vite om ritualer har et overordnet sakralt eller profant innhold, i hvert fall ikke i form av entydige og direkte meninger (Damm 1998b:445). Basert på tanken om nedleggelser av brakteater som en intensjonell handling, vil jeg se hva den rituelle konteksten omkring brakteatene kan fortelle oss om den ideologiske forestillingsverdenen i folkevandringstiden, samt hvordan ritualer og samfunnsstruktur gjensidig påvirker hverandre. For å kunne skape et grunnlag for tolkninger av rituelle handlinger er man først nødt til å sette rammeverket for den før-kristne forestillingsverden.

4.1 Norrøn religion

Det som først og fremst kjennetegner den norrøne religionen, og samtidig skiller den fra trossystemer som for eksempel kristendommen og jødedommen, er at den ikke er et dogmebundet og monoteistisk trossystem. Den norrøne religionen var bygget på et polyteistisk grunnlag. Her er det snakk om et trossystem og en forestillingsverden som var tett sammenflettet i alle samfunnets aspekter, et samfunn der forestillingen om personlig tro ikke var fremherskende (Solli 2005:17). Det å tilhøre en folkegruppe var unisont med å tilhøre det religiøse fellesskapet, og det er nettopp det kollektive aspektet ved den norrøne religionen som definerer den før-kristne religionen som en "folkereligion" (Steinsland 2005a:32). Til forskjell fra universalreligioner, som er ikke bundet til begrensede landområder eller spesifikke folkegrupper, men opererer på tvers av etniske og politiske grenser, er det karakteristisk for folkereligionen at gudene er spesielt tilknyttet folkegruppens eget territorium. Man anerkjenner samtidig at andre folkegrupper har sine guder, og kan derfor betegnes som et relativt tolerant trossystem. Folkereligionene sentrerer seg om kulten, ikke troen, og selv om trosforestillinger er til stede, er de ikke knyttet til gitte læresystemer.

Selve begrepet religion fantes ikke i det norrøne vokabularet. Det var først under innføringen av kristendommen at den tradisjonelle religionen fikk et begrep: hedendom (*heidinn dómr*) (Steinsland 2005a:13-14). Betegnelsen religion er et moderne begrep, konstruert av det moderne samfunn. I vikingtiden snakket man ikke om religion, men heller om skikk eller sed (*siðr*), noe alle mennesker ble født inn i (Hedeager 1992:40; Solli 2005:17). *Siðr* var spesifikt knyttet til kult og riter, og dette krevde ofte både handling og ofre. Gjennom kulten sikret man seg gode avlinger, fruktbarhet og god helse, noe som var viktig for å kunne sikre og bevare folkegruppen og samfunnet.

Viten om norrøn sed og skikk ligger hovedsakelig i arkeologiske og litterære kilder, selv om det først er i vikingtid man kan ta skriftlige kilder til hjelp. Dette er på grunn av at hovedparten av de litterære kildene er mye yngre enn vikingtiden, og ble ikke nedskrevet før på begynnelsen av 1200-tallet. Et slik tidsgap på nesten 200 år gjør det problematisk å overføre analogier direkte til et før-kristent samfunn, spesielt på grunn av mulige innflytelser og ”sensurering” gjennom et kristent syn og standpunkt. Av den grunn er man nødt til å stille seg kritisk til kildenes troverdighet. I folkevandringstidens tilfelle snakker vi om en periode 700 år forut for de nedskrevne kildene, og av den grunn er det desto vanskeligere å støtte seg på litterære opplysninger.

Religionshistoriker Gro Steinsland (2005a) er klar over problematikken i å overføre opplysninger hentet fra litterære kilder til før-kristne samfunnsmodeller, men mener allikevel det må finnes en kjerne i tekstene som kan reflektere genuine før-kristne tradisjoner (2005:36). Også Brit Solli (2005) og Gry Wiker (2000) støtter et slikt argument. Begge tolker de skriftlige kildene (kvad og sagaer) som både en kilde til virkelighetsskildringer og som et forestillingskompleks i en fortolket form (Solli 2005:22; Wiker 2000:32). Sett i lys av Steinslands, Sollis og Wikers argumenter er sannsynligheten tilstede for at grunnleggende trekk ved folkevandringtidssamfunnets idéverden har overlevd flere verdensbilder. Basert på denne tolkningen kan både myter og sagaer være et hjelpemiddel til forståelsen av menneskeliv og samfunnsstrukturer i forhistorien.

4.2 Myte som ideologi

Som nevnt tidligere er myter tilknyttet det før-kristne samfunnet en mulig innfallsvinkel til forståelsen av samtidens samfunnsstruktur, forestillingsverden og hvordan mennesket plasserte seg innenfor denne strukturen. ”Myter rommer ikke bare fortellinger om hvordan ting har blitt til, man også om hvordan kulturen forstår seg selv”, hevder Steinsland (2005a:93), og nettopp fordi

myter rommer ideologiske aspekter er de ofte faste elementer i kulturen. Dagens avhandlinger om det mytologiske landskap og samfunn inneholder og går ut ifra den binære ”Midgård-Utgård”- modellen av det norrøne kosmos, hvor dikotomier som kjent/ukjent, hjemme/borte, innmark/utmark, åkrer/skog, trygt/farlig, familie/fremmede er sentrale faktorer (Brink 2004). Ved å forene denne modellen med myter og sagn kjent fra de litterære kildene, prøver man å tilnærme seg jernalderssamfunnets verdenssyn. Denne binære kosmos-modellen har imidlertid ikke fått stå uanfektet. Margaret Clunies Ross (1996:59) har argumentert for at modellen er alt for enkel, og mener heller at det finnes belegg for å tro at den før-kristne mytologien og kosmologien har vært mer kompleks. Dette synet deler også Stefan Brink (2004:295), som tolker det dit hen at jernalderens mennesker hadde forestillinger om mange ”heimer” eller verdener, og at alle disse flettes sammen i et komplekst nett. Den binære modellen kan ikke helt sies å være uriktig, bare veldig forenklet. Hovedsaken er at den tosidige modellen fanger opp de stadige kampene mellom kaos og kosmoskrefter, noe som de norrøne mytene for det meste dreier seg om. Selv om vi fremdeles mangler en tilstrekkelig kosmologisk modell har vi enkelte holdepunkter å gå etter.

Hovedtrekkene i ”Midgård-Utgård”- modellen går ut på at menneskene, gudene og kaosmaktene tilhører hver sin sfære. I sentrum av verden ligger Åsgard, gudenes hjem, og midt i Åsgård vokser verdenstreet Yggdrasil, det kosmiske midtpunkt og symbolet på livet og skjebnen. Utenfor og rundt Åsgård ligger Midgård, menneskenes verden, og utenfor Midgård igjen ligger Utgård, et område som strekker seg ut mot verdens utkanter. Her holder kaosmaktene til, som en stadig overhengende fare for både mennesker og guder. Utgårds beboere truer den skjøre balansen i verden, og må stadig opprettholdes i en konstant kamp mellom guder og kaosmakter (Steinsland 2005a:96-108). Dette innebærer at menneskene lever i en konstant spenning mellom ulike krefter, og gjennom riter og offer henvendte man seg til gudenes evne til å ta del i naturkreftene, noe gullbrakteatenes ikonografi kan vitne om (Wiker 2000:39). Nedleggelse av gullbrakteater og andre edelmetallgjenstander kan i lys av dette sees som et ledd i en dialog mellom menneske og natur (ibid:139). Motivene som preger brakteatene er ofte satt i sammenheng med myter og forestillinger rundt norrøne gudeskikkelser, som av enkelte har blitt tolket som Odin og hans sjelereise med sine dyrehjelpere (Hedeager 2011:86; Kristoffersen 2012: 5; Østigård 2007:131), eller rituelle strider mot de ville kaosmaktene som stadig truet verdens balanse (Wiker 2000:38-39). Spørsmålet ligger i hvorvidt den kosmologiske orden fikk et synlig rotfeste i menneskenes verden. Transporterte man den mytologiske verden til sin egen verden? Flere studier omkring temaet har tatt for seg såkalte sentralplasser som indikator på en slik transportering, en kobling mellom et makrokosmos og et mikrokosmos (se for eksempel Brink

2004; Fabech 2004; Hedeager 2002; Steinsland 2005a:362). Ved å konstruere et mikrokosmos i og rundt det samfunnet man levde i, omga man seg med kjente elementer. Hallen, eller høvdingsetet var sentret i det menneskelige mikrokosmos, og dette symboliserte stabilitet og et godt lederskap (Hedeager 2002:6). Kultivert og bebodd land med gården i sentrum markerte trygghet og kontroll. Områdene utenfor gårdens grenser var tilholdssted for farlige, underjordiske krefter. Her rådet trolldom- og kaosmakter (Solli 2005:23; Steinsland 2005a:108), men forholdet til naturen var allikevel ambivalent da den også er en viktig ressurskilde (Steinsland 2005a:362). De overnevnte faktorene kan tilsi at sentralplassene organiserer og konstruerer et ideelt omkringliggende landskap i forhold til bildet av den norrøne kosmologiske verdensorden (Fabech 2004:27).

I de norrøne kildene spiller gull og gullskatter en sentral rolle i konstruksjonen av historier, og det gis også et inntrykk av at gavegivning var et avgjørende instrument i opprettelsen og vedlikeholdet av politiske allianser (Hedeager 2002:10, 2011:144; Zachrisson 1998:29). Ved å være i besittelse av og kontrollere gull, kontrollerte og opprettholdt man dominansen innenfor det sosiale hierarkiet. I mytene knyttes ofte edle metaller opp til det skjebnesvangre begjæret og grådigheten etter gull. Å stjele noens skatt betød ikke bare at man frarøvet vedkommendes rikdom, men også personens hell og lykke, og dømte ham dermed til en ulykksalig skjebne. Skulle man lykkes i å tilegne seg en skatt, ventet det som regler ulykke og sykdom, som straff (Zachrisson 1998:53). I den norrøne kosmologien betegnes ”gullalderen” som en fredstid, men trues stadig vekk, og freden brytes når kaosmaktene fra jotunheimen kommer og ragnarok står for døren. Samtidig forsvinner også gullet (Wiker 2000:94). Én ting som klarer seg gjennom ragnarok er det gylne brettspillet som gudene eide i urtiden, og i den nye tiden etter verdens fall, skal menneskene få plass i en sal dekket av gull. I eddadiktene ser det ut til at gullet også knyttes til naturvesener og kaosmakter (se for eksempel Trymskvadet strofe 6 og Skirnesmål strofe 19-22), og forestillingene rundt dette elementet kan tilsi at deponering av gull i utmarken kan ha en forbindelse med kaosmaktene som rådde der (Wiker 2000:95).

I tilknytning til forestillingen om ragnarok og gullets forsvinning har enkelte forskere fremstilt en hypotese om at ragnarok har hatt røtter i virkelige hendelser (se for eksempel Axboe 2001, 2007; Gräslund & Price 2012; Löwenborg 2012). Hovedpunktet i tesene sentrerer seg rundt året 536 e.Kr., en periode i historien preget av antatte naturkatastrofer og uår. Analogier blir trukket til de norrøne mytene, hvor ragnarok beskrives som en tid med kosmiske katastrofer i form av fimbulvinteren og den store verdensbrannen: Fimbulvinteren opptre tre år på rad uten sommer i mellom, deretter overtar brannene. Månen og stjernene faller ned fra himmelen og en ulv

kommer for å sluke solen (Steinsland 2005a:122). Hvis vi går ut i fra at mytene reflekterer kjernen av faktiske forhold, kan en katastrofe eller en krisetid ha skapt så dype inntrykk at det satte sitt avtrykk i mytene. Morten Axboe (Axboe 2001:32, 2007:121-123) påpeker at en klimakrise må ha vært såpass foruroligende at menneskene må ha reagert religiøst på situasjonen, og kan i desperasjon ha ofret glitrende gull for å prøve å få solen til å skinne igjen. Under slike omstendigheter må det ha vært sentralt å opprettholde kontakten med gudene (Wiker 2000:139). Problemet med en slik tilnærming settes i lys av brakteatenes kronologi, da D-brakteatene synes å være produsert helt fram til folkevandringstidens slutt i 560/575 e.Kr. Sett i sammenheng med en klimakrise i år 536 e. Kr er det vanskelig å tro at brakteatene kan ha blitt deponert av den grunn alene. Dette utelukker imidlertid heller ikke muligheten for at slike reaksjoner kan ha forekommet under krisetider.

4.3 Hva er et ritual?

Catherine Bell (1992) mener det ikke finnes noen entydig definisjon på hva et ritual er, da ritualets overordnede kontekst ofte er avgjørende for hvordan et ritual som fenomen kan tolkes. I sin bok, *Ritual Theory, Ritual Practice* (1992), fremlegger hun sitt syn på ritualer gjennom å se på ritualene som praksis, et argument som står kritisk til tidligere ritualteorier der studiet har vært preget av dualisme knyttet til forholdet mellom handling og tanke. Basert på tanken om ritualers dynamiske kvalitet, setter Bell (1992:197) fokus på sosiale forhold og etablering av makt, og mener man bør stille seg spørsmål om hvordan ritualisering påvirker samfunnsstrukturen, framfor hva ritualer er. Ritualer kan blant annet tolkes som en strategisk arena for materialisering av handlinger og strukturer, og det som i overveiende grad kjennetegner et ritual er at det er ”en kjede av handlinger som utgjør et fast mønster (Steinsland 2005a:261)”. En viktig felles faktor ved ritualer knyttet til rituelle handlinger er *gjentagelsen*, og faste, rekursive, symbolske handlinger tolkes ofte som et uttrykk for kommunikasjon (ibid:262). Det repeterende elementet finner vi igjen i både de arkeologiske og de litterære kildene, i form av repeterende hendelser i kvad og sagaer, samt likheter mellom deponeringslokaliteter og gjenstandskombinasjoner i depoter. Slike gjentakende hendelser kan være relevante når man studerer samfunnsforhold og dets kontekst, fordi de har potensialet til å reflektere kulturelle handlingsmønstre (Solli 2005:22). I menneskenes oppfatning om verdens tilblivelse, eksistens og orden kan kulturelle omstendigheter gjenspeiles i de kosmologiske elementene, og gjennom et repeterende mønster skapes mytologiske fenomener og en oppfatning av tid og rom som er rasjonell og meningsfull (ibid:22-23)

Et ritual kan alltid sies å være et ledd i sosiale strukturer (Wiker 2002:118). Gjennom forståelsen av menneskelig samhandling i tilknytning til nedleggelser av edelmetaller har vi muligheten til å øke innsikten i menneskers tankegang og sosiale perspektiv i andre ledd av samfunnet. Bell (1992) bruker begrepet ”ritualisering” som utgangspunkt for sine teorier, som kort fortalt er prosessen hvor menneskets handlinger blir omformet til ritualer. Nøkkelen til ritualisering er forsikringen om at den rituelle handlingen på alle måter og i varierende grad, kan skilles fra andre handlinger og aktiviteter. Dette kan oppnås gjennom formalisering, fastgjøring eller repetisjon, men ingen universal form brukes i ritualiseringsprosessen (Bell 1992: 91).

Rituelle handlinger kan være, for oss, helt vanlige og dagligdagse handlinger, men forskjellen ligger i konteksten eller i det følelsesmessige engasjementet innebygget i handlingen (Sveen 1998:433). Samtidig er vi nødt til å innse at ikke alle ritualer fungerer gjennom frembringelse av en spesiell stemning eller atmosfære, som rene følelsesmessige og irrasjonelle, mens man klassifiserer andre handlinger som rasjonelle og logiske (Damm 1998b:446). Antropologene Humphrey og Laidlaw (1994) mener at en rituell handling delvis endres gjennom kontekst, men enda viktigere, gjennom aktørens forpliktelse til handlingen. Gjennom en intensjonell rituell handling skapes en spesiell kontekst som skiller den fra andre handlinger. Så lenge man aksepterer denne forpliktelsen, er det nesten umulig å gjøre uopprettelige feil i et rituale (Humphrey & Laidlaw 1994:128; Østigård 2007: 24-26), og selv om feil og mangler skulle oppstå, kan det ofte bli bortforklart eller berget ved å repetere det relevante aspektet ved ritualet (Damm 1998b:443). Hvis man antar at religiøse ritualer har en betydelig strukturerende rolle i enkelte samfunn, vil den rituelle forpliktelse være et godt argument for at ritualer i alle samfunn får en særegen posisjon i forhold til ikke-ritualiserende handlinger. Dette gjelder i like stor grad hverdagsritualer som sakrale handlinger. Antropologene Caroline Humphrey og James Laidlaw (1994) skiller mellom liturgiske og performative ritualer, hvor liturgiske ritualer i hovedsak består av fastsatte elementer som må utføres på riktig måte og i riktig rekkefølge, mens det sentrale aspektet ved performative ritualer er betydningen av at den rituelle handlingen er overbevisende. Feiltagelser vil med letthet kunne tolkes som improvisasjon og kan innlemmes i senere utførelser av samme ritual. Overført til et arkeologisk gjenstandsmateriale, kan man si at liturgiske ritualer vil fremstå som faste og repetitive mønstre, mens performative ritualer kan resultere i mer heterogene mønstre. Humphrey & Laidlaw (1994) argumenterer dermed for at ritualer karakteristisk ikke er entydige. Dette betyr ikke at det ikke finnes fellestrekk og ensartethet i tolkningene av ritualer, men at disse tilfellene er et resultat av ritualet, ikke av forutsetningen for ritualet (ibid: 265). Man kan si at et ritual tilsynelatende er lært ved å imitere andre, men etter flertallige repetisjoner blir ritualet tillagt personlig stil og uttrykk (Humphrey &

Laidlaw 1994:102; Bell 1992:123). Et ritual kan derfor ikke sies å være en passiv reproduksjon av en viss standard, noe som også kan overføres til brakteatenes ikonografiske uttrykk, der de originale medaljongene mistet sitt originale keiserbilde til fordel for dekor i dyrestil når de ble innført til Norden. Selv innenfor det nordiske stiluttrykket finnes det flere ulike variabler, og dette gjelder også for sammensetningen av brakteattyper og andre edelmetallgjenstander i depotene, noe som viser at det alltid er rom for endinger og personlige valg.

Innenfor den prosessuelle arkeologien som hadde sin fremvekst tidlig på 1960-tallet, ble økonomiske faktorer brukt som forklaringsmodell på prosesser i samfunnet, og religionsaspektet var fraværende både i teorien og i case-studier. Den store mengden gull i depotene ble tolket av mange som en indikasjon på tider med økonomisk overskudd (Herschend 1979; Myhre 1987). En ny omveltning innen arkeologien kunne sees på begynnelsen av 80-tallet, med innføringen av den post-prosessualistiske tilnærmingen. Nå ble fokuset flyttet mot en mer kognitiv arkeologi, hvor nøkkelpbegrepene var strukturalisme og symbolisme, og til forskjell fra prosessualismen fokuserte man nå på det kommunikative aspektet ved materiell kultur. Ideologi og makt ble igjen sentrale begreper i tolkningene av fortidige samfunn, og depotene ble nå ansett som sakrale offer (Wiker 2000:46). Det er viktig å påpeke at verken prosessualismen eller post-prosessualismen er en statisk og ensrettet teoretisk retning, men burde heller sees som en tilpasning og justering innenfor andre disipliner, hvor forbindelsene og relasjonene til andre vitenskaper ble sterkere (Fahlander & Oestigaard 2004:5). Det er her Timothy Insoll (2004) mener styrken til post-prosessualismen ligger, med tanke på et godt rammeverk for forståelsen av fortidens kompleksitet. Gjennom mangfoldet av tolkninger, den materielle kulturens aktive rolle, anerkjennelse for fortidens kompleksitet, bruken av etnografiske analogier, samt oppfattelsen av fortolkeren som ikke-nøytral (subjektiv) skapes det et bredere grunnlag for forståelse av fortidig samfunnsstruktur (Insoll 2004:76-77).

Konseptet om depoter som et medium til religiøse forestillinger, og bruken av betegnelser som religion og ideologi om før-kristne ritualer har vært mye omdiskutert (se for eksempel Christensen 1998a, 1998b; Insoll 2004; Ravn 1998; Sveen 1998), og både arkeologien og religionsvitenskapen har hatt et ambivalent forhold til religion (Christensen 1998a:9). Enkelte har til og med holdt seg unna bruken av begrepet religion i sine analyser av fortidige samfunn, og velger heller å holde seg til andre begreper (se for eksempel Hodder 1992). Definisjoner av konseptet religion har gjennom arkeologiske tilnærminger ofte blitt tatt som et relativt enkelt forskningstema, i forhold til det heller komplekse temaet som religion egentlig er. Tidligere studier innenfor området har hatt en klar tendens til å være generaliserende (Insoll 2004:1).

Bruken av dikotomier er fremtredende i tolkninger av ritualer, og den moderne oppfattelsesevne fra et vestlig ståsted brukes, om enn underbevisst, aktivt i studier av før-kristne samfunn. I tilknytning til ritualer brukes dikotomien sakral/profan ofte, og brakteatdepotene er en av mange arkeologiske funngrupper som har blitt analysert med tanke på sakrale eller profane bakenforliggende hensikter. Men hvordan kan det være mulig å formulere entydige definisjoner for religion når man jobber med studier av ufullstendig og tvetydig kildemateriale? Charlotte Damm (1998a) mener man burde bruke analogier og generaliseringer som en forutsetning for betraktninger av menneskelig erkjennelse og handling, og på denne måten oppnå forståelse for mennesker med andre kulturelle bakgrunner. Videre argumenterer Damm (1998a) for at man ikke skal skape forhistorien i vårt eget bilde, men man må heller ikke fremstille fortidens mennesker som forvrengte bilder av oss. Vi er nødt til å forstå dem som mennesker med samme iboende potensial for handling, erkjennelse og erfaring som oss selv, og unngå å undervurdere andre kulturer, samfunn og folkeslag (ibid:45-46). Videre mener Damm (1998b:449) at en symbolorientert arkeologi kan bidra positivt til forskningen og tolkninger av fortidige samfunn, men påpeker også det er viktig at det brukes med måte, da overdreven bruk av symbolisme kan føre til et snevert syn på forhistoriens handlinger. Symbolisme behøver ikke alltid være det viktigste aspektet ved ritualer, og det er faktisk stilt spørsmål om ritualer i det hele tatt besitter en direkte kommunikativ funksjon (Bell 1992:110). En kommunikativ prosess kan imidlertid basere seg på anvendelser av sosiale ”koder”, hvor også en mottager som kan lese denne koden er essensiell (Barrett 1991:1; Kristoffersen 2000). På denne måten kan gjenstander være multivokale og forstås ulikt av forskjellige mennesker i ulike kontekster (Kristoffersen 2000; Kvalø 2007:77). Dette kan for eksempel gjelde ornamentering og dekorasjon av materiell kultur, som er en meningsfylt og relevant menneskelig handling i alle kulturer. Selv om utsmykningen på en gjenstand ikke er talefør, kan faktorer som teoretiske og antropologiske standpunkt tilføre stiluttrykk en aktiv kommunikativ funksjon (Hedeager 2000:38). Siv Kristoffersen (2010) har blant annet forsket på hybride figurer i dyrestilen på brakteater, og trekker paralleller til den norrøne tradisjonen og menneskesjelens evne til å transformere seg til dyreform. Det gjengitte dyrets egenskaper formes i gjenstanden, og fører til at produktet verken er dyr eller objekt, men en ny form, hvor dyrets kvaliteter og objektets funksjon forenes. Gjennom det magiske potensialet i slike gjenstander fremkaller den en magisk kraft som igjen kan skape transformasjoner i kontekster der gjenstanden blir brukt (ibid:263). På grunnlag av vitenskapelige premisser antas det at stil, kanskje spesielt ikonografi, har blitt nøye valgt fordi de er bærere av viktige budskap som kommuniserer, for eksempel, sosiale forhold, gruppefellesskap og etnisk identitet. Ved å dele felles kulturelle koder fremmes følelsen av å

være en enhet, kanskje spesielt i perioder med sosialt stress (Hedeager 2000:17-18, 38). Setter vi gullbrakteatenes ikonografi inn i en slik kontekst, som kommunikative medier, kan de i så måte anses som et materialisert ritual (Kristoffersen 2000:272; Solli 2005: 56).

4.4 Myte og materialitet

”Eddakvadene ikke er noen fasit for tolkninger av gullbrakteatene”, mener Solli (2005:59), men hevder likevel at det er vanskelig å ikke tolke brakteatenes ikonografi innenfor en mytologisk ramme når billedfremstillingene viser så mange likheter med skikkelser kjent fra *Den eldre Edda*. Videre forklarer hun at ”ritualer og materiell kultur kan fungere som viktige medier for å bevare mytologiske forestillinger i samfunn som ikke nedfeller sine myter i skrift (Solli 2005:59)”. Som individer i et samfunn med sterk tilknytning til den muntlige tradisjonen må billedverdenen ha vært et godt medium for ytringer uten det skrevne ord. I et samfunn med grunnlag i muntlig overlevering av fortellinger, samtaler og sagn, er sjansen stor for at de hadde et omfangsrikt vokabular, bruk av metaforer og kjeder av assosiasjoner (slik som *kenninger* ble brukt i Edda-diktningen (se for eksempel Kristoffersen 2010:266)), og en helt annen måte å lytte til og gjenfortelle samtaler og fortellinger. Det er vanskelig for mennesker i det moderne, vestlige samfunn å forestille seg en hverdag og et liv uten bruk eller forståelse for det skrevne ord, og nettopp derfor er det kanskje også problematisk å sette seg inn i og tolke en samfunnsstruktur som var avhengig av muntlig overlevering. Således kan vi kanskje tenke oss ikonografi og avbildninger på det arkeologiske materialet som en grafisk nedtegning av myter og forestillinger.

Ritualstudier har lenge antatt en tett sammenheng mellom ritualer og tro, men utøvelsen av religiøse handlinger og magi flyter ofte i hverandre, og det er vanskelig å skille mellom disse ut i fra et gjenstandsmateriale. Selv om trosaspektet er utenfor rekkevidde av gjenstandsanalyser, har troen blitt betegnet som utlukkende sosial av natur, hvor det kollektive fremtrer til fordel for individuelle konsepter (Bell 1992:183). Lotte Hedeager (2000) argumenterer for at ideologi må forstås som et sentralt element i alle kulturelle systemer:

”The materialisation of [these] ideas and values occurs through the performance of ritual or ceremonial acts, the deployment of objects with symbolic meanings, the construction and shared use of public monuments, the formation of oral traditions, the telling of tales and the production of the written word. Together they mold individual beliefs for collective social action (Hedeager 2000:17)”.

Problemet med tilnærmingene til en ideologisk forestillingsverden i forhistorien er hva som ikke kan analyseres i den materielle kulturen. Ideologiske forestillinger trenger ikke nødvendigvis fremtre i materielt gods, men kan strekke seg utover den symbolske handling og virke som adferdsregler i hverdagen (Andersen 1998).

Selv om trosaspektet er utenfor rekkevidde av gjenstandsanalyser, har troen blitt betegnet som utlukkende sosial av natur, hvor det kollektive fremtrer til fordel for individuelle konsepter (Bell 1992: 183). Ritualer som omhandler et ideologisk aspekt kan derfor ha en betydelig strukturerende rolle i enkelte samfunn (Damm 1998a: 51). Til forskjell fra religiøs kult, som betegnes som en offentlig sfære, tolkes utøvelsen av seid og magi som et marginalet fenomen (Steinsland 2005a:307). Marginaliteten er i dette tilfellet knyttet til seidens grenseoverskridende karakter, i form av sjamanistiske trekk som skikken knyttet til sjelereiser og hamskifte, en metamorfose mellom menneske og dyr (Hedeager 2004:241-242; 2011:81-85; Steinsland 2005a:310). Integrasjonen mellom menneske og dyr går igjen i mange av brakteatenes bildemotiver, og kan kanskje gjenspeile en slik forestilling (Wiker 2002:125). En vesentlig del av magien gjennom ritualer kan blant annet være evnen til å kontrollere eller påvirke naturfenomener (Steinsland 2005a:308). Nedleggelse av brakteater på marginale steder i landskapet kan i den forbindelse betraktes som avvergende offer, nedlagt i det øyemed å holde kaosmakter og truende vesener på avstand (Steinsland 2005a:266; Wiker 2001), eller som gaveoffer, hvor utvekslingen av verdifulle gaver tjente som et medium for kulturelle verdier (Hedeager 2003:157). De nedlagte skattene var, i flere ulike sagn, bevoktet av magiske besvergelses (*galdrer*) eller vesener, og det å stjele en slik skatt innebar uhellsvangre konsekvenser (Bøe 1921:59; Zachrisson 1998:39-54). At gullet i depotene fikk ligge i fred kan eventuelt knyttes opp mot tabuene forbundet med å stjele det.

Ritualer er handlinger som utgjør faste mønstre, som sentrerer seg rundt repeterende og symbolske handlinger (Steinsland 2005a:261-262). Dette legitimeres gjennom deltagelse og utførelse, som igjen er med på å skape struktur i samfunnet (Østigård 2007:23). På samme måte er ritualer aktive elementer i legitimering av grenser og skiller i landskapet, og deponering av edelmetall kan stå som eksempel på en slik handling (Hedeager 2003:158; Østmo 2002:192). Edelmetalldepotene i Rogaland og i Vest-Agder synes å reflektere et visst repeterende mønster i type brakteat nedlagt, samt depotlokalisering i landskapet. I Rogaland kan man se et tydelig overtall av D-brakteater i depotene (Bakka 1968:23), og dette gjelder også i den totale summen av brakteater i depotene fra både Rogaland og Vest-Agder. Blant de 42 brakteatene som omtales her, er 28 av dem D-brakteater. Felles for alle depotene er at de er, hvis ikke bestående kun av brakteater, funnet sammen med andre gjenstander av edelmetall, som for eksempel gullringer og bruddgull, altså utelukkende med andre verdifulle gjenstander. Sammenkomsten av slike kostbare gjenstander kan muligens være et indisium på folkevandringstidens kulturelle verdier (Hedeager 2003:157). I tilkobling til mytene omkring den norrøne kosmologien kan slike verdier også være en materialisering av jernaldersamfunnets forestillingsverden.

Brakteatene er trolig deponert på spesielt utvalgte steder i landskapet (Wiker 2000:102), og relateres til såkalte *marginale steder* i terrenget (Lund 2009), som for eksempel ved bergvegger, i våtmarksområder, i elvefar og i strandlinjen (Brink 2001:89; Hedeager 2011:165; Wiker 2000:124-137), en faktor som også gjenspeiles i andre nordiske land og med andre gjenstander av edelmetall (Hedeager 1999b:236). Anders Andrén (2002) argumenterer for en mulig rituell sammenheng mellom edelmetall og steiner. Han mener denne forbindelsen kan ha hatt sitt utspring i forestillingen om dverger, da disse, i mytene, ansees for å ha tilholdssted i klipper og steiner (Andrén 2002:317; Wiker 2000:126). Lik som vikingtidens sølvskatter har også folkevandringstidens gullfunn enkelte ganger blitt deponert ved større steiner og klipper. Bruken av våtmarksområder som lokaliteter for rituelle nedleggelser har, i en analytisk tese av Charlotte Fabech (1991, 1994), blitt argumentert for å opphøre på slutten av 400-tallet. Som en kritisk reaksjon på dette går Lotte Hedeager (1999b) systematisk gjennom funnkategorier av edelmetall fra Danmark, og kommer frem til at relieffspenner, halsringer og funn med mer enn to brakteater hovedsakelig er funnet i våtmarksområder og i andre marginale områder. Funn som inneholder betalingsgull i form av ringer er derimot åpenbart relatert til tørrmark og potensielle bosetningslokaliteter (Hedeager 1999b:237). I gjennomsnitt er 35 % av alle gulldepoter fra folkevandringstid funnet i våtmarksområder, noe som viser at funnomstendighetene og de geografiske mønstrene i tilknytning til gulldepoter fra folkevandringstid er langt fra homogene. John Hines (1989) poengterer en kronologisk separasjon ved nedleggelser av brakteater, hvor ingen av myrfunnene inneholder brakteater av de tidligste typene. På bakgrunn av dette argumenterer Hines for at brakteater nedlagt i myr tilhører 6. århundre (ibid:198), noe som går på tvers av Fabechs teori om opphør av depoter i våtmark i det 5. århundre. Brakteatdepotene fra Vest-Agder og Rogaland omfatter kun ett funn av en tidlig preget brakteat, en A-brakteat fra Selvik, og denne er funnet i kombinasjon med 1 C- og 4 D-brakteater. Depotet var nedlagt på tørrmark, under en bjørkerot, hvor grunnen hovedsakelig består av morenemasse, sand, grus og stein. Dette ene depotet setter på ingen måte grunnlag for en kvantitativ analyse, og ettersom A-brakteaten ikke lå for seg selv eller i kombinasjon med andre tidlige brakteattyper, er det vanskelig å analysere det opp mot Hines' argument for en kronologisk separasjon.

En faktor som imidlertid vekker oppmerksomhet ved brakteatdepotene i Vest-Agder og Rogaland, er fraværet av draktspenner i kombinasjon med brakteater, slik man har i Danmark (Hedeager 1999b: 234). Faktisk er det ikke kjent et eneste tilfelle fra hele Norge der brakteater og draktspenner har blitt funnet i samme depot. De eneste anledningene hvor disse to edelmetallgjenstandene har vært funnet sammen er i gravkontekster (Wiker 2000: 56-58). Kan

ulike gjenstander av edelmetall ha tilhørt forskjellige sosiale og rituelle sfærer? Hva kan egentlig depotenes topografiske plassering fortelle oss om nedleggelsene?

4.5 Oppsummering

Kort oppsummert kan man si at ritualer alltid er et ledd i sosiale handlinger, og at gjentagelsen ofte står som et sentralt element i ritualiserende handlinger. Folkevandringstidens verdensanskuelse og strukturering av det fysiske og kognitive rom baserte seg sannsynligvis på andre grunnlag enn i det moderne, vestlige samfunn. Nærheten og kommunikasjonen med omgivelsene, naturen og landskapet rundt seg må ha innehatt en sentral rolle i menneskenes virkelighetsforståelse, og nedleggelse av edelmetall på utvalgte steder i landskapet kan reflektere både kommunikasjon og resiprositet. Rituelle handlinger som innebærer deponering av brakteater kan ha vært tilsiktet en bestemt hendelse eller situasjon, for eksempel i urolige tider i form av konflikter imellom mennesker, eller mellom mennesker og overnaturlige makter. Personlige valg er avhengig av bakenforliggende, kulturelle verdier (Brück 2005:55), og derfor er også menneskers rituelle handlinger uttrykk for et samfunns verdier, og er et produkt av tro, symboler og myter. Ritualer kan derfor til en viss grad sies å være regelbundne (Østigård 2007:23). Selv om utførelsen av ritualet kan variere, kan den bakenforliggende hensikten allikevel være den samme. Ved å se på nedleggelsen av brakteater som nettopp en bevisst handling for å oppnå en ønsket effekt, kan en studie av brakteatdepotenes beliggenhet i landskapet eksponere ulike mønstre og gjentakende elementer, samt bistå i å avdekke jernaldermenneskets kognitive landskap. Marginale områder og liminalitet, samt forholdet mellom mennesker og natur er sentrale emner i denne sammenheng.

Kap. 5: Metode - landskapsanalyse:

”Landskap refererer til ”konstruksjoner” hvor de kulturelle og kognitive aspektene er i forgrunnen; eller hvordan mennesket selv oppfatter sin verden i virkeligheten» (Østigård 2006: 27).

Kulturlandskapsforskningen har vært gjenstand for store forandringer de siste 20 årene, da interaksjonen mellom menneske og det omkringliggende miljø har blitt satt i fokus. Tidligere forskning sentrerte seg hovedsakelig om utvalgte enkeltplasser, og miljø og funnstedets omgivelser ble sjelden eller aldri inkludert i analyser og rapporter. Dette kan sees tydelig i enkelte rapporter av brakteatfunn på 1800-tallet (se for eksempel Holmboe 1837: 329). Nyere kulturlandskapsstudier har på sin side lagt vekt på landskapet som et medium, der menneskes omgivelser ble oppfattet som en scene hvor adferd utspiller seg (Lund 2009:51). Et viktig element i den nye forståelsen av kulturlandskapet var at oppfattelsen av landskapet aldri er objektivt. Ulike mennesker kan oppfatte det samme landskapet på ulike måter til ulike tider, også innenfor én og samme kultur (Layton & Ucko 1999:1). Samtidig har kulturlandskapet og mennesker en gjensidig evne til å påvirke hverandre. Ved analyser av landskapet er man nødt til å tenke på at menneskers handlingsmønstre har satt sitt preg på naturen. Edelmetalldepoter har en strukturerende funksjon i landskapet, da de kan være avgjørende for hvordan etterkommere må forholde seg til dem, i henhold til, for eksempel, utførelsen av ritualer (Østigård 2006:33). Slik kunne topografien være med på å legitimere samfunnsroller og materialisere sosial struktur (Bukkemoen 2008:472). I lys av en slik tolkning kan deponeringer av edelmetall i landskapet kobles til mentale strukturer og verdensoppfattelser som ligger innlemmet i landskapet (Hedeager 1999b:241-243).

5.1 Deponeringer i landskapet: interaksjonen mellom menneske og natur

”Things create people as much as people make them” (Tilley 1999:76).

Når vi snakker om landskap i en kulturstrukturell kontekst, kan vi både snakke om fysiske og mentale landskap. Menneskers tro, kulturelle verdier og dagligdagse handlinger inkorporeres i omgivelsene, samtidig som de innlemmes i menneskers hukommelse. Gjennom praksis og interaksjon skapes spesifikke måter å forstå verden på. Rituelle handlinger er et eksempel på en slik handling. Nedleggelse av bestemte gjenstander kan sees som et resultat av rasjonelle handlinger som et svar på rasjonelle forhold, og vitner om relasjoner mellom mennesker, samt

mellom mennesker og ting, og hvordan slike relasjoner behandles gjennom nedleggelser (Lund 2009:49). Deponeringene er samtidig med på å forme landskapet for kommende generasjoner ved å skape en bestemt topografi i menneskers mentalitet. De skapte en bro mellom samtid, fortid, denne verden og det hinsidige. Her er det snakk om handlinger som var logiske i lys av sin kontekst, og som er formet av et samfunns forestillingsverden. Det er menneskets erkjennning av omgivelsene som setter grunnlaget for et steds uttrykk. En lokalitet tilskrives mening når mennesker setter sine fysiske og mentale spor i rommet (Andersson og Hållans 1997:583), men man tilskriver ikke strukturer mening etter de er konstruert; “it is not some quality inherent to the place or the monument [...] it must be recognized through a practical understanding of the world and its interpretation (Barrett 1999:27)”. I folkevandringstiden var struktureringen og anvendelsen av landskapet influert av den kosmologien og det verdenssynet som særpreget samtiden. Forestillinger eksisterer dog ikke som en fast form, men er flytende og kan endres etter hvilken kontekst de settes inn i. Idéen om dynamiske forestillinger har av enkelte også blitt anvendt i tolkningen av jernalderens mytologiske og kosmologiske landskap, og dette aspektet forekommer svært ofte innenfor kulturer som baserer seg på muntlige tradisjoner (Lund 2009:60).

Gjennom fenomenologien har arkeologer satt nytt fokus på de kroppslige aspektene i studier av kulturer, og som et resultat av dette har man økt forståelsen for den kroppslige betraktningsmåten av erkjennelse (Lund 2009:43). Fenomenologi er læren om erkjennelsens former, og har som mål å beskrive menneskelig erfaring. Man kan snakke om både en kroppslig- og en romlig fenomenologi, og i begge tilfeller vektlegger menneskets bevissthet fra et subjektivistisk perspektiv samtidig som den bryter med bildet av kropp og sinn som separate enheter. Mennesket oppfattes dermed som kroppslig involvert i verden (Brück 2005:46). I landskapet er oppfatningen av omgivelsene et mentalt fenomen, hvor ulike landskapsformasjoner og trekk tildeles forskjellig betydning. Dette kan variere ut i fra hvem som er tolkeren. Som landskapet, er heller ikke mennesket statisk, men akkumulerer livshistorier og biografier gjennom livsløpet (Gosden & Marshall 1999). Gjennom interaksjon med materiell kultur, skapes en dynamisk resiprositet, hvor relasjonen mellom menneske, ting og landskap gjensidig transformerer hverandre (ibid:169).

Kroppslig erfaring er, i følge Christopher Tilley (2004:219-225), en inngangsport til fortidige menneskers erfaringer, tolkninger og oppfatninger. Andre forholder seg mer skeptisk til tanken om menneskekroppen som en universell fortolker, da variasjonene i menneskers fysiske egenskaper kan føre til divergerende oppfatninger og tolkninger (Brück 2005:55; Lund 2009:44).

Fenomenologien bidrar likevel til å rette oppmerksomheten mot de kroppslige aspektene ved et ritual, samt kroppen som en erkjennbar fortolker. Samtidig kan fenomenologien oppmuntre til å tenke kreativt og i et bredere spekter om romlige analyser. Christian Keller mener det er viktig for arkeologer å benytte seg av visuelle metoder i analyser av landskap, topografi og rekonstruksjon av fortidige kulturlandskap, fordi det blant annet legger vekt på hvordan landskapet oppfattes for en betrakter (Keller 1993:60). Selv om et slikt synspunkt kan virke subjektivt, er det her viktig å huske på et menneskes oppfatning vil alltid være subjektivt, selv om den bakenforliggende forståelsen er kollektivt konstruert.

For mennesket er den kulturelle bakgrunnen en forutsetning for å kunne orientere seg og strukturere og gjenkjenne sine omgivelser. I møte med elementer som er ukjente eller uforklarlige vil man automatisk forsøke å tilpasse det til sin egen forståelseshorisont, og forklare fenomenet deretter (Gansum, Jerpåsen og Keller 1997:11). Dette vil gjelde like mye det mentale som det fysiske erkjennbare. Et aspekt som kanskje til tider blir oversett, er det faktum at menneskene i jernalderen hadde ulike elementer å forholde seg til i landskapet ettersom hvor de hadde tilholdssted. Dette vil ha utgangspunkt i et spesifikt landskaps særegenheter. Landskapstrekk kan virke imponerende, mektig og vakkert og kan fremkalle spesielle følelser som for eksempel ærefrykt og respekt (Taçon 1999: 36-37). Lyder, lukter og andre sanser kan være med på å fremheve den visuelle opplevelsen (Thomas 2006:57). Når slike steder er opprettet og anerkjent, kan de samtidig representere tabu, fare og et sted å avholde seg fra (Ashmore

2008:168). Sammenligner vi topografien i Norge med den topografiske strukturen i Danmark, er det ikke vanskelig å se de store likhetene og (kanskje spesielt) forskjellene. Deponeringen av gjenstander på utvalgte steder i terrenget burde derfor kanskje tolkes ut i fra depotregionens geografiske særpreg. Man kan i denne sammenheng også snakke om idéer og forestillinger utenifra som kan ha vært søkt realisert innenfor de rammer som den lokale/regionale topografien tillot (Keller 1993:60). Med andre ord kan et brakteatdepot i en myr i Danmark ha hatt samme meningsbærende bakgrunn og tanke som et brakteatdepot i en steinur i Norge. Naturligvis kan det motsatte også ha vært et reelt tilfelle, der nedleggelsene, basert på ulik topografisk egenart, var tilknyttet forskjellige bakenforliggende symbolske handlinger. Julie Lund (2009) poengterer også det faktum at oppfattelsen av landskapet kan variere regionalt. Hun trekker frem et eksempel fra islandske kilder, hvor skogen blir beskrevet som mørk og farlig, og mener dette kan ha en sammenheng med den begrensede forekomsten av skog på Island. Sammenlikner man skogens beskrivelse fra de islandske kildene med fremstillinger fra kilder som har sitt opphav i

mer skogkledde deler av Norden, tillegges ikke skogen de samme negative attributtene (Brink 2004:299). Dermed kan det argumenteres for at ulike regioners topografi kan ha hatt en innflytelse på valg av deponeringssteder og utførelsen av ritualer. Oppfatningen av omgivelsene er et mentalt fenomen, og således vektlegges og tillegges forskjellige landskapstrekk forskjellige betydninger (ibid:59-60).

5.2 Liminale steder – myte reflektert i landskapet.

Deponeringer ved naturlige, fysiske grenser som for eksempel elver, bekker, myrer og fjell kan indikere at slike steder spilte en viktig rolle i menneskers forestilling av landskapet (Hedeager 1999b:246). Nedleggelser ved slike marginale områder er dertil også blant de mest spektakulære (Hedeager 2011:165). I forbindelse med nedleggelser av gullbrakteater kan imidlertid også lokalitetene ha blitt valgt på grunnlag av gullets og brakteatens overnaturlige kvaliteter (Wiker 2000:102). Grenseskillene i landskapet tilskrives mening gjennom sosial samhandling. På denne måten oppfatter alle mennesker innenfor et gitt samfunn grensene som faktisk eksisterende (Bukkemoen 2007:210). Gjennom en ritualiseringsprosess transformeres disse grensene om til en kontaktsone eller portal mellom ulike dimensjoner, og blir kroppsliggjort gjennom handling og praksis (ibid:210). Liminale steder eller grenseskiller i landskapet blir således opprettholdt gjennom ritualiserende handlinger. Skatter nedlagt på marginale steder er nært forbundet med idéen om en overnaturlig grensevokter (Hedeager 1999b:247; 2003:158; Zachrisson 1998:41). Av denne grunn var det ikke enkelt å tilegne seg kostbarhetene. Samtidig kunne skatten være beskyttet av magiske besvergelses, ytret ved nedleggelsen av gjenstandene. Dett kreves imidlertid riktig kunnskap og innsikt for å kunne krysse og overskride grenser. Bare ved hjelp av å utføre visse handlinger og uttale spesifikke besvergelses, kunne man erverve seg skatten. I følge de skriftlige kildene hadde Odin evnen til å se gull og sølv som var gjemt under bakken, men kunne bare få tak i dem ved hjelp av *galdrer*. Fra et slikt ståsted kan det være mulig å forstå hvorfor edelmetall deponert i antatte grenseområder, kunne være «kjent» og samtidig blitt latt ligge uforstyrret.

I folkevandringstiden, hvor mennesker bodde i en særdeles tett forbindelse med naturen, må omgivelsene og relasjonene til naturen ha vært sterkt preget av samtidens kosmologi og forestillingsverden. Til forskjell ble innføringen av den kristne tradisjonen et resultat av at de hedenske båndene til naturen ble brutt. Skog, mark og landskap eksisterte som en demonisert og fremmedgjort sfære (Solli 2005:26; Wiker 2001:61). For jernaldermennesket hadde naturen lov til å være mystisk, uten krav om rasjonelle forklaringer, mens de nye idéstrømmingene heller så på naturen som underordnet mennesket istedenfor å være en del av den (Brink 2001:82-83;

Hedeager 2011:81). Ut i fra den norrøne mytologien kan man tolke seg til at menneskene i jernalderen levde i en konstant spenning mellom ulike krefter (Wiker 2000:102). Med andre ord kan det virke som om jernaldermennesket hadde et ambivalent forhold til naturen; den hadde elementer som var forbundet med fare, men den var også en viktig ressurskilde (Steinsland 2005a:362). En grense kan være både fysisk tydelig og utydelig, men dette trenger ikke å reflektere hvor stor betydning de tilskrives. Grenser manifesteres heller som et uttrykk for menneskelige relasjoner, samt relasjoner mellom mennesker og det overjordiske (Dahle 2009:98). En grense kan sies å skape en kontaktsone mellom to rom, og kan være en indikasjon på en relasjon som mennesker føler en trang for å strukturere og tydeliggjøre. Grenser kan derfor sies å være kommuniserende (Andersson og Hållans 1997:584). På samme måte som hybriditeten mellom menneske og dyr innebærer å krysse grenser mellom forskjellige eksistenssfærer (Kristoffersen 2010: 265), er sannsynligheten også tilstede for at mennesker kunne overskride kognitive grenser i landskapet (Wiker 2002:123). Nedleggelser av gjenstander, i dette tilfellet brakteater, kan i så måte være et uttrykk for en reforhandling av slike grenser, eventuelt kan de sees som en kommunikasjon mellom ulike kosmologiske dimensjoner (Bukkemoen 2007:210; Wiker 2002:123).

Ulike elementer i landskapet, som elver, bekker, myr, fjell, og knauser kan alle relateres til naturlige grenseområder og liminale steder (Hedeager 1999b, 2003:150-151, 158-160). De litterære kildene er mangelfulle på naturskildringer (Solli 2005:24), men det ser allikevel ut til at forskjellige særpreg ved landskapet tilskrives forskjellige betydninger og relasjoner (Brink 2001:88-107; Hedeager 1999b; Solli 2005:23-26; Steinsland 2005a:348-349). Jernaldersamfunnets forhold til landskapet identifiseres i de nedskrevne forestillingene om kosmos og kaos, noe som kan vitne om et syn der krefter utenfor menneskers kontroll har innvirkning på verden og omgivelsene (Bell 1997:69). Øde og ubygd land blir ofte fremstilt som farlig terreng, der de underjordiske hadde tilholdssted (Solli 2005:23). Dvergene tilhørte en gruppe vesener som bodde under jorden og i fjellet, og det var disse som disponerte og smidde edelmetallet, som igjen var et sentralt aspekt i gudenes opprettholdelse av rang (Andrén 2002:317; Bukkemoen 2007:228; Hedeager 2011:13; Wiker 2000:126).

Flere funn av brakteatdepoter er gjort ved eller i elver og vann (Wiker 2000: appendiks 14). En slik lokalisering til vann kan kobles til forestillingen om grenseoverganger eller en kontaktsone. Vannet kan sees som en grenseflate mellom den virkelige verden og den metafysiske verden, hvor deponeringer kan ha vært et uttrykk for kontakt mellom mennesker og guddommer (Brink 2001:96). Vann, kanskje spesielt innsjøer, kan oppnå en totalrefleksjon, som i korte trekk

innebærer at vannet er så stillestående at man ikke kan se grenselinjen mellom land og vann. Vannflaten vil da fortone seg som et speil. Her møtes to elementer; land og vann. Slik vann kan knyttes opp mot skillet eller møtet mellom to elementer, kan myrer sies å være en kombinasjon av disse, eller de kan tolkes som det motsatte, verken land eller vann. Grenses skillet mellom våtmark og tørrmark, samt deponeringer i slike liminale steder kan vitne om en rolle som kontaktsone til en annen dimensjon (Hedeager 1999b:248, 2003:158-159).

Deponeringer av gullbrakteater ser ut til å kunne relateres til grenseområder i landskapet, da karakteristiske funnsteder er beliggende i periferien av dagens gårder og bygder, på grensen mellom innmark og utmark (Wiker 1999, 2000:124-137, 2002:120). Dikotomien innmark og utmark rommer forskjellige konnotasjoner i forbindelse med forestillingen om landskapet som fysisk og kognitivt strukturert. Overføringen av kosmologiske konsepter til fysiske forhold er med på å hjemliggjøre og konkretisere strukturen. Den dikotomiske kategoriseringen av innmark/utmark har blitt kritisert av, blant annet, Stefan Brink (2004) og Margaret Clunies Ross (1996) for å være for homogen og distinktiv. Brink (2004) argumenterer for at det ikke fantes noe behov for et samstemt, logisk, romlig og konkret mytologisk system i det før-kristne trossystemet. Han påstår dette er noe som vi i vår moderne verden krever, men som mennesker i en muntlig kultur ikke hadde behov for. Et sentralt element i de litterære kildene, mener Brink, er heller dikotomien sivilisert/usivilisert, altså motsetningene mellom det kjente og begripelige hjemme, kontra det ville, ukjente og farlige (ibid:299). Gro Steinsland (2005b) på sin side, argumenterer for at man må se på den norrøne kosmologien som en tredelt enhet som omfatter en kosmologisk orden, der forholdet mellom de forskjellige sfærene er basert på samarbeid like mye som konflikt. Til forskjell fra Brink mener Steinsland (2005b) at utmarken ikke alene kan forbindes med fare, men burde heller tolkes som liminale kontaktsoner mellom mennesker og det overnaturlige.

Myten om hellige trær er et fenomen man antar har hatt en plass innenfor den norrøne forestillingsverdenen (Brink 2001:98-99, 2004). I sentrum av gudenes verden står verdenstreet Yggdrasil, livets tre, hvis røtter og grener strekker seg langt ned i underverdenen og opp gjennom menneskenes verden (Solli 2005:25). Yggdrasil framtrer som en *axis mundi*, en verdensakse eller et kosmisk grensesnitt (Bukkemoen 2007:239; Solli 2005:25), og er blant annet knyttet opp til forestillingen om trær som en legemliggjørelse av selve livet (Brink 2001:98-99). Når et tre spiller en så betydningsfull rolle i myter, er det mulig at disse kvalitetene også har blitt overført til den fysiske verden. Tuntreet på gården kan trekke paralleller til verdenstreet, som et symbolsk midtpunkt i gårdssamfunnet og som et symbol på slekten,

forfedre og gårdens livsforløp (Steinsland 2005a:107-108). Også fjell kan symbolisere *axis mundi*, og gjennom sentrale akser som bryter gjennom dimensjoner, kan elementer som fjell og trær åpne for en forbindelse mellom ulike nivåer i en mytisk struktur (Brink 2001; Taçon 1999). I tidlige islandske sagaer hører vi om *Helgafell*, det hellige fjellet. Det betegnes også som slektenes dødefjell, og skal ligge i nær tilknytting til gården (Brink 2001:100; Steinsland 2005a:349). Det kan følgelig virke som om ulike elementer i landskapet tillegges ulike egenskaper, der noen tilskrives evnen til å avgrense og lukke, mens andre elementer karakteriseres av en kommunikativ og forbindende funksjon. Dette er med på å skape dynamikk i landskapet (Andersson og Hållans 1997:585; Ashmore 2008:169). Grensene mellom konstruerte og naturlige elementer kan imidlertid bli utflytende over tid, så forståelse for menneskers relasjon til et spesifikt landskap krever kjennskap til hvordan kosmologisk og politisk historie formet den opplevde erfaringen i det spesifikke landskapet (Ashmore 2008:171). Problemet for det moderne mennesket er at det er ekstremt vanskelig å rekonstruere eller gjenoppleve et slikt landskap fordi mytene som skapte det for lengst er borte. Derfor kan vi bare anta og gjette oss frem til hvordan det har vært, blant annet ved hjelp av fragmenter fra skriftlige kilder, arkeologisk materiale og relevante stedsnavn som har overlevd (Brink 2001:88).

5.3 Innføring av nye verdier og revitalisering av gamle tradisjoner

Mot slutten av folkevandringstiden, i overgangen til merovingertid ser vi at nedleggelsene av brakteater, samt produksjonen av brakteatene selv opphører. Det samme skjer med deponeringene i våtmark. Ikke før i vikingtid opptrer deponeringer i våtmark igjen (Hedeager 1991, 1999b, 2003), men denne gangen hovedsakelig i form av sølvgjenstander, og i nær beliggenhet til bosetninger. Ikke desto mindre er også depotene fra vikingtid oppsiktsvekkende lokalisert til marginale områder (Hedeager 2003:154; Lund 2008). Overgangen mellom eldre og yngre jernalder karakteriseres av flere større endringer; den eldre futharken forsvinner, stiluttrykket reformeres med overgangen fra Stil I til Stil II, gjenstander og gjenstandskombinasjoner i graver endres. Slike endringer kan vitne om gjennomgripende forandringer i samfunnsstrukturen og nye symboler med nye betydninger (Wiker 2000:139). Enkelte hevder at endringene er så radikale at det må være snakk om et religionsskifte, et skifte som utmerker seg som mer omfattende enn overgangen fra hedendom til kristendom mot slutten av vikingtiden (Fabeck 1991; Näsman 1994). I sin helhet kan det virke som om enkelte uttrykk mister sin betydning og erstattes med, eller tillegges nye meninger (Hedeager 1999; Høilund-Nielsen 1998, 2002; Kristoffersen 1997; Magnus 2002).

Selv om overgangen fra eldre til yngre jernalder førte med seg store endringer, ikke bare fysisk, men trolig også kognitivt, trenger man ikke nødvendigvis å snakke om et brudd. Dyreornamentikken fortsatte for eksempel å utvikles gjennom yngre jernalder, og vedvarte helt til middelalderens begynnelse. Dette kan vitne om at enkelte materielle uttrykk kunne utvikles og fungere videre under nye forhold. Perioder med sosialt og politisk stress understreker ofte et behov for legitimering av identitet og makt, og i en brytningstid hvor fremmede impulser og ideologier kom i strid med det samtidige tradisjonsgrunnlaget, for eksempel gjennom etableringen av kristendommen (Østigård 2007: 100-104), kunne revitalisering av tidligere tiders praksis være et godt virkemiddel. Hukommelse er et sentralt element i opprettholdelsen av identitet, og som nevnt tidligere i dette kapittelet innlemmes tro, kulturelle verdier og handlinger i menneskers omgivelser, og dermed også i menneskers erindring. Jernaldersamfunnets muntlige tradisjoner må ha vært forbundet med opprettholdelsen av en slik erindring. Gjennom et slikt perspektiv er det sannsynlig at et område eller et sted ville fortsette å bli ansett som hellig og husket slik i generasjoner (Brink 2001:104-107), selv om deponeringene i ulike tidsaldre kan ha ulike strukturerende kontekster. De blir omtolket og innlemmet i den gjeldende verdensordenen. Innføring av nye impulser kan i høyeste grad skape forandringer i samfunnsstrukturen, og når nye grenser blir oppført, og gamle grenser blir endret, må det kulturelle landskapet også ha blitt betydelig endret og reorganisert (Hedeager 1999b:246).

I vikingtiden kan vi se at tradisjonen med deponering i våtmark gjenopptas (Lund 2008, 2009:33; Hedeager 1999b, 2003; Ryste 2005: 64), og deponeringene viser flere likheter med depotene av samme slag fra folkevandringstid, i henhold til oppsetning og valg av sted (Hedeager 1999b). Vikingtidens depoter står derfor ikke isolert, men kan sies å være en videreføring av en gammel deponeringstradisjon (Lund 2009:33). Slike forhold kan dog sees tydeligere i svenske og danske forhold. I Norge er det ikke mange kjente våtmarksdeponeringer fra vikingtid hittil (Ryste 2005:59), men Hoenskatten fra Hokksund i Buskerud står som én av dem, og kanskje også Norges mest kjente som sådan (Fuglesang og Wilson 2006). Hoenskatten ble funnet i umiddelbar nærhet til Drammenselva i 1834, under grøftegraving i en myr, og er Skandinavias største gulldepot fra vikingtid (Fabech 2006:29). Da havnivået var noe høyere her i vikingtiden, lå funnområdet nærmere Drammensfjorden enn i dag. Pollenanalyser viser at området hvor skatten ble funnet var et gjengrodd myrområde også ved deponeringstidspunktet, og peker seg ut som et landemerke (Høeg 2006:63-70). Den nære beliggenheten til Drammenselva er også et viktig element ved dette depotet og koblingen til særegne topografiske kjennetegn. Tanken på skattefunnet som et bevisst nedlagt offer har mer eller mindre blitt avvist, og teorien om myra som et redskap for oppbevaring av verdisaker dominerer (Wilson 2006:23-25). Det er allikevel

vanskelig å forestille seg at et myrområde kan være et ideelt sted å oppbevare verdigjenstander som var ment til å gjenopptas (Hedeager 2011:164; Lund 2008, 2009:33). I Hoenskatten kan den eldste gjenstanden, en romersk solidus, dateres til perioden 364-367 e.Kr. Med utgangspunkt i de yngste myntene, dateres Hoenskattens nedleggelse til tidsrommet mellom 875 og 900 e. Kr. (Skaare 2006:166-170). I sin helhet representerer gjenstandene 500 års historie.

Brakteatfunnet fra Årstad i Egersund, Rogaland (4/147), kan også være et eksempel på revitalisering av tidligere tradisjoner i sammenheng med nedlegging av gjenstander. Brakteaten ble oppdaget i forbindelse med et funn av en myntskatt fra det 11. århundret, og er den eneste av sitt slag i gjenstandsmaterialet. Om kombinasjonen av sølvmyntene og brakteaten et resultat av en tilfeldighet ved valg av samme deponeringssted, er usikkert. Muligheten for at sølvskatten med hensikt ble nedlagt i et område som tidligere har hatt rituell betydning er også til stede. Om sølvet ble lagt ned sammen med en gullbrakteat, kan også dette ha hatt en sammenheng med en gjenopplivning av tidligere praksis. Det faktum at depotet ble funnet i et område som tidligere har vært preget av myrlendt terreng kan indikere at de topografiske karaktertrekkene har hatt meningsbærende aspekter i både folkevandringstidens og vikingtidens kognitive landskap (Hedeager 1999b:246). Skikken med å ta opp deponeringspraksiser er noe som Mats Burström (1996:25) mener er en uttrykk for vikingtidens interesse for det fortidige, og argumenterer videre for at dette igjen kan kobles opp mot radikale samfunnsendringer i samtiden.

5.4 Deponeringslokalitetene i Vest-Agder og Rogaland

Landskapsanalysen vil i denne oppgaven anvendes i forbindelse med brakteatdepotenes plassering innenfor spesifikke regioner i Vest-Agder og Rogaland, samt depotenes plassering i forhold til hverandre. Kart og informasjon om landskapsforhold, topografi og stedsnavn fra Askeladdens database på nett, temakart-rogaland.no og Google Maps vil brukes gjennomgående som hjelpemidler for å underbygge analysen. WMS-tjenester (topografisk norgeskart og Norge i bilder), samt informasjon fra Kulturhistorisk Museums database og metadata innhentet fra Askeladden og Unimus anvendes for å forsyne ArcMap-kartene med koordinater og topografiske opplysninger for funnstedene. Terrenget og topografien rundt deponeringsstedene settes inn både i et makro- og mikroperspektiv, der mikroperspektivet innbefatter selve funnstedets karakter, og makroperspektivet omfatter det landskapet som er synlig fra funnstedets plassering, som omkringliggende fjellpartier, vann/strandlinjer, åkre, samt krysningspunkter mellom ulike landskapstyper. På denne måten kan jeg danne meg et bedre overblikk over både lokale og regionale forhold.

Ved å analysere depotene både i et regionalt og overordnet skandinavisk synspunkt, åpner det for muligheten til å studere og sammenlikne forskjeller og likheter innenfor et gitt geografisk område. Noe av det som gjør Vest-Agder og Rogaland så interessant i en landskapsanalytisk sammenheng, er regionenes særpregede kulturlandskap. Her finner man en blanding av flate kyststrekninger med fruktbart jordbrukslandskap, til kupert terreng preget av sterke kontraster (Bukkemoen 2007:141-142). Sammenlikner vi depotenes topografiske plassering fra Vest-Agder og Rogaland med depotene fra Danmark i samme tidsperiode, ser man en betydelig forskjell. Her preges brakteatdepotene av en våt kontekst i større grad enn i Norge, og tilknytningen til myrområder virker også til å være sterkere her. Ved å fokusere på landskapet som en arena for menneskelig samhandling og struktur, samt mytenes forming og påvirkning på de fysiske omgivelsene, vil jeg bruke brakteatnedleggelsene som et redskap for å tilnærme meg jernaldermenneskets bevisste strukturering av sine omgivelser og hva dette kan fortelle om samtidens verdensoppfattelse og forestillingsverden. For å kunne gjennomføre dette, er jeg først nødt til å ta for meg alle de relevante depotene én etter én, for nærmere å kunne analysere områdenes topografiske struktur og beliggenhet. Analysen vil også omfatte en mindre komparativ studie av de ulike depotene, for å se om det er mulig å finne et mønster i nedleggelsene av brakteater fra Vest-Agder og Rogaland, samt innenfor samme fylke. Gjennom analysen vil jeg benytte meg av det metodiske rammeverket for å undersøke hvordan jernaldermennesket i folkevandringstiden utnyttet landskapet til rituell praksis.

Kap. 6: Analyse

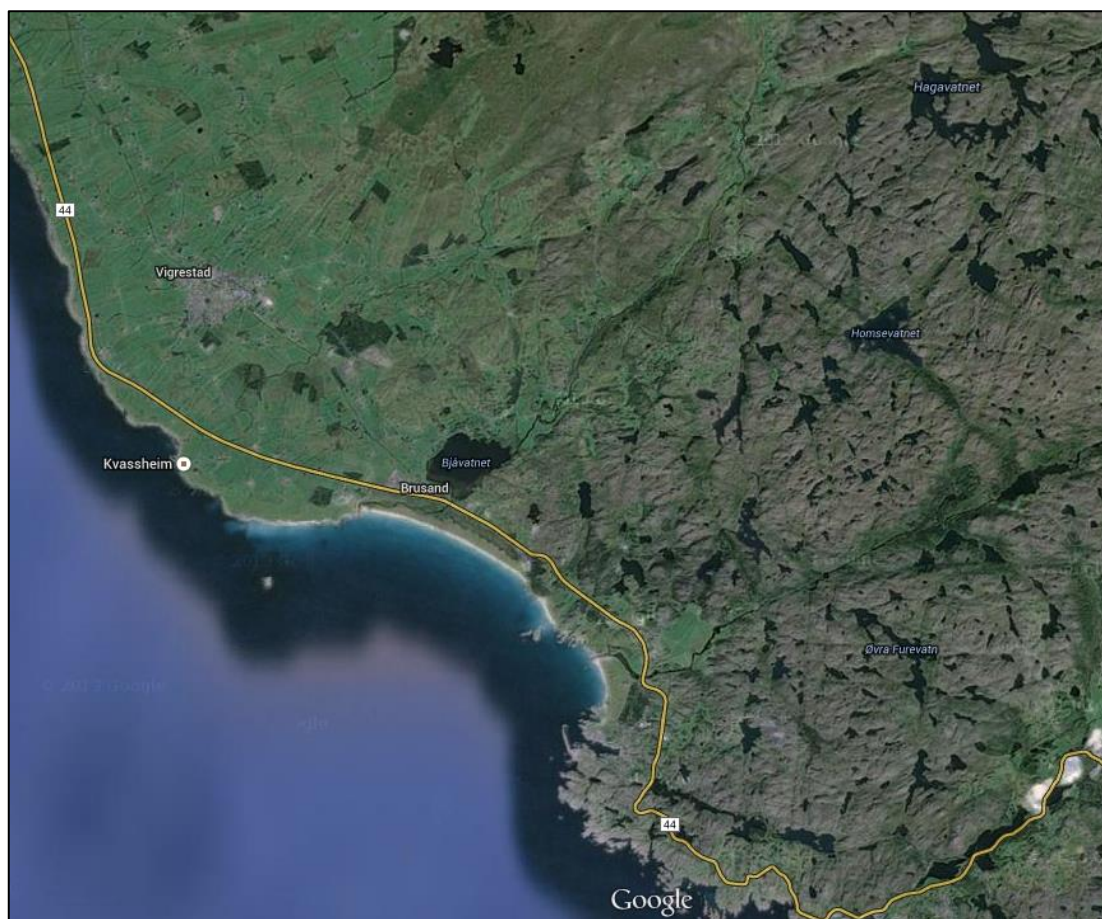
Gjennom en systematisk gjennomgang av de 14 brakteatdepotene fra Vest-Agder og Rogaland vil jeg overføre det teoretiske og det metodiske rammeverket til depotenes kontekst for å se om nedleggelsene, som rituelle handlinger, kan ha hatt strukturerende egenskaper i en førkristen forestillingsverden. Med utgangspunkt i samspillet mellom menneske og natur, ønsker jeg å undersøke om interaksjonen i landskapet kan hjelpe oss med å forstå sammenhengen mellom funksjonen av brakteatdepotene og deres rituelle tilknytning. Da flere av de gjeldende depotene ble funnet og undersøkt på midten av 1800-tallet, er informasjonen om funnforhold og funnkontekst ofte sparsomme. Opplysningene som brukes i denne analysen er hovedsakelig basert på Gry Wikers beskrivelser, da Wiker selv har vært på befaring ved flere av lokalitetene. I tillegg supplerer jeg med funnopplysninger fra Grieg, Gjessing og Mackenprang. Depotene ved Årstad (4/147) og Oppstad (7/152) har en mer utfyllende beskrivelse og analyse enn de resterende depotene da jeg selv har vært på befaring her.

Analysen begynner med en generell oversikt over fylkenes topografiske særegenheter og karakter. Dette vil etterfølges av en gjennomgang av alle de respektive funnstedene i Vest-Agder og Rogaland, hvor bruk av kart, funnopplysninger og utfyllende informasjon om områdene vil bli tatt i bruk. Mine egne observasjoner av depotene fra Årstad og Oppstad vil bli oppført i et eget avsnitt her. Markeringen av depotene på kartene tar utgangspunkt i den tilgjengelige informasjonen om funnstedene. Enkelte lokaliteter har ikke koordinater, så ved disse tilfellene har jeg lagt til punktene selv, ut i fra den informasjonen som er tilgjengelig. I henhold til de lokaliteter som har usikkert funnsted, har jeg satt opp et kart over et større område og markert mulige funnsteder for brakteatene. Dette vil informasjonen vil senere i dette kapitlet bli satt inn i en grundigere komparativ og sammenfattende analyse som omhandler funnsammensetning, funnforhold og deponeringsmønstre.

6.1 Vest-Agder og Rogaland – et overordnet perspektiv

I Vest-Agder er det hovedsakelig Lista som står i fokus, da to av tre brakteatdepoter i dette fylket er lokalisert her. Lista ligger helt på sørspissen av Norge, og er et uunnværlig passeringsspunkt ved reiser mellom øst og vest i landet. Klimaet her er lunefullt, med turbulent farvann og strie havstrømmer. Møtet mellom atlanterhavsklimaet og det kontinentale klimaet skaper et værskilte her. I løpet av bronsealderen og eldre jernalder ble Lista nesten snauhogd for å skape mer beitemark og dyrkbar jord. Denne avskogingen var med på å endre klimaforholdene på Lista, da skogen ikke lenger vernet for den kalde vinden fra havet (Løvhaug og Skramstad

1997:64). Like vest for Lista strekker en fjordarm seg innover til Flekkefjord, som er tilholdssted for det tredje brakteatdepotet fra Vest-Agder (1/141). I Listas nordvestre hjørne ligger Listeid, et smalt eid hvor Sørlandet møter Vestlandet. De bratte fjellveggene som reiser seg opp fra vannet står i sterk kontrast til Listas flate landskap.

Figur 20: De topografiske forskjellene i Rogaland fylke. Til venstre i bildet: Jærens flate jordbrukslandskap. Til høyre i bildet: Kupert terreng med topografiske høydeforskjeller. Legg merke til det synlige topografiske skillet midt i bildet (Foto: Google Maps 05.03.14).

Den topografiske strukturen i Rogaland er like variert og kontrastfull som den i Vest-Agder. Det største motsetningsforholdet i terrenget, er å se i overgangen fra Jærens grønne jordbruksletter, til det ujevne og forvridde steinlandskapet som dukker frem sørøst for Brusand, og fortsetter sørover i mange mil (fig. 20). Selve Jæren strekker seg 70 km i lengde og ca. 10-15 km i bredde, og de to store elvene Figgjo og Hå er sentrale landskapstrekk her.

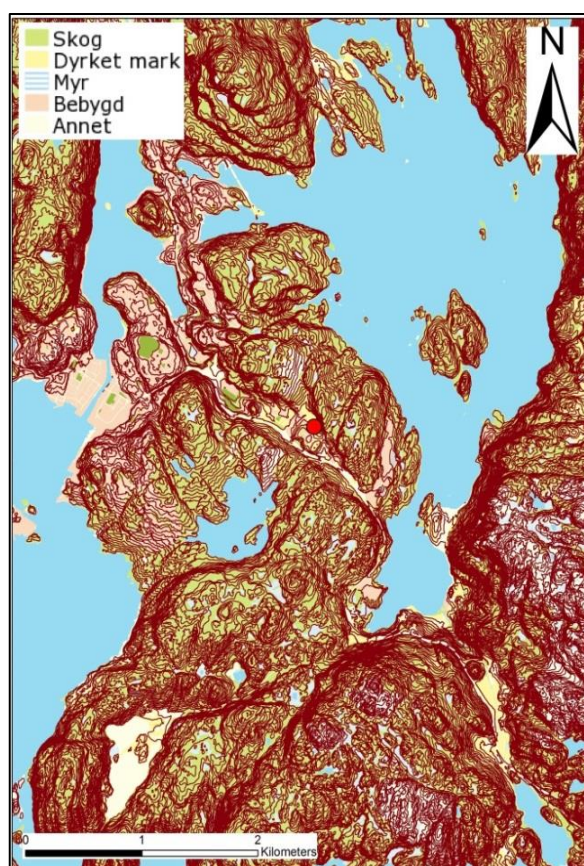
Låg-Jæren er Norges største lavslette, og ligger værmessig utsatt da det ikke finnes skjær eller øyer som skjerner området fra Nordsjøens turbulente klima (Lillehammer 2007:161). Bare enkelte høydedrag bryter opp det ellers flate landskapet her. Høg-Jæren karakteriseres av et heilandskap med markante bergknauser i landskapet. Lyngheiene er

imidlertid ikke dannet naturlig, men er et resultat av kystbøndenes arbeid med å rydde skog for beitemark (Prøsch-Danielsen 2004).

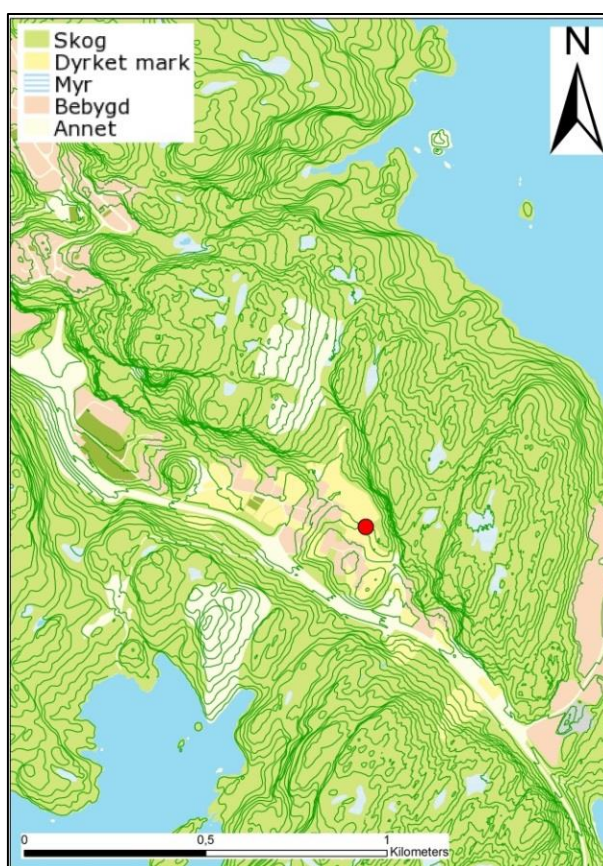
De dominerende landskapstrekkene som i dag karakteriserer store deler av Sørvestlandet er for det meste formet ved å aktivt regulere landskapet gjennom avskoging, brenning av heiområder og senkning og drenering av myrer og vann (Bukkemoen 2007: 142). Tidligere må landskapet ha fortonet seg som en omfangsrik sammensetning av vann og myrområder, der gårder og gress/lyngområder fantes på de fleste "bare" knausene. Før inngrepene var kulturlandskapet omtrent det samme i 15-1600 år (Prøsch-Danielsen 1999:38). Av den grunn er det viktig å huske på at dagens kulturlandskap har vært forskjellig fra jernalderens fysiske landskap, og at slike aspekter er med på å forme de kognitive egenskaper et landskap kan besitte.

6.2 Depotene fra Vest-Agder

(1/141) Øvre Austad/Flekkefjord:

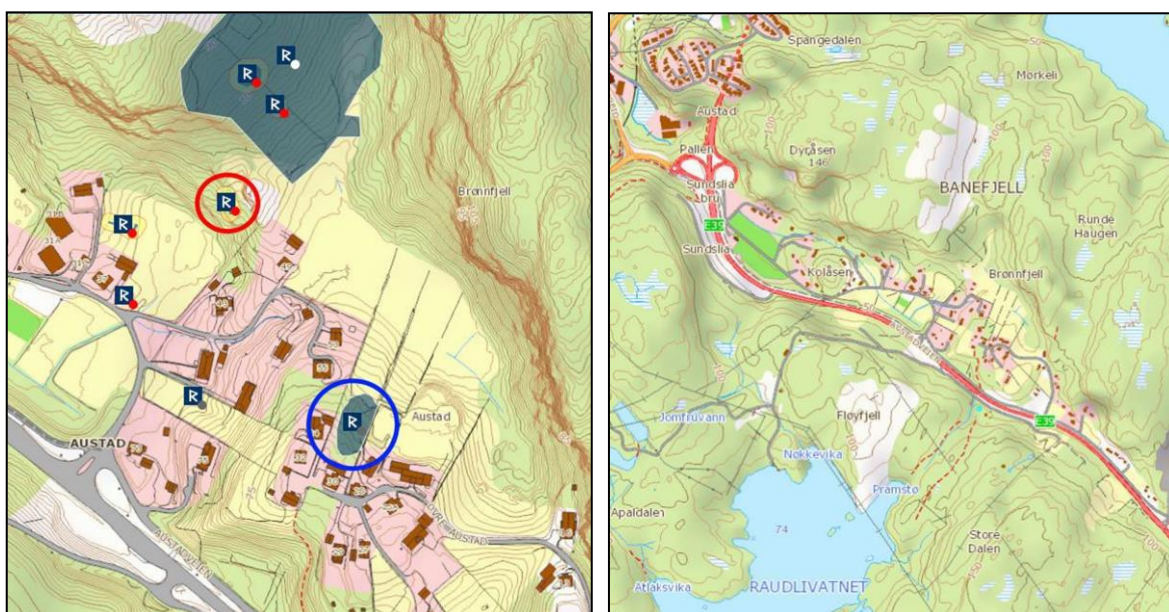
Figur 21: Øvre Austad i stor skala. Punkt markerer beliggenheten for Øvre Austad gård (kompilert av forfatteren).

Figur 22: Øvre Austad i liten skala. Punkt markerer beliggenheten for Øvre Austad gård (kompilert av forfatteren).

Øvre Austad gård ligger plassert 2-3 km sørøst for Flekkefjord by, og ligger på en kolle i en dalsenkning som strekker seg tvers over halvøya i en øst-vest-gående retning (fig. 21 og 22). Øverst på kollen ligger det noen gravhauger fra yngre jernalder (fig. 23), og brakteatene ble funnet på vestsiden av denne kollen. Funnopplysningene tilsier at det ikke har vært noen spor etter gravhauger på vestsiden av kollen. Brakteatene ble funnet under opprensning av stein i området, og det har blitt vurdert dit hen at gjenstandene trolig har vært gjemt mellom steinene som nå har blitt ryddet vekk (Mackenprang 1952:144). Gry Wiker har, gjennom samtaler med folk på Austad gård, fått vite at områdene nord og vest for kollen opptil nylig har vært sumpmark (2000:Appendiks 1. Katalog). Altså er det en reell mulighet for at depotet ble nedlagt på en «bar» holme i en myr eller sump i folkevandringstid

Med utgangspunkt i kartene (fig. 21 og 22), ser vi at Austad ligger i en dal, klemmt mellom to høydedrag. I skråningen på oversiden av kollen, på cirka 100 meters høyde, ligger Brønnfjell. 200-300 meter nord-nordvest for Brønnfjell ligger Banefjell (fig. 23). Omtrent rett på andre siden av dalen for Brønnfjell ligger Fløyfjell, som igjen er situert i nær beliggenhet ved halvøyas eneste store innsjø; Raudlivatnet. Høydedragene på begge sider av dalen brytes opp av sporadiske myrområder.

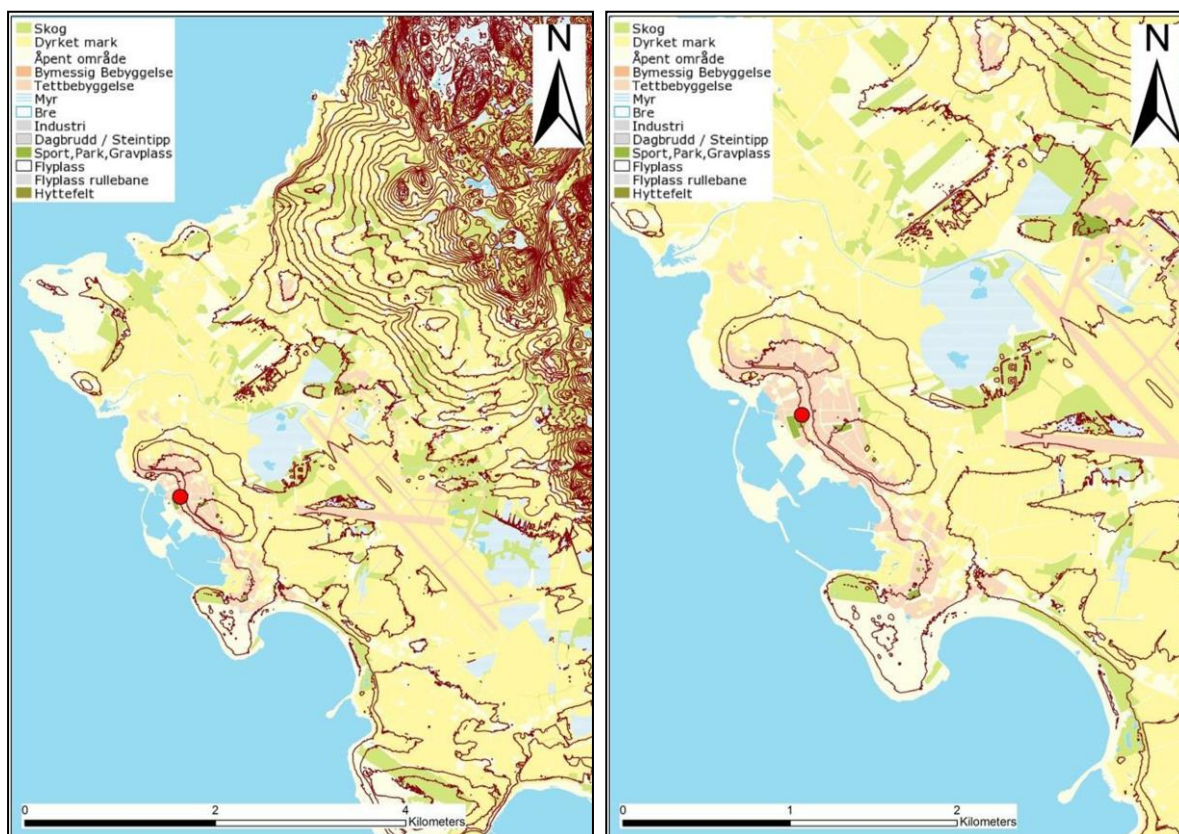

Figur 23: Venstre: Markering av to gravfelt som begge er kandidater for brakteatenes funnsted. Målestokk 1:2500 (fra askeladden.ra.no). Høyre: Stedsnavn og terreng i området rundt Austad. Målestokk 1:10000 (fra askeladden.ra.no 22.03.14).

Det er vanskelig å stadfeste kollen med funnstedet nøyaktig, men i følge opplysninger om arkeologiske kulturminner på Austad (askeladden.ra.no), er det to gravfelt i dette området som kan være sannsynlige steder for depotlokaliteten (fig. 23). Gravfeltet markert i blått ble undersøkt i 1911, det samme året som brakteatene ble funnet, og er av den grunn et

sannsynlig funnsted. Gravfeltet markert med rødt ligger høyere i terrenget enn den andre, og her er det i tillegg til gravhaugene funnet rester av et steingjerde, som i henhold til funnopplysningene skal ha stått et par meter syd for funnstedet (Wiker 2000: Appendiks 1. Katalog). I begge disse tilfellene kan man imidlertid se at depotene er plassert på et punkt i landskapet der terrenget begynner å stige.

(2/142) Brekne/Lista:

Figur 24: Venstre: Brekne i stor skala. Legg merke til endringen i terrenget på Lista-halvøya. Høyre: Brekne i liten skala. Markeringen på kartet angir funnstedet for brakteaten (kompilert av forfatteren).

Brakteatdepotet fra Brekne ligger plassert ytterst på sørvestkysten av Lista (fig. 24), omgitt av flere gravrøyser i nærområdet. Gravhaugene, eller Trihøuan, som tidligere lå på Brekne gård, stakk opp av bakken som landemerker i det flate Listalandskapet (Stylegar 1997:15). Lista er generelt rikt på kulturminner, har en historie som strekker seg flere tusen år tilbake, noe som kan tyde på at disse landområdene var et ettertraktet bosetningssted. Lista har en gang vært skogkledd, men i løpet av bronsealderen og eldre jernalder ble det drevet snauhogst som følge av klimaendringer og hardere levevilkår (Løvhaug og Skramstad 1997:64). I dag er Lista utbygd og oppdyrket, og preges for det meste av store åpne sletter og beitemark som følge av den fortidige avskogingen.

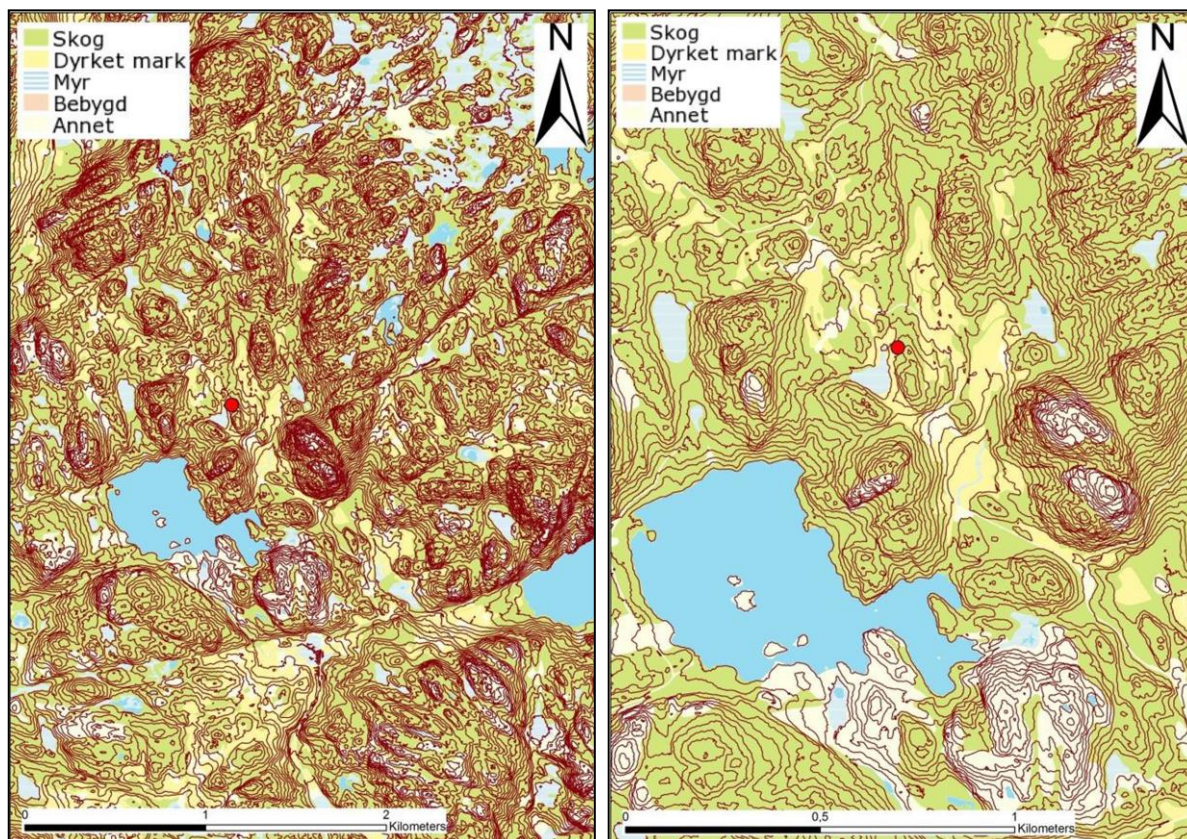
Selv om brakteaten fra Brekne ble funnet i et område med flere gravrøyser, ser det ikke ut til at den kan knyttes til noen grav. Brakteaten ble funnet under en sten på flatmark, og betegnes som et markfunn (Grieg 1938:118-119). Noen sier seg uenige med dette, og kategoriserer brakteaten som en del av et gravfunn (se for eksempel Stylegar 1997:15).

Møtet mellom land og vann kan, som nevnt i kapittel 5, sees som et grenseskille, både fysisk og kognitivt. Oppføringen av gravrøyser langs kysten kan ha en praktisk funksjon, i det henseende å være synlige for tilreisende skip, som en visuell legitimering av makt. For Listas vedkommende gjør det urolige farvannet utenfor kysten det nærmest umulig å tilnærme seg med båt. En erfaren sjøfarer ville vært aktsom med å seile inn i de strie havstrømmene, til en langgrunn og stormfull kyst. Her har flere liv gått tapt opp gjennom årene (Løvhaug og Skramstad 1997:9). Så hvorfor bygge gravrøyser og nedlegge edelmetall her? Julie Lund (2008, 2009) diskuterer hensiktene bak deponeringer i og ved våtmark, og henviser til forskjellige skriftlige kilder som kan knyttes til virksomheter ved vannkanten. Her forbindes ulike fenomener og karakterer med breddens liminale rolle; hamskifte, transformasjon og sentrale gudeskikkelser (Lund 2009:86-92). Tilfeller av deponeringer ved vannkanten kan således kobles opp mot forestillingen om grenseoverganger eller kontaktsoner (Brink 2001:96: Wiker 2000:136-137).

(3/143) Jåtog/Lista:

Gården Jåtog ligger avsides oppe i heiene, omtrent midt på Listahalvøya. Her er terrenget betydelig mer kupert enn ved kysten, som i hovedsak består av sletteområder (se fig.24 og 25). De to brakteatene som kom for dagen i 1920, ble funnet i en bakke som kalles Kravbakk, lokalisert omtrent 200 meter nordvest for gårdens hus. Brakteatene lå i en torve ca. 2 meter fra en loddrett fjellvegg. Funnopplysningene kan fortelle at jordsmonnet på funnstedet var ganske grunt, og bestod av et tynt lag med muld over rødlig grus (Mackenprang 1952:144). I jorden rundt lå det en god del store stener, som antakelig skal ha vært del av en steinur som har blitt sprengt i stykker. Opprinnelig skal det også ha vært flere gravhauger her (Grieg 1938:119).

Jåtog gård ligger i en liten dalsenkning mellom to høyder, én i øst og én i vest. Vest for gården og nordvest for funnstedet ligger et tilgrodd tjern (fig. 25), og i terrenget nord-nordøst for gården ligger det et stort område bestående av en mosaikk av diverse sumper og myrdrag. Omtrent 200 meter øst fra gården ruver fjelltoppen Jåtogberget, 211 meter høyt (fig.26). Her ligger det en bygdeborg fra folkevandringstid, og fjellet blir derfor også kalt Borgefjell.

Figur 25: Venstre: Jåtog i stor skala. Punktet markerer brakteatenes funnsted. Høyre: Jåtog i liten skala (kompilert av forfatteren).

Figur 26: Borgefjell og Jåtogberget. Bygdeborg fra folkevandringstid (fra kulturminnesok.no 15.03.14).

Figur 27: Stedsnavn og terreng i området rundt Jåtog. Målestokk 1:10000. (fra askeladden.ra.no 24.03.14).

Vest-sørvest for gården ligger Kleivlandsvatnet (fig.27). Utløpet til vannet ligger på innsjøens sørlige side og er i dag demmet opp. Et myrdrag som monner ut i en elv markerer utløpets område. Øst for Kleivlandsvatnet og sør for Jåtogberget ligger et område ved navn Gullsmedbakk. Om dette er et gammelt navn er usikkert. Nordøst fra Gullsmedbakk, i retning Eikeland ligger Kråkefjellet. Som en helhet karakteriseres landskapet og terrenget rundt Jåtog som kupert og divergerende. Her finnes alt fra innsjøer, fjelltopper og myrområder innenfor en relativt liten radius.

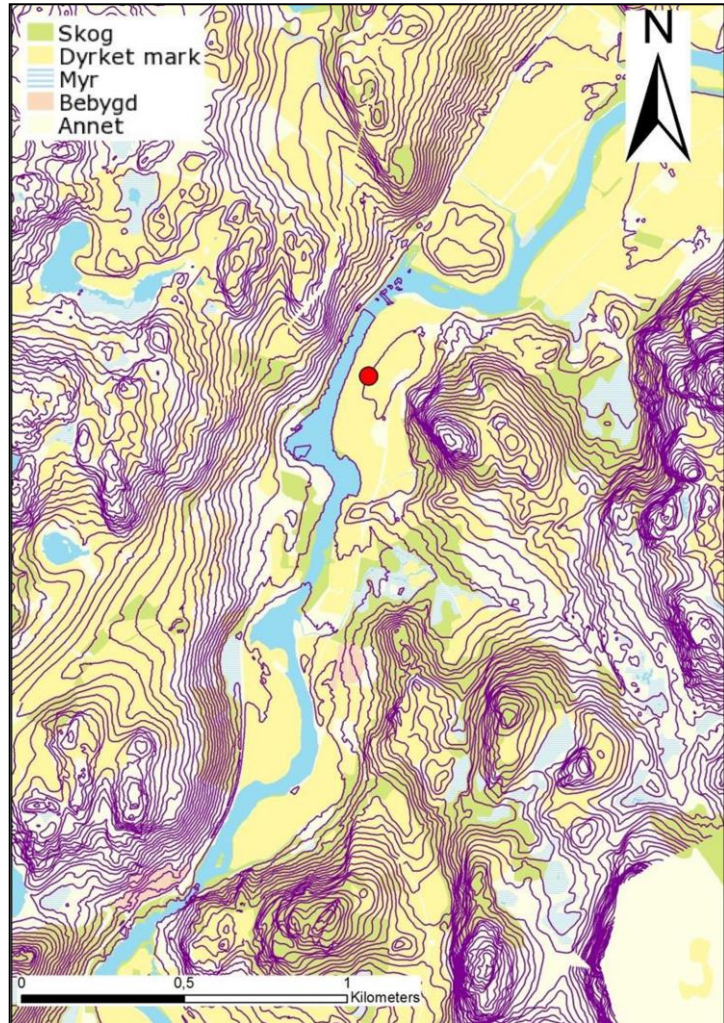
6.3 Depotene fra Rogaland

(5/149) Vindingland(Vinningland)/Bjerkreim:

Det finnes ingen opplysninger om når brakteaten ble funnet, kun at den ble innlevert til Stavanger Museum i 1881 (Mackenprang 1952:146). Utfyllende informasjon om funnomstendigheter og kontekst mangler. På grunn av manglende koordinater og kartdata for funnet, markerer punktet på kartet (fig. 28) ikke selve funnstedet, men nærmeste gravminne i forhold til Vinningland gård. Gravminnet ligger ca. 230 meter sør for gården. Litt lenger nord for Vindingland gård ligger et område med opptil flere gravfelt fra jernalder (askeladden.ra.no). I området rundt selve gården finnes det ett gravminne fra jernalder og et gravfelt fra etter-reformatorisk tid.

Funnopplysningene vedrørende

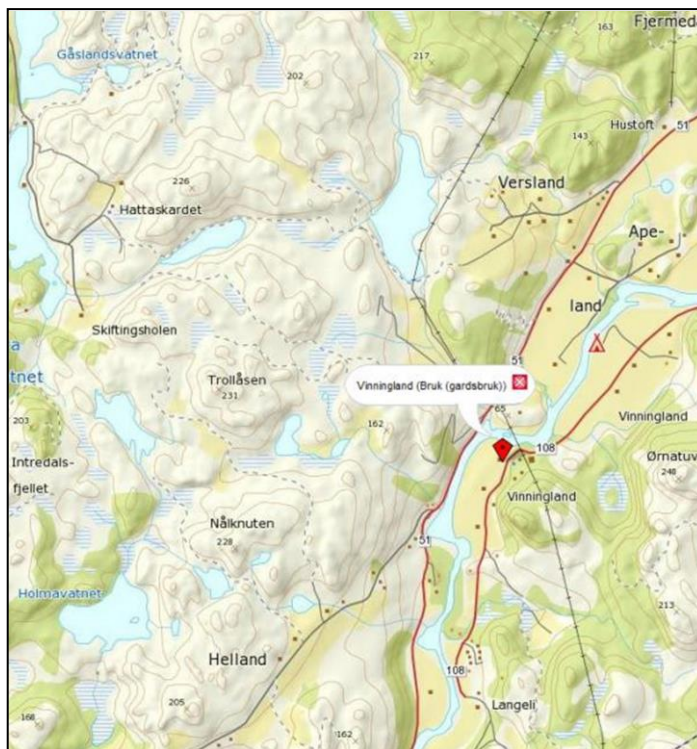
denne brakteaten er svært sparsom, og det er derfor usikkert om brakteaten har tilhørt et depot, er et enkeltfunn eller om den har vært en del av et gravinventar. Forekomsten av flere gravfelt i området kan tyde på at brakteaten har ligget i en grav, men datering av de fleste gravfeltene er usikre. I likhet med tilfellet fra Brekne (2/142) er det ikke sikkert at gjenstander funnet i nærheten av graver nødvendigvis behøver å tilhøre et gravfunn, og av den grunn kan brakteaten fra Vindingland allikevel ha blitt nedlagt alene i jorden.

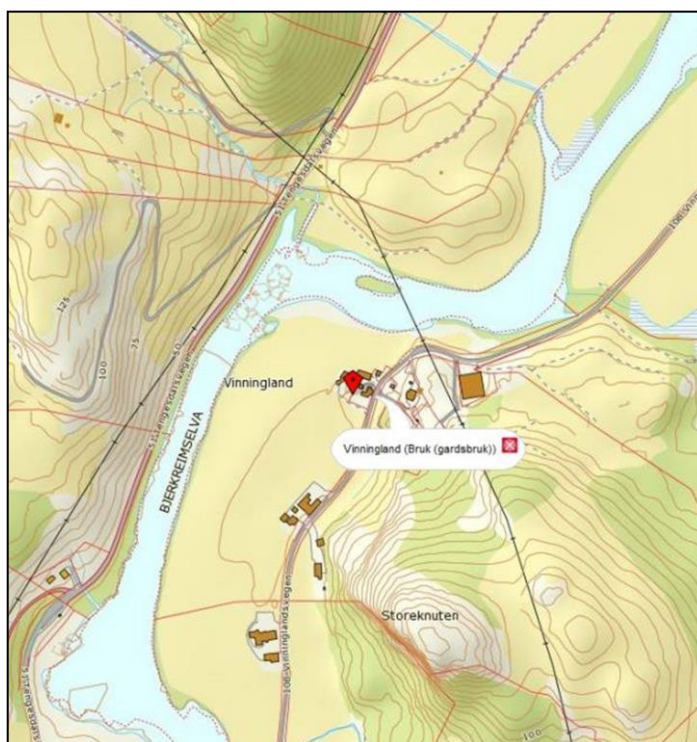
Figur 28: Vindingland og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste gravminne i forhold til Vindingland gård (ca. 230 meter sør fra gården). (Kompilert av forfatteren).

Gården ligger situert ved bredden av Bjerkreimselva (fig. 30), som har sitt utspring fra flere store vann i nord og som munner ut i samme fjorden som Lundeåne elv i Egersund (Årstad 4/147). Området nærmest elvebredden (der gården ligger) er slett, men markeres av et stigende terreng like vest for gården, samt et høydedrag, Storeknuten, 300 meter i sørvestlig retning (fig.30). På andre siden av elven, vest for gården, stiger terrenget og

landskapet blir mer kupert. Her ligger flere høyder, med innslag av myrer, og små og store vann. Nålknuten på 228 meter og Trollåsen på 231 meter utmerker seg her som markante landskapstrekk (fig. 29). Også i østlig retning markeres terrenget av enkelte høydedrag. Her ligger også Saglandsvatnet. I stor skala kan man se at store deler av det flate elveleiet både i nordlig og sørlig retning innesluttet av stigende terreng og høyder på begge sider.

Figur 29: Terreng og stedsnavn i området rundt Vindingland gård (fra temakart-rogaland.no 11.04.14). Målestokk 1:14993

Figur 30: Beliggenheten for Vindingland gård (fra temakart-rogaland.no 11.04.14). Målestokk 1:3748

(6/151) Vatne/ Sandnes:

Opplysningene til brakteatfunnet på Vatne gård er mangelfulle. Det blir kun opplyst om at brakteaten ble innlevert til Stavanger Museum i 1926, men det nevnes ikke om den ble funnet samme året.

Grunnet manglende koordinater og kartdata, markerer ikke punktet på oversiktskartet (fig. 31) selve funnstedet, men et gravminne fra jernalder som ligger omtrent 300 meter øst for gården. De mindre kartene (fig. 32 og 33) viser imidlertid plasseringen for gården.

Databasen i Askeladden viser at det finnes svært få fornlevninger fra jernalder i gårdens umiddelbare nærhet. Foruten om gravminnet som markerer

Figur 31: Vatne og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste fornminne i forhold til Vatne gård som ligger ca. 300 meter øst for dette (kompilert av forfatteren).

punktet på kartet (fig. 31) finnes det noen få rydningsrøyser i området nord for gården. Omtrent en kilometer i vestlig retning finnes det imidlertid spor etter jernalderbosetninger og flere rydningsrøyser, som kan indikere at det ble drevet jordbruk i området.

Ut i fra stedsnavn og terrengforhold i området, ser det ut til at det har vært større våtmarksområder her. Like sør for Vatne gård ligger det et naturreservat som strekker seg rundt et vann som heter Grunningen (fig 32 og 33). Skjørestadmyra som omgir hele Grunningen er også en del av dette reservatet. Et omfangsrikt område rett sørøst for Grunningen og Skjørestadmyra rommer flere stedsnavn som vitner om våtmarksregioner, blant annet Svartemyr, Breidmyra, Stompamyra og Klokkemyra (fig. 32). Nord for Vatne

Figur 32: Vatne og omegn. NB: Skjørestad på kartet må ikke forveksles med funnstedet for brakteaten med samme navn. Skjørestad (13/167,2) som jeg refererer til i teksten ligger 6 km nord for Vatne (fra askeladden.ra.no 13.04.14). Målestokk 1:18394

gård ligger Aspemyra, et område som i dag er utbygget og bebodd. Som navnene tilsier kan det her ha vært andre landskapstrekk i tidligere perioder, i form av utbredte våtmarksområder.

Dagens landskap i store deler av disse stedene antyder at jorda her har blitt drenert for å skape bebyggelse og jordbruksforhold.

Øst og nordøst for Vatne gård ligger det flere store vann, blant annet

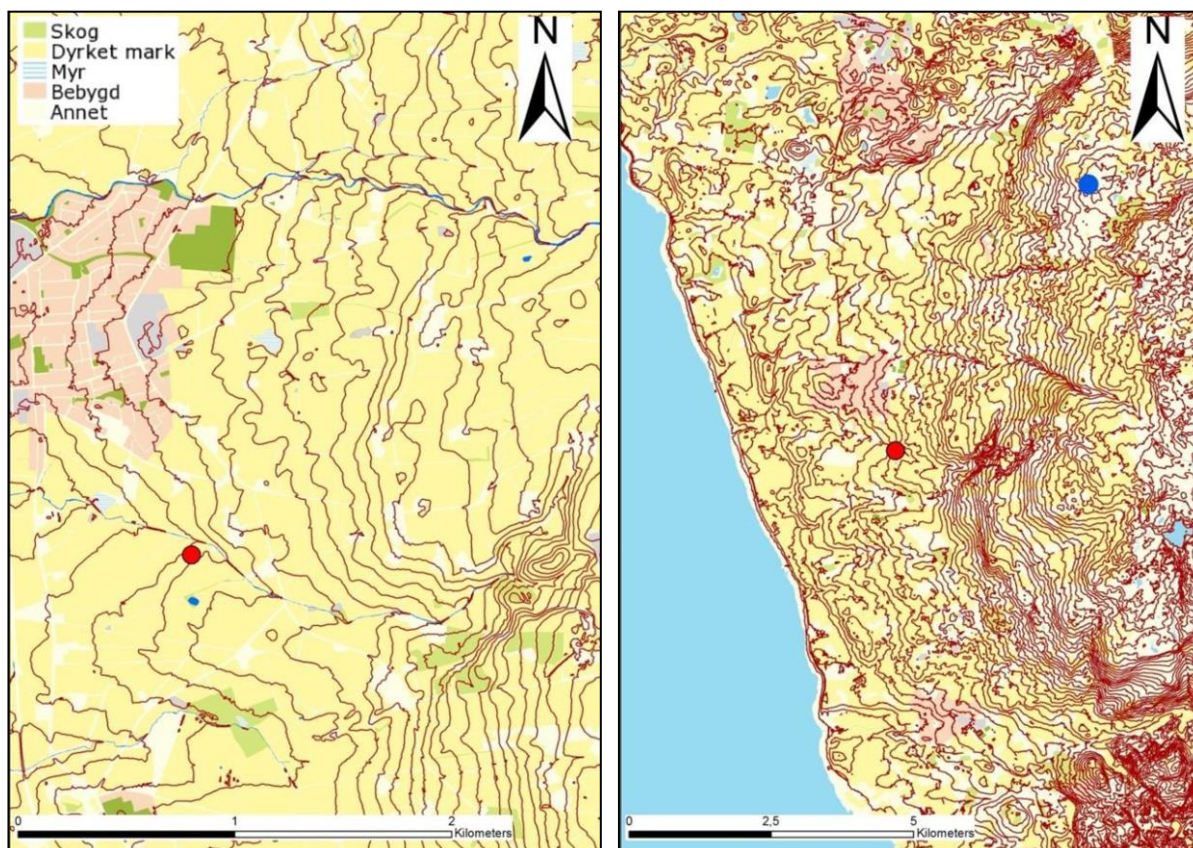
Figur 33: Området sør for Vatne gård (fra askeladden.ra.no 13.04.14) Målestokk 1:18394

Dybningen, Lustivatnet, Storavatnet og Kylliesvatnet som alle ligger i tett forbindelse med hverandre. Grunningen og Skjørestadmyra får sin vanntilførsel fra Dybningen, og hvis vannføringen her har vært større før drenering og modernisering, kan

Skjørestadmyra ha vært betydelig større i omfang, eventuelt vært en del av innsjøen Dybingen. Fortidsminnenes beliggenhet og de topografiske forskjellene i området kan tyde på dette (askeladden.ra.no). Flere av de store vannene i området kan ha vært opphav for de andre tidligere myrområdene i regionen.

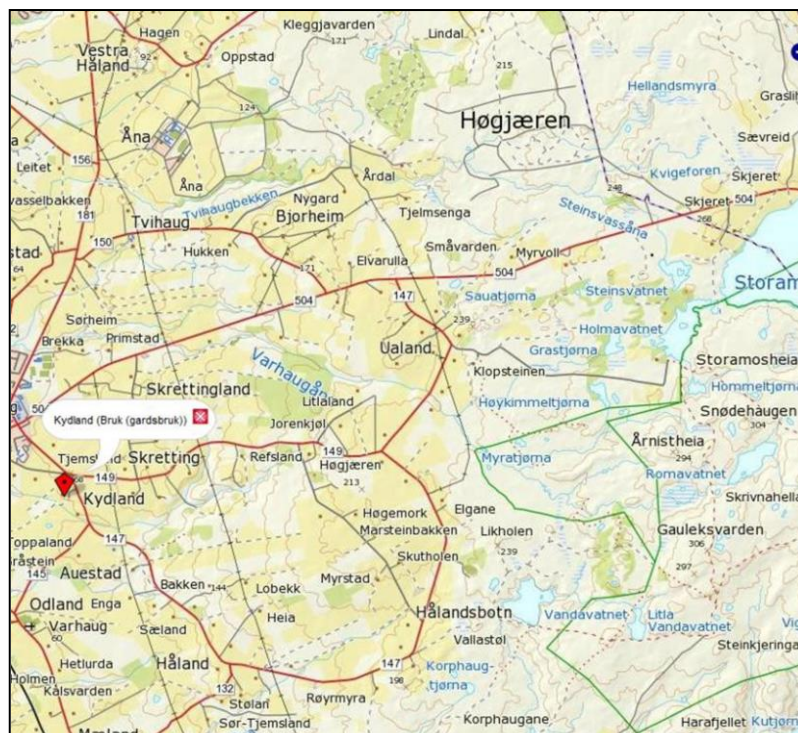
Området i øst og sørøst preges av flere høydedrag. Her ligger blant annet Ognafjellet, Ranglefjellet, Husafjellet og Kvednafjellet (fig. 32). I nord karakteriseres også landskapet av enkelte høydedrag (Vassfjellet, Lutsifjellet og Bjørndalsfjellet) omgitt store skogområder og sporadisk forekomst av myrdrag. I disse områdene er det ikke funnet spor etter fortidig virksomhet (askeladden.ra.no). Omtrent 6 kilometer nord-nordøst for Vatne ligger Skjørestad gård (13/167,2).

(8/154) Kydland/ Hå:

Figur 34: Venstre: Kydland og omegn. Punktet på kartet markerer nærmeste fornminne i forhold til Kydland gård (ca. 200 meter vest for gården). Høyre: Kydlands (rød) beliggenhet i forhold til funnstedet på Oppstad (blå). Avstanden er omtrent 5.8 km (kompilert av forfatteren).

På grunn av begrensede funnopplysninger og manglende kartdata markerer punktet på kartet (fig. 34) ikke selve funnstedet, men heller det nærmeste fornminnet i forhold til Kydland gård hvor brakteaten ble funnet. Fornminnet ligger situert omtrent 200 meter vest for gården. Det mindre oversiktskartet (fig. 35)

Figur 35: Kydland gård sett i stor skala. Kartet viser blant annet grenseskillet mellom Låg-Jæren og Høg-Jæren (fra temakart-rogaland.no 13.04.14). Målestokk 1:29985

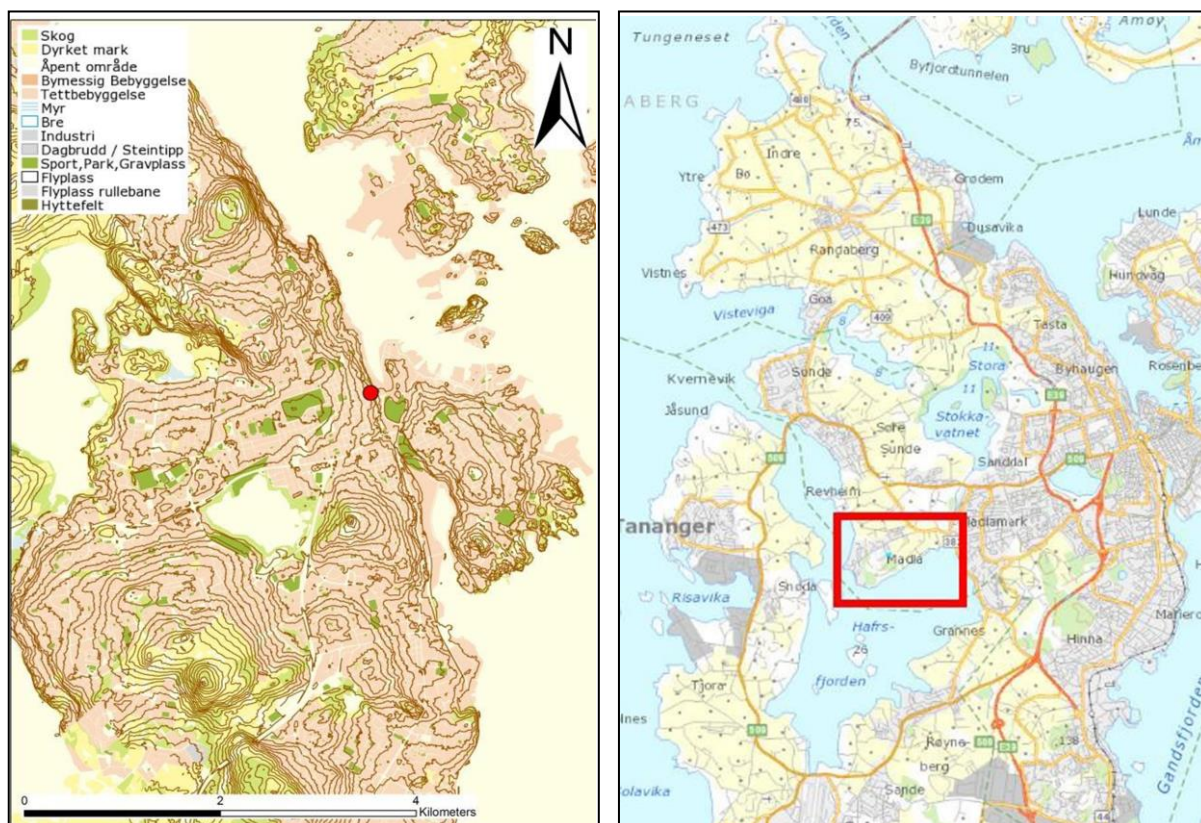
viser imidlertid plasseringen for Kydland gård. Også tidfestingen for funnet er uklar. Det står opplyst at brakteaten ble funnet i eller før 1850.

Kydland gård ligger i Hå kommune på Jæren, som er den største landbrukskommunen i Norge. Tilnærmet halvparten av flateinnholdet i Hå kommune benyttes til jordbruksformål. Kommunen har også en tett ansamling av fornminner fra jernalderen, og kanskje spesielt fra folkevandringstid. Som det vises på kartene (fig. 34 og 35) befinner gården seg i et utbredt jordbruksområde på Låg-Jæren, der landskapet karakteriseres av store åpne flater med dyrket mark. Men bare et par kilometer vestover forandrer landskapet seg og blir en del av Høg-Jæren, hvor terrenget blir mer kupert med enkelte høydedrag og innslag av større og mindre tjern, samt flere myrområder.

Få meter sørvest for gården renner det en bekk eller en mindre elv. Dette vannløpet har sitt utspring i den større elven Varhaugåna som ligger nord-nordøst for gårdsbruket (fig. 35). Om denne vannveien som renner tett forbi gården er et resultat av regulering i forbindelse med dreneringsarbeid og utbygging er usikkert.

Omtrent 5.8 km. nord-nordøst ligger funnstedet i Oppstad (7/152).

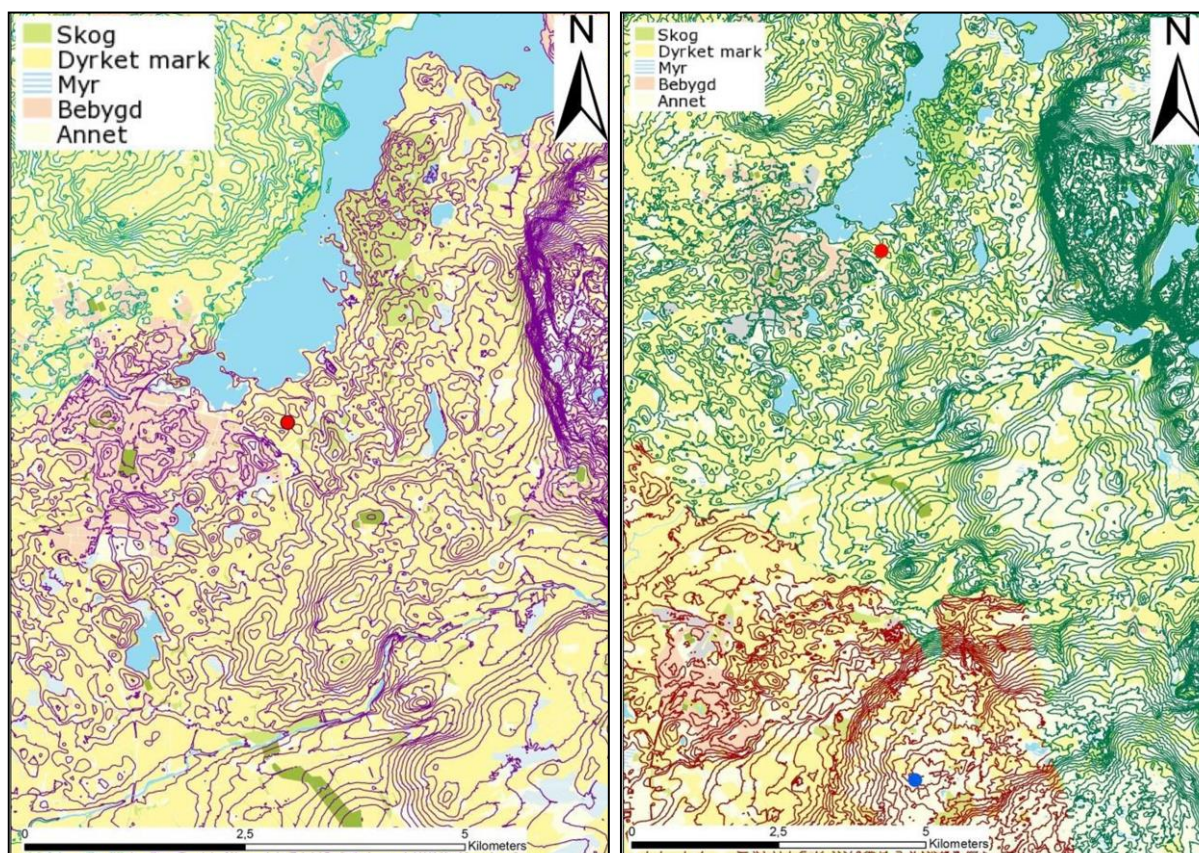
(9/157) Øvre Madla/Stavanger:

Figur 36: Venstre: Madla liten skala. Punkt markerer ikke funnsted. Høyre: Oversiktskart for Madla (kompilert av forfatteren).

Det er ikke mulig å lokalisere funnstedet nøyaktig. I katalogteksten til Mogens Mackenprang (1952:148) står det at gullsakene ble funnet på Øvre Malde gard i Haaland i 1868, men dette gårdsnavnet finnes ikke i dagens register. I Gry Wikers (2000) katalog blir det bare nevnt at området hvor gården har stått i dag er utbygd. Gjenstandene ble funnet under borttrydding av en steindyng, tolket til å være levninger av et gammelt steingjerde. Gjerdet hadde en lengde på mellom 55-75 m, og Wiker bemerker at en steindyng i denne størrelse heller vitner om at det kan dreie seg om rester av en veistruktur (ibid:161). På bakgrunn av manglende informasjon viser kartene (fig. 36) altså ikke det eksakte funnstedet, men heller en større oversikt over Madla. Ettersom området i og rundt Madla er såpass utbygd som det er i dag, er det problematisk å skape seg et bilde av hvordan landskapet kan ha sett ut i folkevandringstiden. Det eneste aspektet som kan fastsettes er at Madla, som en del av Jæren, var og fremdeles er en del av Norges rikeste jordbruksområder. Eierskap og kontroll over slike områder må ha ført med seg mye rikdom og makt.

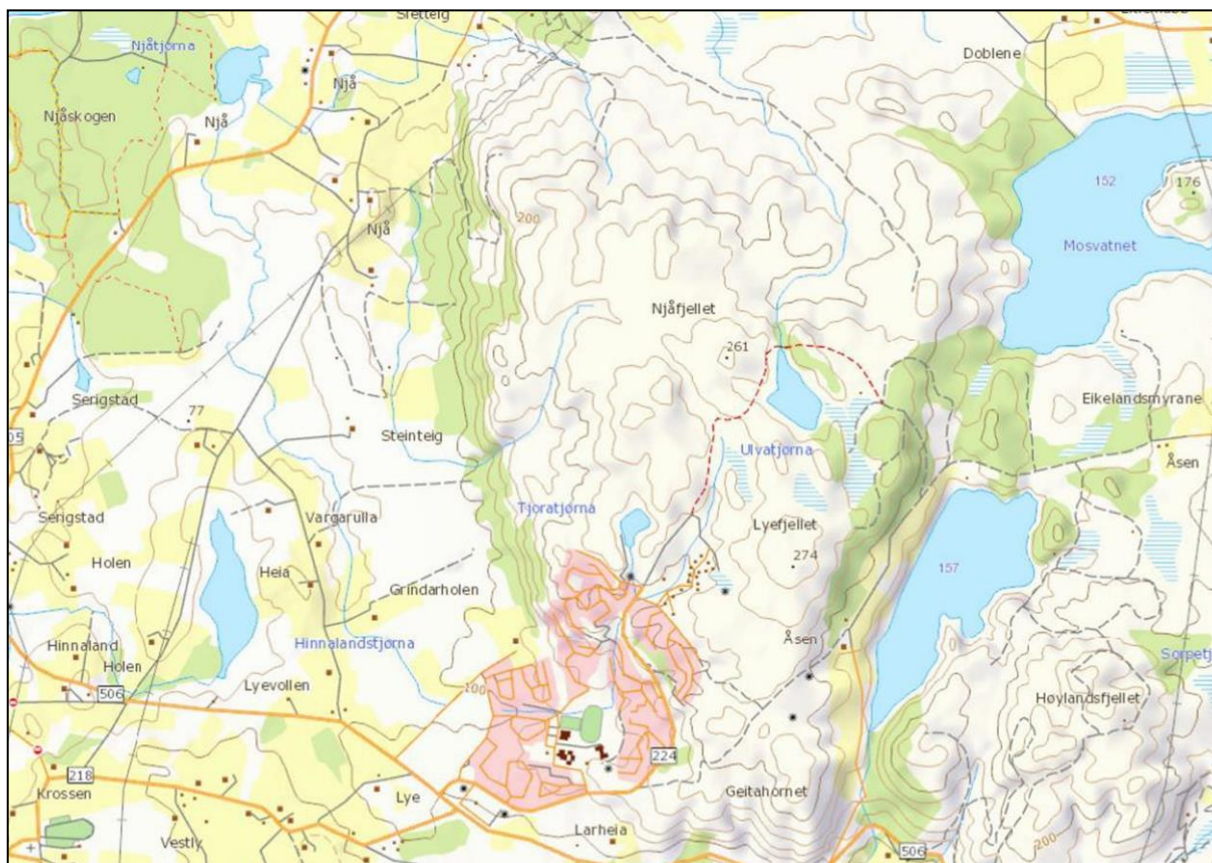
(10/162) Norheim/Time:

Figur 37: Venstre: Norheim i liten skala. Punktet på kartet markerer Norheim gård. Fargeforskjellene i den topografiske strukturen viser skillet mellom kommunene Time (Norheim) og Klepp. Høyre: Norheim og omegn i stor skala. Rødt punkt markerer Norheim gård. Blått punkt markerer depotet fra Oppstad. Distansen mellom punktene er ca. 9-9.5 mil. De ulike fargene i topografisk markering viser skillet mellom kommunene Time (Norheim 10/162) og Hå (Oppstad 7/152). (Kompilert av forfatteren).

Brakteaten ble funnet under hagearbeid på Norheim gård i 1924, liggende på en flat stein omgitt av flere mindre steiner. Norheim gård ligger i et kupert terreng, ved den sørlige enden av Frøylandsvatnet i Time kommune. Øst for gården ligger et høydedrag (fig. 37) hvor det har blitt funnet rester av, blant annet, en rundrøys, en hustuft, en innhegning og et par geil. I følge Wikers (2000:Appendiks 1.Katalog) personlige observasjoner fra stedet, får man en fremragende utsikt over jordbrukslandskapet sydover fra toppen av høydedraget. Følger man luftlinjen i ca. 9 mil sydover fra Norheim gård, treffer man på det området hvor brakteatene fra Oppstad (7/152) har blitt funnet (fig. 37). Om siktelinjen fra toppen av høyden strekker seg helt hit er usikkert.

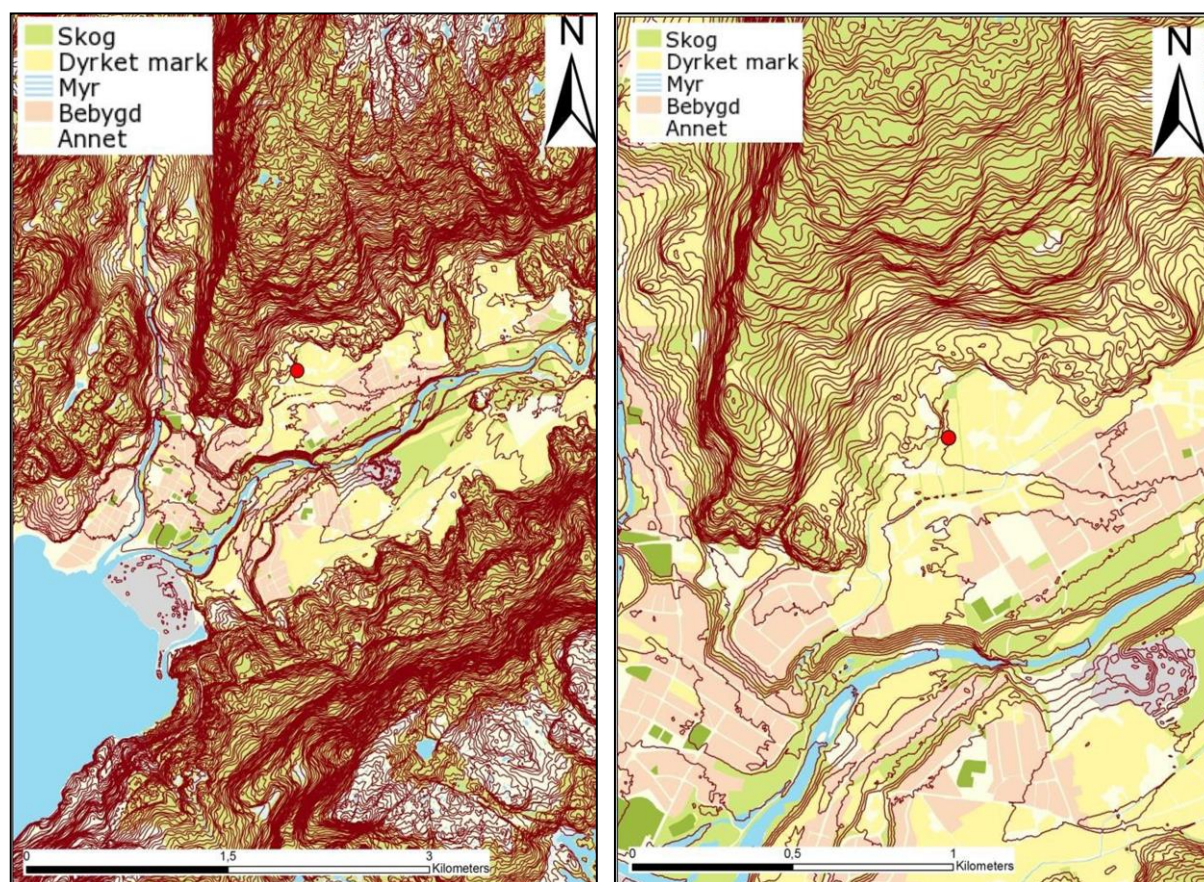
Høydedraget øst for gården har to fjell; Njåfjellet (261 m.) og Lyefjellet (274 m.), og mellom disse to fjellene ligger et tjern ved navn Ulvatjørna (fig.38). Terrenget oppe på høydedraget som strekker seg østover karakteriseres av flere myrer og tjern inne mellom bergtopper og store åpne plåtoområder. Njåskogen dominerer i området nord for Norheim gård. Den strekker seg nordover langsmed Føylandsvatnets østside, og flere steder i nærheten av dette skogområdet går også under navnet Njå (fig. 38). Litt over 2 kilometer sør for Norheim ligger

Figur 38: Landskapet og terrenget øst for Norheim gård (fra askeladden.ra.no 27.03.14). Målestokk 1:20000

Oma, der den hittil største gullskatten i Norge fra eldre jernalder er funnet. I 1895 ble det, under dyrking av utmark, funnet et depot i en nedrast og overgrodd steingard. Depotet bestod av stenger, spirallringer og fingerringe, alt i gull, med en total vekt på over 600 gram. Dette depotet har blitt tolket som en gullsmeds verkstedslager, hvor stengene representerer råmaterialet, og ringene det ferdige produktet (Bøe 1921:32-33).

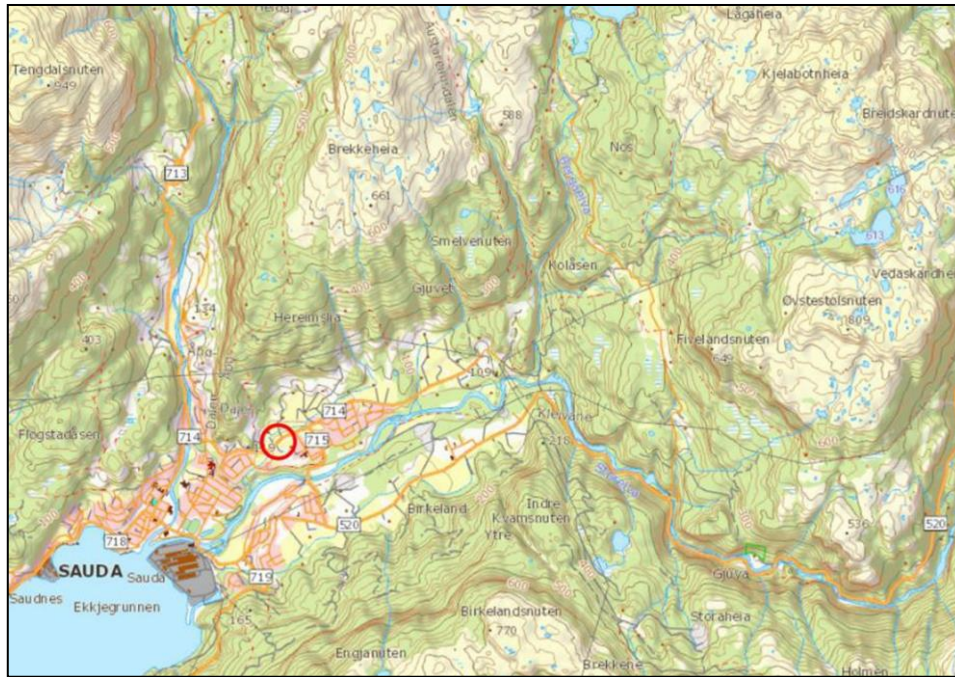
(11/165) Teig/Sauda

Figur 39: Venstre: Teig i stor skala. Punktet på kartet markerer beliggenheten for Teig gård. Høyre: Teig i liten skala (kompilert av forfatteren).

De to brakteatene fra Teig ble funnet ved to forskjellige anledninger, én under pløying i 1944, og den andre ved metallsøking i 1989. Den sistnevnte brakteaten ble funnet ca. 20 meter fra den første. Teig ligger i utkanten av bygda Sauda, innerst i Saudafjorden, inne ved foten av fjellet (fig. 39). Brakteatene ble funnet omtrent 70 meter vest for husene på gården, og ca.- 10 meter fra det punktet hvor terrenget begynner å stige oppover. En liten bekk renner ned fra fjellet ca. 5 meter fra funnstedet for den første brakteaten, og i området mellom bekken og funnstedet går det et steingjerde.

700-800 meter vest for depotet renner Nordelva ned gjennom en dal, ned fra fjellet i nord. Ved utløpet til fjorden møtes Nordelva og Storelva, som deler Sauda i to, og strekker seg videre innover i dalen. Storelva har sitt utspring i fjellheimen i vest (fig.40).

Figur 40: Landskap, terreng og stedsnavn for Teig og omegn. Området Teig er markert med rødt (fra askeladden.ra.no 27.03.14). Målestokk 1:35500

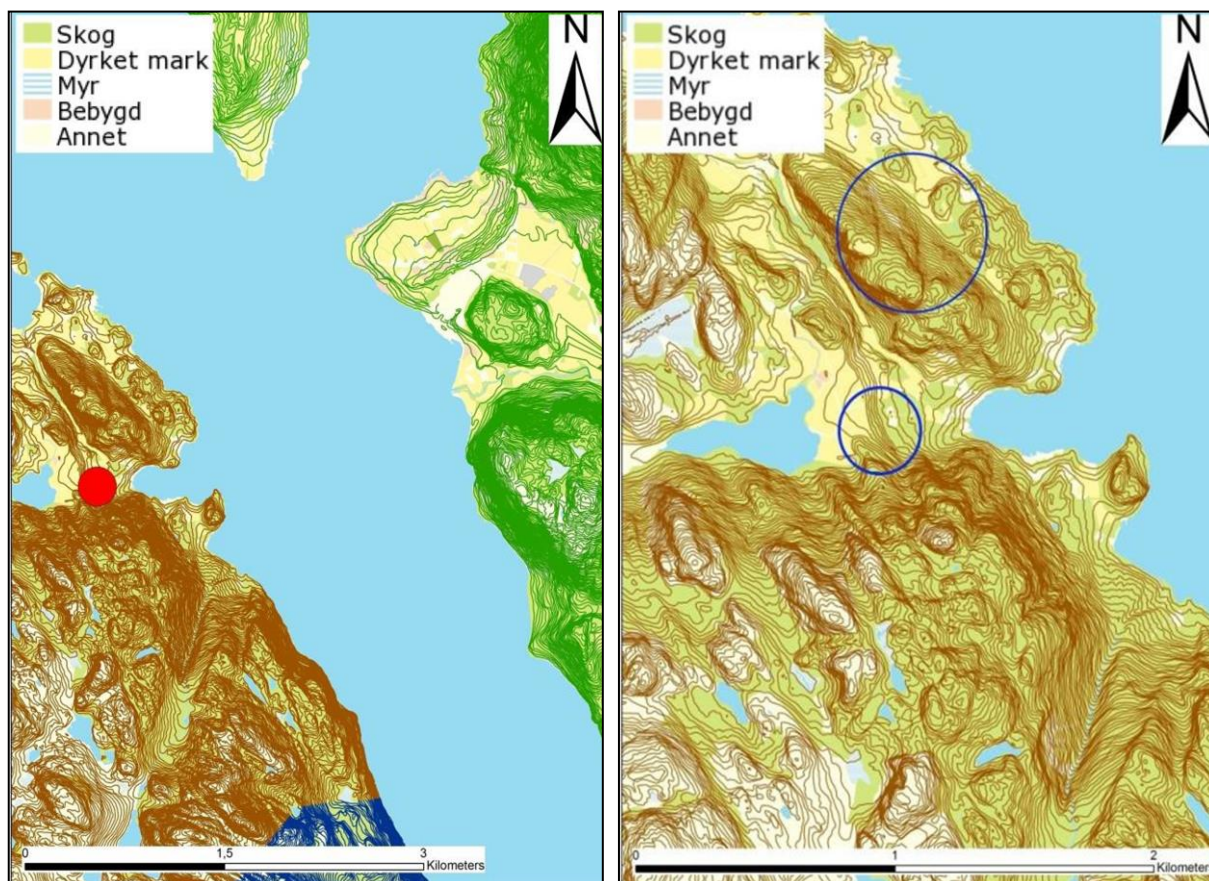
I følge Wiker (2000:Appendiks 1. Katalog) har ikke bonden på gården registrert noen spor etter bosetninger eller gravrøyser i området. Databasen Askeladden (askeladden.ra.no) viser heller ikke tegn til fornminner herfra.

(12/167)Selvik/Sandnes:

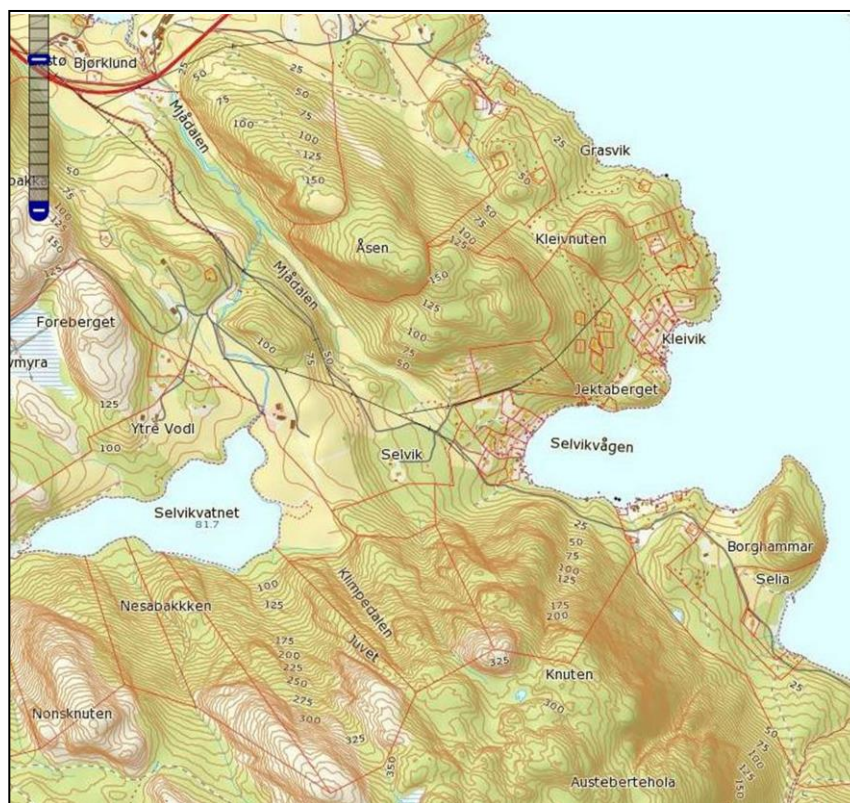
Grunnet manglende funnopplysninger er det problematisk å stedfeste depotet nøyaktig på kartet (fig.41), men ut i fra opplysningene kan det tyde på at brakteatene ble funnet på et sted som har blitt oppdyrket sent, da oppdagelsen fant sted under oppbrytning av et stykke med nytt land (Mackenprang 1952:150). Brakteatene lå under en gammel bjørkerot, i utkanten av det mest fruktbare jordsmonnet.

Landskapet og terrenget rundt Selvik kjennetegnes av bratte fjell og en overordnet kupert topografi. Selvik gård ligger marginalt til, ved veis ende opp mot fjellene, ca. 80 m.o.h. Flere små bekker renner ned fra fjellsidene her, og i nærheten skal det ligge en stor moréneslette.

Selvik i Sandens ligger ved Høgsfjordens vestbredde, og har utsikt til Forsand på andre siden av fjorden. Fra Selvikvågen stiger landskapet oppover til det flater ut ved Selvikvatnet på toppen. På Borghammaren (fig. 42), den spisse bergnuten som stikker ut i fjorden sørøst for Selvikvågen, ligger det rester av en bygdeborg fra folkevandringstid.

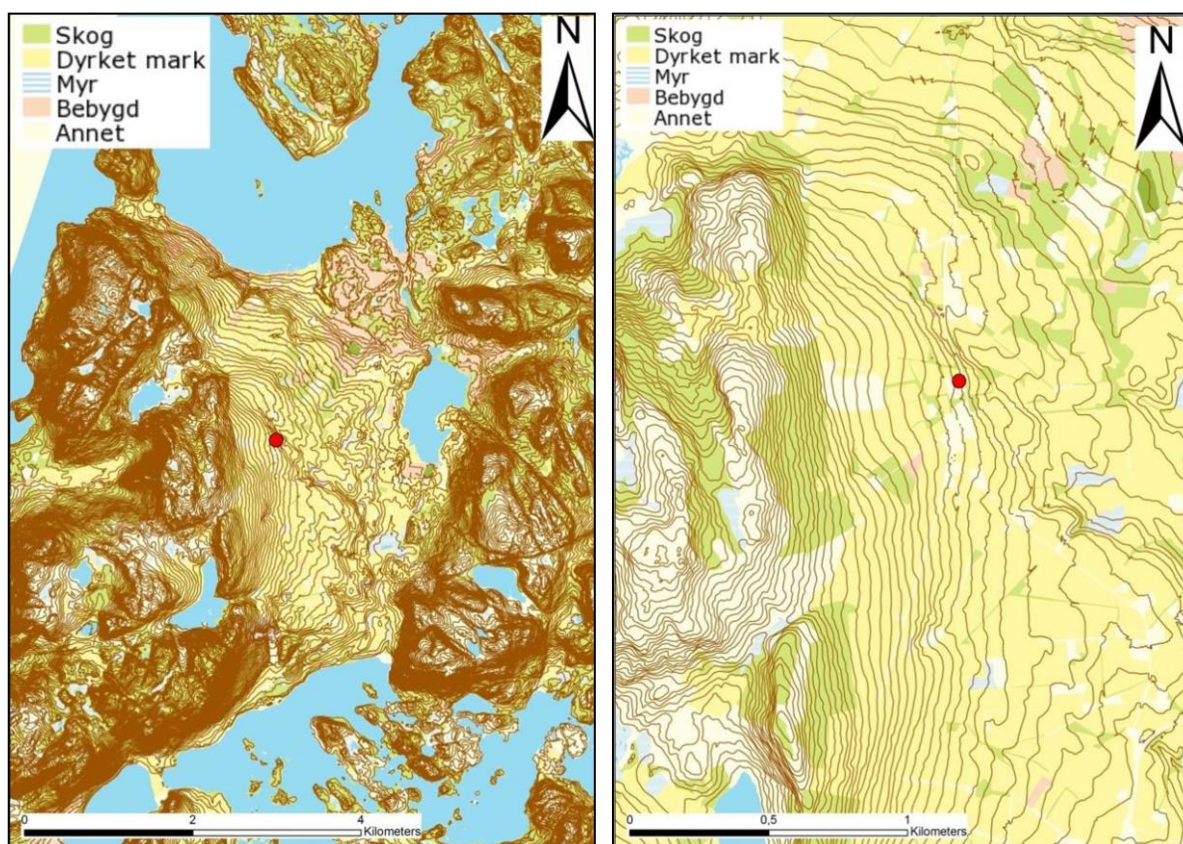

Figur 41: Venstre: Selvik i stor skala. Punktet markerer det antatte funnstedet for depotet. Fargeforskjellene i de topografiske strukturene markerer ulike kommuner. Høyre: Selvik i liten skala. Punktene markerer steder der brakteatene kan ha blitt funnet (kompilert av forfatteren).

Figur 42: Landskap, terreng og stedsnavn for Selvik (fra temakart-rogaland.no 25.03.14). Målestokk 1:7496

(13/167,2) Skjørestad/Sandnes:

Figur 43: Venstre: Skjørestad i stor skala. Punkt markerer funnsted/gård. Høyre: Skjørestad i liten skala (kompilert av forfatteren).

Brakteaten fra Skjørestad ble funnet ved potetopptak, omtrent 15 meter nord for nordsiden av låven på gnr. 107, bnr. 6 (fig. 44). Jordet her er avgrenset med et ØV-gående steingjerde i nord. Skjørestad gård ligger 147 m.o.h. og er blant de øverste gårdene oppe i lia. Wiker mener jordsmonnet her er sandholdig, men at dette er usikkert fordi bakken var frosset under befaringsstidspunktet (Wiker2000: Appendiks 1. Katalog). Terrenget stiger i området vest og øst-nordøst for gården. Ut i fra oversiktskartet i stor skala (fig.43) kan man se at det oppdyrkede området hvor gården ligger er relativt flatt i forhold til det kupert landskapet som omgir Skjørestad og omegn. Vest for gården ligger Skjørestadfjellet (fig. 44) med sine 342 meter. Herfra har man utsikt til Lifjellet og Flatafjellet i vest-nordvest, og Frøylandsvatnet i øst, samt fjelltoppene videre østover. Fra Skjørestadfjellet har man i tillegg god oversikt over de vidstrakte jordbruksområdene i nord og sør. Fra Håtangen som stikker ut i havet nord for Lifjellet er det bare et par mil over Gandsfjorden til Stavanger og Madla (9/157). 14 mil østover fra Skjørestad ligger Selvik (12/167).

Det oppdyrkede landet i distriktet rundt Skjørestad vitner om spredt forekomst av myrlendte områder. Om jordbrukslandet her har blitt drenert for oppdyrking er usikkert, men muligheten kan være tilstede. I følge Wiker (2000:Appendiks 1.Katalog) er det ikke registrert noen faste fornminner i direkte forbindelse med funnstedet, og de få fornminnene i området rundt Skjørestad er datert til vikingtid.

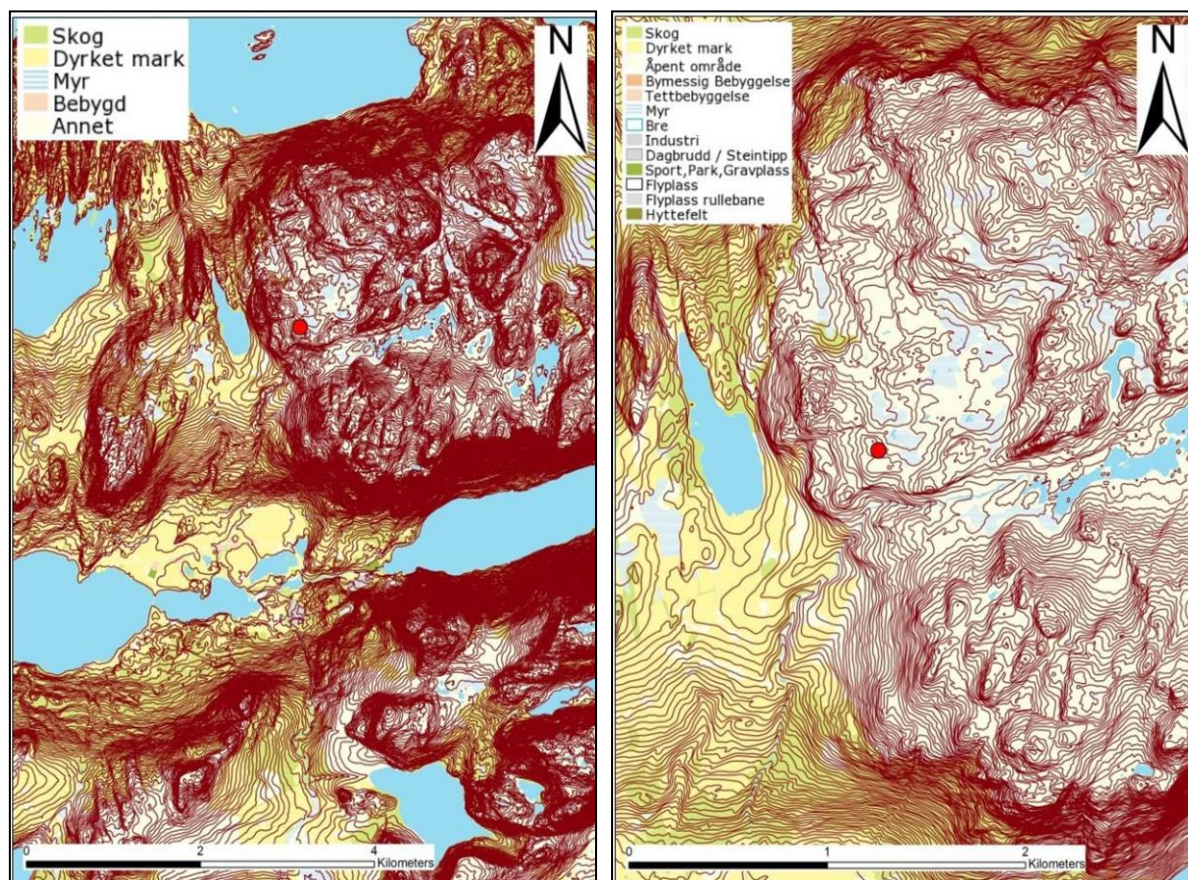

Figur 44: Landskap, terreng og stedsnavn for Skjørestad og omegn. (fra temakart-rogaland.no 24.03.14). Målestokk 1:7496

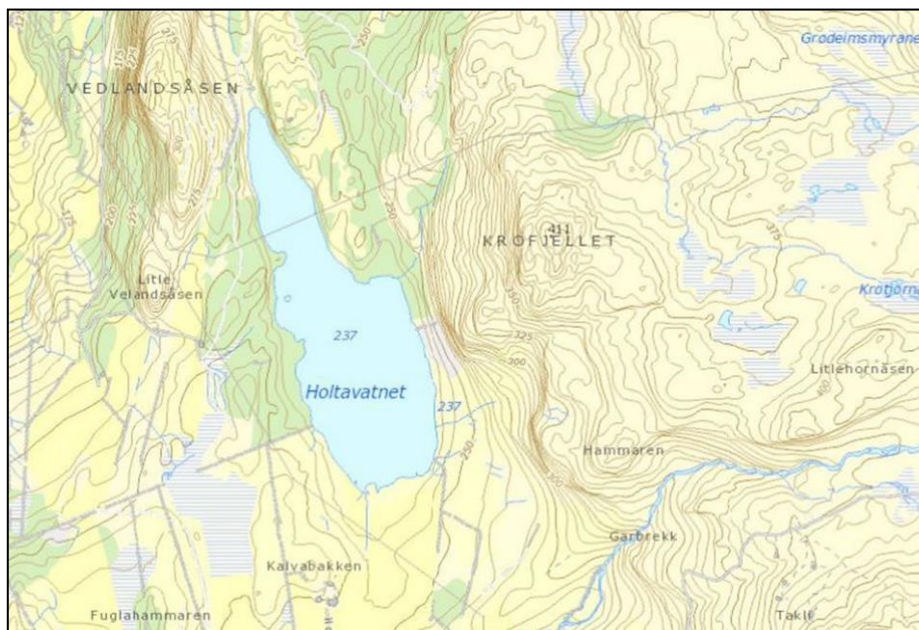
(14/168) Holte(el. Holta)/Strand/Rogaland:

Brakteatene fra Holta ble funnet ved nybrytning i 1924, 20-30 meter fra selve gården som ligger ca. 260 m.o.h. I dag er det den høgstliggende gården opp mot fjellheimen. Depotgjenstandene er funnet på ½ meters dybde på et meget steinete sted. 10-15 meter vest for lokaliteten har det vært en flatmarksgrav, og i denne graven lå det, blant flere gjenstander, en del av en korsformet spenne, noe som kan tyde på at graven kan dateres til folkevandringstid. Ca. 50 meter nordøst for funnstedet for brakteatene er det registrert et gårdsanlegg med hustuft fra jernalder (Wiker 2000: 162-163). Ut i fra den topografiske informasjonen på kartene (fig. 45), kan vi se at depotet er situert på toppen av et høydedrag, hvor åpne sletter brytes opp av sporadiske høyder i terrenget. Området kjennetegnes også av et utstrakt, men oppdelt myrlandskap som heter Grødeimstorvmyrane (fig.46). Depotet lå

plassert mellom to høyder; Krofjellet på 411 meter, og Hammaren på 369 meter. Krofjellet ligger på kanten av høyden, og vestsiden av dette fjellet skrår bratt ned mot Holtavatnet. Navnet «Hammar» er ensbetydende med betegnelsen «bratt fjellvegg».

Figur 45: Venstre: Holta i stor skala. Punkt markerer Holta gård. Høyre: Holta i liten skala (kompilert av forfatteren).

Figur 46: Stedsnavn i området rundt Holta gård (fra askeladden.ra.no 24.03.14) Målestokk 1:12094

6.4 Dokumentasjonsarbeid Årstad og Oppstad 08/09- 11/09-2013

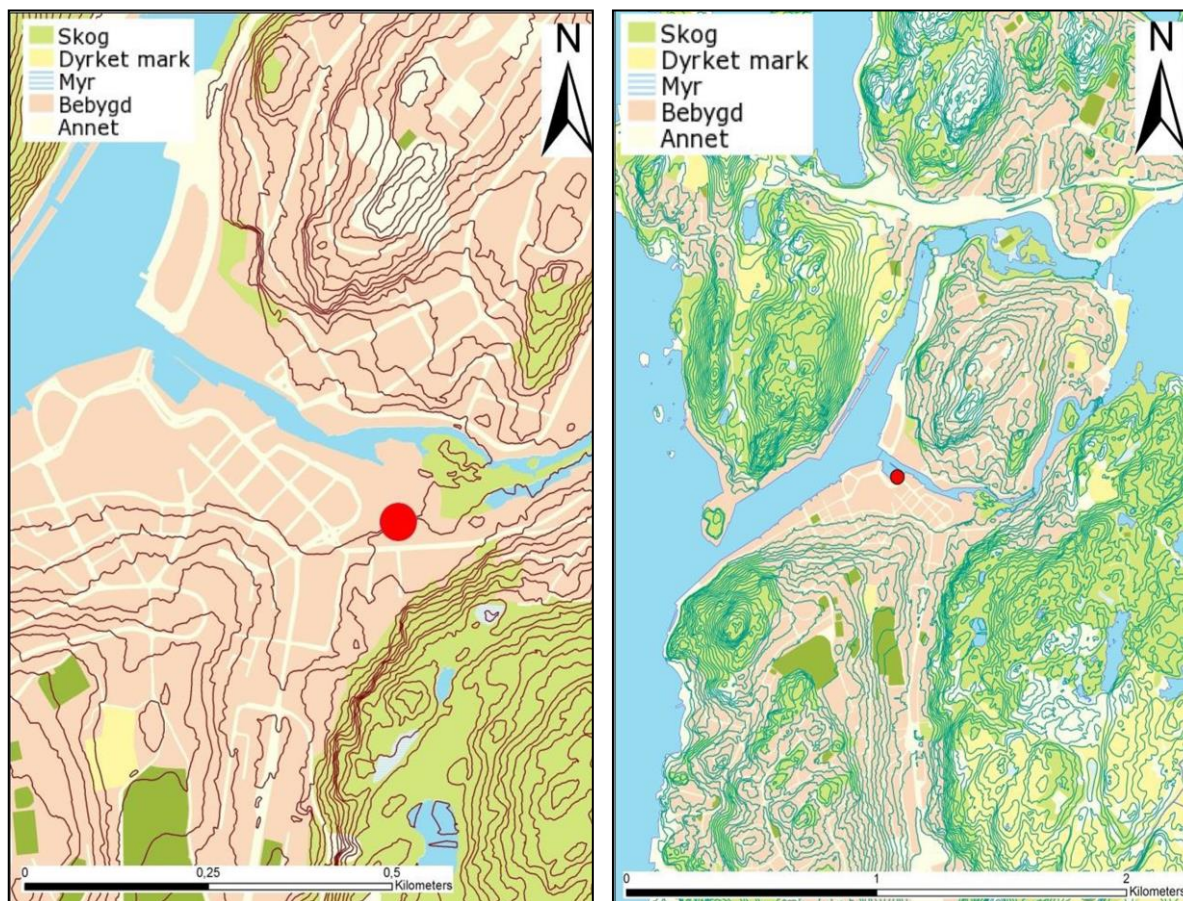
I prosessen av arbeidet med masteravhandlingen, dro jeg på befaring til Oppstad og Årstad på Jæren, to av de totalt 11 funnstedene denne analysen omhandler. Hovedsakelig baserer jeg mine opplysninger om lokalitetene på tidligere arbeid utført av Gry Wiker (2000: Appendiks 1: 160-162), men vedrørende Oppstad og Årstad finnes det lite opplysninger hos Wiker. Av den grunn dro jeg selv til de nevnte funnstedene for å innhente meg relevant informasjon.

Funnene ble gjort på midten av 1800-tallet, en periode hvor arkeologien i stor del var basert på antikvariske prinsipper, noe som resulterte i at fokuset på artefaktenes omkringliggende kontekst ofte ble satt i annen rekke. Brakteatene mangler derfor vesentlig dokumentasjon om funnkonteksten. Med dette dilemmaet i bakhodet besøkte jeg lokalitetene i håp om å komme i kontakt med lokalkjente som kunne fortelle meg om funnstedene, samt om landskapet og topografien som preger omgivelsene. I lys av befaringene på Oppstad og Årstad er det viktig å påpeke at dagens grenser mellom natur og kultur ikke behøver å samsvare med folkevandringstidens, da store endringer har skjedd med landskapet. Men naturformasjoner som fjell, knauser, fjorder, fjell og daler danner skillelinjer i landskapet som er vanskelige å bryte ned og endre på. Derfor er det fremdeles mulig å få et inntrykk av stedene (Wiker 1999:13).

(4/147)Årstad, Egersund, Rogaland

Under befaringen i Årstad, Egersund besøkte jeg Dalane Folkemuseum, hvor jeg møtte en tidligere ansatt ved museet, Abram Kjell SørDAL. Han fortalte om uenigheter rundt lokaliseringen av sølvskattens funnsted i Årstad. Ved et tidligere besøk på Arkeologisk museum i Stavanger fikk jeg en kopi av "rapporten" som ble skrevet av Chr. Holmboe året etter funnet var gjort. Avhandlingen er dog mer enn vitenskapelig beskrivelse av skatten enn den er en utgravingsrapport. Derfor er også opplysninger om selve funnlokaliteten, samt funnomstendighetene nokså vage. Derimot er avhandlingen fylt med en utførlig bestemmelse av alle sølvmyntene, men gullbrakteaten får liten eller ingen plass. Det står:

"[...]Jeieren af gaarden Årstad, Ole Sivertsen Aaberg, i februar måned 1836 var beskæftiget med at opprydde en med stene oppfyldt mark (en steen-urd), fandt han under en stor steen (omtrent 2,5 alen lang og 1 alen tyk), hvoraf blot en liden kant viiste sig over jordens overflade, beliggende i skraaningen af en bakke, omtrent 1300 sktykker gamle mynter, et smykke og nogle sølvstykker, samt fragmenter af mynter og smykker, - alt af sølv" (Holmboe 1837: 329).

Figur 47: Venstre: Årstad i liten skala. Rød markering viser funnstedet. Høyre: Årstad i stor skala (kompilert av forfatteren)

Videre i funnbeskrivelsen refereres det til Snorres Heimskringla, og Knut den Store og hans opphold i Egersund i 1028. Dette baseres på det faktum at mange av sølvmyntene er preget med Knut den Stores navn. I et avisutklipp fra Stavanger Aftenblad fra 15. april 1936, markerer de 100 års-minnet til vikingsølvskatten på Årstad, og her nevner de gullbrakteaten i sammenheng med den omfattende sølvskatten. Men det hersker tvil om dens kontekst, og det spekuleres i om brakteaten har kommet med blant de øvrige saker ved en tilfeldighet.

Sørdal kunne fortelle at Årstad gård i gamle dager omfattet store deler av Egersund og omegn, og delte ut små landstykker som folk kunne dyrke opp. Med andre ord dekket Årstad gård et betydelig stort område, og ifølge Sørdal hadde ikke Aaberg noe direkte med selve gården å gjøre. Han kunne også fortelle meg at sølvskattens oppdager, Ole Sivertsen Aaberg, kun eide et lite stykke land som falt inn under Årstad gård, et stykke land som lå ved Sandbakkene i Egersund. Her drev han Årstad mølle, som siden viket plass for en ullvarefabrikk (fig. 48). I dag står det et kjøpesenter på denne plassen (fig.49). I en rapport fra 5. april 1918 (Stavanger museums arkiv) står det: ”På venstre side av veien som fører opp mot Dalane Folkemuseum ligger en meget stor moréne hvorpå en del av gården Årstad ligger”. Det viser seg at museet som i dag ligger på Slettebø, ca. 3 km. fra Egersund sentrum, før 1910 holdt til på Årstad.

Den gangen var ikke Egersund like utbygd som det er i dag, og Abram kunne også fortelle om en steinur der Aaberg drev med nydyrking. Sør dal skaffet til veie et bilde fra arkivet av Egersund by fra 1893, og pekte ut stedet der den gamle mølla lå, samt Sandbakken og Aabergs flekk med eiendom (fig. 48).

Figur 48: Egersund anno 1893. Åbergs gamle mølle markert i rødt. Like bak mølla ligger Sandbakkene, hvor Åberg eide et stykke land. Her ble angivelig sølvskatten og brakteaten funnet. (Opphavsrett foto: Dalane Folkemuseum)

Figur 49: Slik ser Sandbakkene ut i dag. Skråningen opp mot Årstadfjellet er utbygd til boligområde. Markert med rødt: Kjøpesenter der hvor den gamle mølla lå. Markert med gult: Sandbakkene. Området hvor Åberg eide. Funnstedet skal ligge mellom Sandbakkveien 18 og 20 (funkishus og oransje hus). (Foto: Per Einar Lædre 12.09.2013).

Videre oppsøkte jeg rådhuset i Egersund, og ble henvist til lokalhistoriker Per Einar Lædre, som har skrevet flere bøker og artikler om Egersund by og dets historie, samt Egersunds byhistoriske leksikon på nett. Her står det blant annet at funnområdet ligger der Sandbakkveien 18 og 20 er i dag (fig. 47 og 49). Funnstedet ligger i skråhellingen til Årstadfjellet (øst for Egersund). Fra Sandbakkene stiger det bratt oppover, og på toppen ligger et oppdemmet vannbasseng (ca. 600 meter fra funnsted). Videre innover Årstadfjellet ligger et kupert terreng med flere tjern og vann, som for eksempel Tveidatjørna, Sandtjørna og Kjerketjørna. Her ligger det også flere fjelltopper som Holafjell på 213 moh. (rett øst), og Ravnafjell på 138 m.o.h. (nordøst).

Lædre kunne, som Abram Sørdal, også fortelle at det fantes en morénerygg i Sandbakken, og fortalte videre at området nedenfor mølla, ut mot elven Lundeåne, tidligere var et myrområde. I bakken/fjellsiden ned mot byen har det trolig gått et myrdrag før byen ble utbygget.

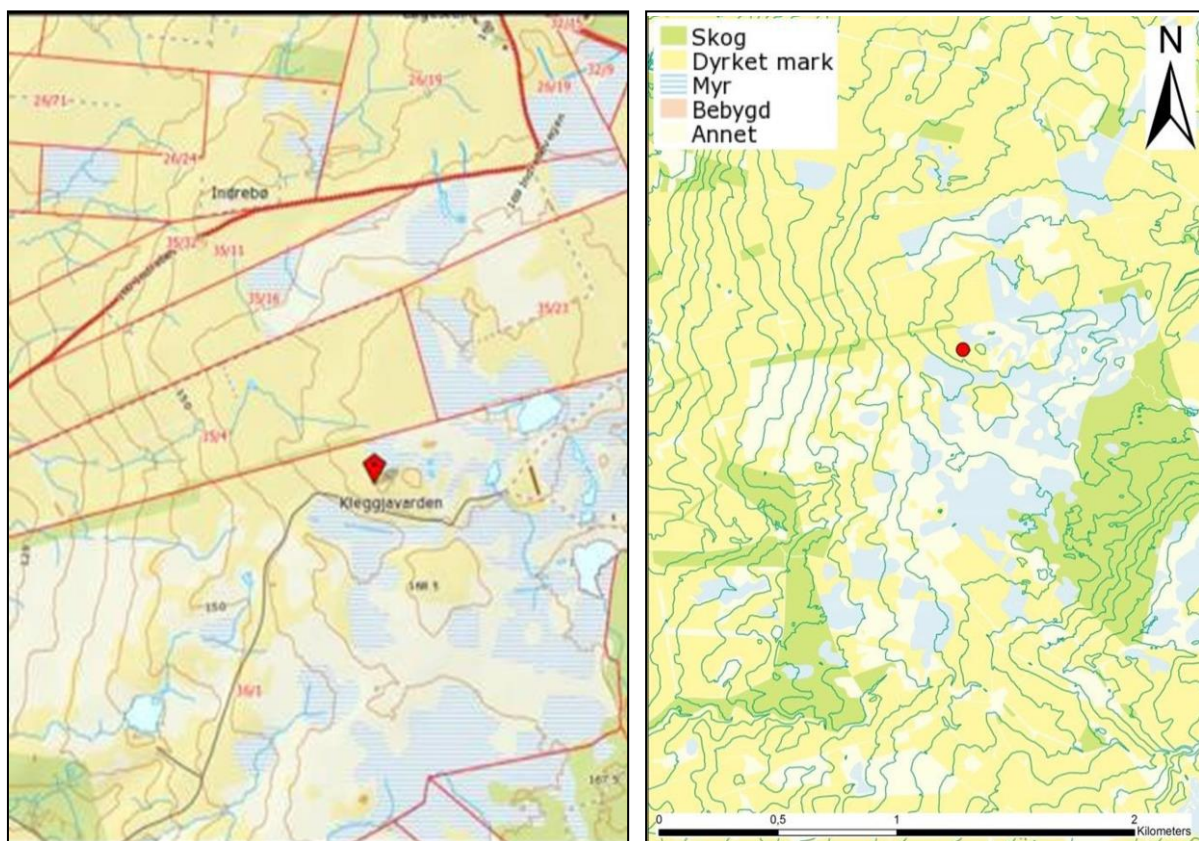
Lundeåne elv hadde på befaringstidspunktet lite vannføring, og det var derfor mulig å se bunnforholdene i elva (fig. 50), som bestod av mye storstein og morénegrus, noe som igjen kan vitne om en tidligere steinur like ovenfor. Fram til 1850-åra lå Lundeånes utløp i Vågen lenger inne enn i dag. Elven har sitt utspring i Slettebøvannet nord for Egersund. Foruten om funnstedets umiddelbare nærhet til elvemunningen, er det verdt å legge merke til at elven munner ut i et større vannløp som har direkte forbindelse til havet.

Figur 50: Lundeåne elv med lite vannføring. Legg merke til mengden av storstein og morénegrus. Sandbakkene ligger høyre for bildet. Bildet tatt ØSØ (Foto: forfatteren).

(7/152) Oppstad. Hå, Rogaland

Ved kommunehuset i Hå fikk jeg hjelp av Olaf Gjedrem med innhenting av informasjon. Gjennom Gjedrem fikk jeg kontaktet tidligere eier av Åna gård Toralf Rugland og tidligere eier av Oppstad gård, Lars R. Opstad. Opstad kunne fortelle om arkeologiske funn ved utkanten av Oppstad gård, men videre opplysninger om hva slags funn dette var snakk om var sparsomme. I følge Gry Wikers (2000) tabell over brakteatdepoter, ble Oppstad-brakteaten funnet under torvskjæring i et myrlendt område (2000: Appendiks 2: 169). Basert på utsagnene til Rugland og Opstad skulle funnene være gjort ved Kleggavarden, innenfor Oppstad gårds eiendomsareal, altså gårdsnummer 35, bruksnummer 4 (fig. 51). Dette er med på å innskrenke funnområdet betydelig. Kleggavarden er den høyeste naturlige forhøyningen i området (171m.), og selve navnet skal være gammelt. Topografien som omringer bakketoppen er flatt og lite kupert, og er bestående av mye landbruksareal. Av denne grunn har man også god utsikt til alle kanter fra toppen av Kleggavarden. Det omtalte funnstedet

Figur 51: Venstre: Oversikt over ulike gårdsnummers eiendom. Oppstad gård hører inn under 35/4 (fra temakart -rogaland.no (22.03.14). Målestokk 1:7496. Høyre: Topografisk oversikt over området rundt funnstedet på Oppstad. Rødt punkt markerer Kleggavarden. Funnnet ble trolig gjort nord for dette punktet.

Figur 52: Kleggavarden med nydyrket tregrense i bakgrunnen. Bilde tatt NNØ (Foto: forfatteren).

skulle, i følge Rugland og Opstad ligge omtrent 100 meter nord for vardetoppen. Selv om funnstedet ikke kan konstateres spesifikt, er området rundt Kleggavarden relevant i seg selv, med tanke på forhold til deponeringer i våtmark, i dette tilfellet, nedleggelser i myr.

Området rundt Kleggavarden var før regulering et myrområde, noe som navnet selv kan tilsa. Her har det tidligere vært bedrevet torvskjæring. Det er nå for det meste oppdyrket med blant annet planting av grantrær og som beiteområde for sau. På toppen av Kleggavarden lå det en ansamling av relativt store steiner (fig. 52 og 53). Det er blitt registrert en hustuft her, med usikker datering, og det var også uvisst hvilket tidspunkt disse steinene hadde blitt ryddet slik. Ved nærmere ettersyn kan man se sår i de nyoppdyrkede myrområdene, og dette tolkes som spor etter

Figur 53: Toppen av Kleggavarden. Usikkert når steinen ble ryddet. Bildet tatt NNØ (Foto: forfatteren).

torvskjæring.

Toralf Rugland eskorterte meg fra kommunehuset, opp til Åna gård som ligger i meget nær beliggenhet til Åna fengsel. Her satte han oss i kontakt med fangevokter Johan Bø som skulle følge oss det siste stykket opp til Kleggavarden. Han kunne selv fortelle mye om landskapet og historien rundt Oppstad. I 1915 ble Opstad tvangsarbeidshus, som det da het, opprettet. Rundt fengslet lå det store områder med dyrkbar mark, som de innsatte fikk i jobb å bearbeide, i form av å skjære torv. Det meste av området har av den grunn blitt drenert for nydyrking, mens noen tilfeller har det vist seg å være vanskeligere å drenere bort vannet. På et av disse stedene, rett SV for det antatte funnstedet, har det engang vært et tjern. Den dag i dag er det fremdeles myrlendt på det området, og jordbruksarbeiderne unngår å føre kjøretøy over dette stedet, da de kan risikere å kjøre seg fast. Ca. 2-2.5 km SSV for det antatte funnstedet renner Åna elv. Flere bekker og bekkefar finnes i området rundt Kleggavarden, men det er usikkert hva som er naturlig og hva som er resultatet av drenering og rydding.

Rett bak det antatte funnstedet (nordlig retning) står det et steingjerde som følger tregrensen bortover (fig. 54). Om dette er bygget oppå et gammelt gjerdetrekk er også usikkert. De nydyrkede grantrærne som er plantet på toppen av varden (fig.52) følger et annet gammelt steingjerde vi måtte passere for å komme oss over til det gamle myrområdet hvor brakteaten trolig skal ha blitt funnet.

Figur 54: Gammelt steingjerde som går langsmed den nyoppdyrkede tregrensen. På andre siden av gjerdet, 100 meter lengre bort ligger det antatte funnstedet. Bildet tatt NNØ (Foto: forfatteren).

Da vi kom oss over på den andre siden av gjerdet fikk jeg Johan Bø til å gå 100 meter rett nord, for å kunne se hvor på åkeren funnet kunne ha blitt gjort (fig. 55). Denne avstanden blir selvfølgelig kun anslagsvis, da den eneste kilden jeg har er muntlig. Siden åkeren var av betydelig størrelse, var det vanskelig å få oversikt over topografien.

Det viste seg at punktet på 100 meter lå i et betydelig dalsøkk i åkeren (fig. 55), et søkk hvor det tidligere må ha rent et myrdrag eller en liten elv, og denne munnet ut i det punktet hvor tjernet hadde ligget.

Topografien i Hå kommune er atskillig preget av det spesielle klimaet på Jæren. Hverken skjær eller øyer beskytter Jæren fra Nordsjøens værforhold, og som et resultat av denne klimasituasjonen har Hå kommune den høyeste prosentandelen av områder med lynghei i regionen. Oppimot 25% av landskapet her består av uoppdyrket mark (Lillehammer 2007: 161).

Oppstad ligger ca. 4.5 mil fra tettstedet Nærbø, som angivelig skal være et gammelt navn. I

1445 het det Nairdheme, som igjen kan oversettes til «Njords bosted» (Helleland 1996:133

Figur 55: Johan Bø markerer 100 - meterspunkt fra tregrense/steingjerde. Legg merke til søkket i åkeren. Her skal det ha rent et myrdrag. Bildet tatt N. (Foto: forfatteren).

6.5 Deponeringsmønstre

Betrakter vi samtlige av de 14 deponeringslokalitetene kan man skimte et mønster ved nedleggelsene av brakteatene, da enkelte steder utmerker seg som gjentakende elementer. Deponering i marginale områder synes å være en faktor som går igjen i de fleste av depotene (1/141, 3/143, 5/149, 6/151, 7/152, 8/154, 11/165, 12/167, 13/167,2,14 /168)(fig. 56). Felles for alle disse stedene er at nedleggelsene har funnet sted i utkanten av det fruktbare jordsmonnet, og tett inntil eller i nær beliggenhet til et høydedrag. Enkelte depoter er uvisse i denne sammenheng, da de topografiske forholdene kan ha endret seg (6/151). En annen fellesnevner er nedleggelsen på og under steiner eller i en steinur og under/ved steingjerder. Dette gjelder for 6 av de 14 funnstedene (1/141, 2/142, 4/147, 9/157, 10/162, 12/167). Flere av depotene er i tillegg plassert i nærheten av graver eller gravfelt (1/141, 2/142, 3/143, 5/149, 6/151, 8/154 14/168). To av depotene, Oppstad (7/152) og Jåtog (3/143), er mulige våtmarksdepoter da brakteatene fra begge lokalitetene ble funnet i en torve. Brakteaten fra Vatne (6/151) kan også opprinnelig ha vært deponert i en våtmarksområde, ettersom både stedsnavn og topografien i området vitner om at store landflater i tidligere perioder kan ha vært dekket av våtmark.

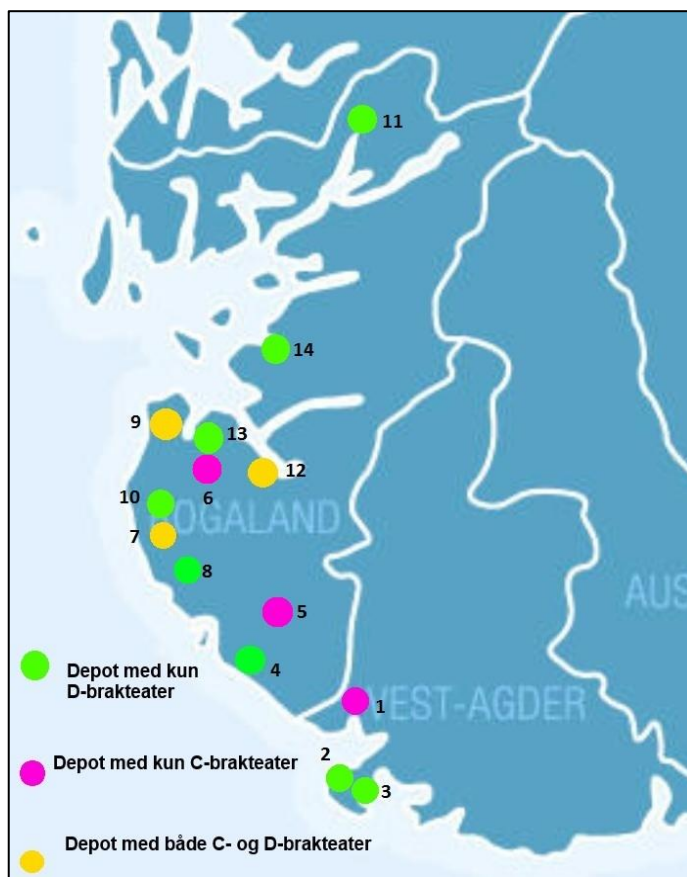
Når det gjelder de ulike brakteattypene i forbindelse med deponeringssted ser det ikke ut til å være noen overordnet mønster for nedleggelsene. Depotene med kun C-brakteater (Øvre Austad 1/141 og Vindingland 5/149) ble funnet ved foten av et høydedrag, mellom noen steiner og ved gravhauger (fig. 56). For tilfellet ved Vindingland lå brakteaten rett ved bredden av en elv. Depotene som utelukkende inneholdt D-brakteater tilhører i flere tilfeller steder som ligger marginalt til (1/143, 11/165, 13/167,2, 14/168), men relaterer seg i nesten like stor grad til områder med andre særtrekk (2/142, 4/147, 10/162). De to depotene som i tillegg til C- og D- brakteater også inneholder en A- eller B-brakteat (Selvik og Øvre Madla) tilhører områder med ulik topografisk særpreg. I Selvik ble brakteatene funnet under en bjørkerot i skrint jordsmonn, mens for Madlas del ble brakteatene funnet under borttrydding av en steindyng i et område som er kjent for fruktbar jord. Det eneste fellestrekket mellom disse stedene er at brakteatene ved begge tilfeller ble funnet under et steingjerde. Det er dog usikkert om den omtalte steindyngen i Madla faktisk var rester av et gjerde (Wiker 2000:Appendiks. Katalog).

Funn under eller ved gjerder er en fellestrekk for depotene fra Austad (1/141), Oppstad (7/152), Madla (9/157), Norheim (10/162), Teig (11/165) og Selvik (12/167). Gjerder kan

oppfattes både som en fysisk og en kognitiv grensemarkør, og fører tankene videre til forestillingene rundt grensene mellom innmark og utmark. Det er vanskelig å vite om gjerdene kan dateres tilbake til deponeringstidspunktet, men som Wiker poengterer (2000:128), kan gjerdets beliggenhet allikevel gjenspeile stedets marginale karakter.

Til tross for variasjonene i topografien og naturformasjonene, ser det heller ikke ut til å være noen nevneverdig forskjell mellom depotene fra Vest-Agder og depotene fra Rogaland. De eneste depotene som skiller seg ut blant de resterende er depotet fra Madla i Rogaland (9/157), som uten tvil er det rikeste depotfunnet av de 14, samt depotet fra Øvre Austad i Vest-Agder (1/141), som innebefattet 6 stempelidentiske brakteater, uten ledsagerfunn.

Et aspekt som vekker interesse er den sparsomme forekomsten av brakteatdepoter i kulturlandskapet på Låg-Jæren. Gullfunnene fra Rogaland og Jæren i folkevandringstid er som nevnt tallrike, og herfra kjennes opptil

Figur 56: Oversikt over C- og D- brakteatenes fordeling i depotene (kompilert av forfatteren).

flere brakteater fra gravkontekst (Wiker 2000: Appendiks 2. Tabell over brakteatlokaliteter). De fleste brakteatdepotene ligger plassert i såkalte marginale områder. Kun enkelte av depotene har blitt funnet under bakken i de flate, rike jordbruksområdene på Jæren (Kyndland 8/154, Madla 9/157 og Norheim 10/162).

Forholdet mellom brakteater i depoter og brakteater i graver ser ut til å ha et påfallende mønster. I norske gravkontekster er det ikke funnet mer enn 3 brakteater i samme grav. De fleste tilfellene viser til 1 eller 2 brakteater, kun i ett kjent tilfelle, nemlig Øysteinshaugen på Gyland i Vest-Agder er det funnet 3 stykker, alle C-brakteater (Wiker 2000: Appendiks 2 og 3). Det er imidlertid funnet brakteater i både manns- og kvinnegraver. I en helhetlig oversikt

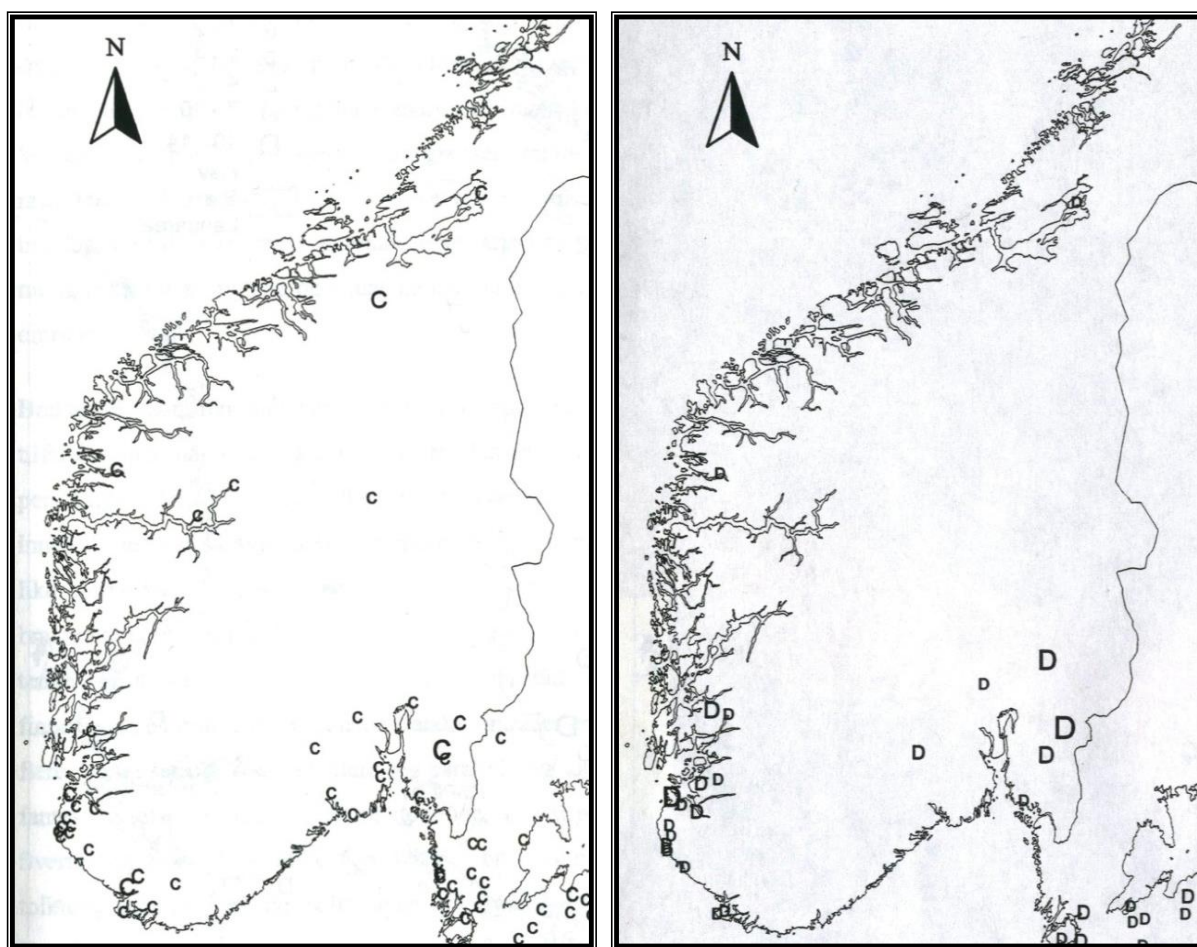
over alle brakteater fra gravkontekst i Norge, ser man at flere A-brakteater forekommer i graver enn i depoter. Til forskjell fra A-brakteatene er det ingen B-brakteater som er funnet alene, verken i grav eller depot.

6.6 Funnsammensetning

Av de 14 lokalitetene jeg tar for meg er 6 av dem kombinasjonsdepoter, det vil si brakteatdepoter som i tillegg inneholder andre gjenstander av edelmetall. Her regner jeg ikke med funnet fra Årstad (4/147), da det er usikkert om brakteaten er en del av myntfunnet fra vikingtid, eller om den skal tolkes som et enkeltfunn. En faktor som umiddelbart stikker seg ut er at størsteparten av gjenstandene som er funnet sammen med brakteatene også er av gull. Av disse er det ringgull som dominerer, men det forkommer også spiralringer og gullperler, samt et spiralformet munnblikk og et lite gullkorn. Én sølvring og 2 vektlodd i bly utgjør de resterende gjenstandene som ikke er av gull. Gullperler forkommer sjeldent i folkevandringstid, og det er derfor bemerkelsesverdig at nettopp slike perler er såpass fremtredende i norske brakteatdepoter (Wiker 2000: 55). Wiker poengterer at depoter med gullperler ofte inneholder et stort antall brakteater (ibid: 55), og dette kan sees i depotet fra Madla (9/157), som omfatter så mye som 14 gullbrakteater. Det har blitt poengtert at brakteater funnet i Skandinavia generelt sett har en større egenvekt enn de som er funnet andre steder, altså inneholder de større mengder gull (Axboe & Hauck 1985: 98), noe som i seg selv kan vise til at gullet har hatt stor betydning innenfor folkevandringstidens samfunn og dets kulturelle verdier i Skandinavia (Fonnesbech-Sandberg 1991: 233; Hedeager 2003: 157).

Debatten omkring hvorvidt depoter som inneholder ulike gjenstander av gull burde klassifiseres som sakrale eller profane har pågått så lenge depoter har vært forskningsmateriale (se kap. 2), og dilemmaet melder seg kanskje spesielt når vi tar for oss depoter som inneholder en blanding av brakteater og bruddgull, ringgull og lignende. Lotte Hedeager (1991, 1992:66) fremhever dog at det går an å skjelne visse likhetstrekk i depotenes sammensetning. Med utgangspunkt i danske depoter mener hun å ha funnet en viss systematikk, hvor funn som inneholder minimum tre brakteater som oftest også rommer andre gjenstander. Små funn derimot, kan i visse tilfeller finnes sammen med bruddgull, selv om de som oftest ligger alene (Hedeager 1991: 205). Større funn synes å være mer tilfeldig av karakter, og kan innebefatte ting som blant annet ringgull, bruddgull og munnblikk (ibid: 205). Dette mønstret kan til dels overføres til de norske brakteatdepotene i Vest-Agder og Rogaland, da det største depotet, fra Madla (9/157), inneholder, foruten 14 brakteater, fem gullperler,

åtte spirallringer og et munnblikk. Også depotet fra Selvik (12/167), som til sammen omfatter 6 brakteater, lå i tilknytning til andre edelmetallgjenstander. Depotet fra Øvre Austad (1/141) skiller seg imidlertid ut i denne sammenheng, da depotet, foruten de 6 C-brakteatene, kun inneholdt en sølvring. Som funnopplysningene tilsier kan ikke denne ringen med sikkerhet knyttes til brakteatdepotet. De mindre depotene, som det også er flest av, er for det meste funnet alene. Bare i et par tilfeller har små depoter i tillegg rommet andre gjenstander, i form av et stykke ringgull og to gullringer (Jåtog 3/143, Norheim 10/162). For øvrig ser det ikke ut til at det finnes noe samsvar mellom spesifikke gjenstandstyper og depotsammensetning i noen nevneverdig grad. Det eneste unntaket er, så vidt jeg kan se, forekomsten av spirallringer, som kun forekommer i to av depotene. Begge er fra Rogaland (Selvik (12/167) og Madla (9/157)), og kan klassifiseres som store brakteatfunn (Hedeager 1991:205). Ut over dette er det også verdt å nevne de eneste gjenstandene som ikke er av edelmetall. I depotet fra Holta (14/168) ble det, sammen med 3 D-brakteater, i tillegg funnet to vektlodd av bly. Slike

Figur 57: Spredningen av C- og D-brakteater i Norge. Størrelsen på symbolene indikerer antall brakteater (Fra Wiker 2000:15-16).

vektlodd forekommer ikke i noen av de andre depotene, verken fra Vest-Agder eller Rogaland.

Forekomsten av vektlodd i depoter kan være et uttrykk for handelsvirksomhet, men behøver ikke ene og alene vitne om en slik kontekst. Vektlodd kan ha hatt en rekke ulike funksjoner, og Unn Pedersen (2001:26, 30) argumenterer for at bruken av vektlodd i vikingtid, foruten om handel, også kan ha tjent som sosiale og religiøse medium, og kan knyttes opp mot forestillinger om kunnskap og magi. Ulike vektlodd forbindes ofte med ulike formål, og vektlodd av bly ser ut til å ha en tilknytning til metallstøping (ibid:33). Ettersom vektloddene og brakteatene ble funnet sammen med 8 biter av bruddgull, samt et lite gullkorn, kan det ved første øyekast virke som om sammenhengen mellom blyloddene og gullet har en praktisk funksjon. Men for at oppveining og handel skal kunne utføres, er en skålvekt et nødvendig redskap (ibid:19). Denne komponenten mangler i dette tilfellet. De ulike tolkningene trenger naturligvis ikke å utelukke hverandre, og forekomsten av vektlodd i depoter kan være forbundet like mye med en praktisk anvendelse som symbolske forestillinger.

Når det gjelder forekomsten av ulike brakteattyper i depotene fra Vest-Agder og Rogaland, ser vi en iøynefallende overvekt av D-brakteater, etterfulgt av C-brakteater (fig. 56 og 57). Alt i alt er det snakk om 28 D-brakteater, fordelt på tre eksemplarer i Vest-Agder og 25 i Rogaland. Til sammenligning kan vi telle totalt 12 C-brakteater, 1 B- og 1 A-brakteat. Både A- og B-brakteaten tilhører depoter som ligger relativt nær hverandre (Madla 9/157, Selvik 12/167). Det er Rogaland som har det største antallet brakteater av de to fylkene, en faktor som av noen knyttes opp mot ideen om lokalproduksjon av brakteater i denne regionen (Kristoffersen 2009:151-152, 2012: 3). Fra oversiktskartene (fig. 56 og 57) kan vi se at D-brakteatene har en spredning over et større område innenfor de to fylkene, mens depoter med kombinasjonen C- og D-brakteater ser ut til å ha et mer samlet mønster. Det ene depotet som består av kun C-brakteater er lokalisert i Austad (1/141), Vest-Agder, og i dette tilfellet er alle 6 brakteatene så godt som stempelidentiske. På landsbasis og totalt sett kan man se at både C- og D-brakteatene har sine tyngdepunkter i Øst- og Vest-Norge (fig. 57). A- og B- typene forekommer i langt mindre grad enn C- og D-typerne. Gjessing (1929) har tidligere argumentert for en eventuell lokalproduksjon av D-brakteater på Jæren, både på grunnlag av en fortetning i antall gjenstander og likheter i brakteatenes utseende. Siv Kristoffersen støtter seg til dette argumentet, og viser til graver på Jæren som inneholder det som er tolket som smedredskaper for produksjon av gjenstander i edelmetall (Kristoffersen 2009: 151-154).

6.7 Funnforhold

Av de 14 funnstedene som er omtalt her, ser det, ut i fra funnopplysningene, til at de fleste har blitt funnet på tørrmark. Det viser seg imidlertid at enkelte av lokalitetene ligger i et område som har vært, eller kan ha vært drenert eller ryddet, og som tidligere har vært eller kan ha vært sumpmark eller myrdrag (1/141, 3/143, 4/147, 6/151, 7/152, 13/167,2). Noen lokaliteter er vanskeligere å tolke enn andre, da det, ut i fra informasjonen om funnomstendighetene, råder usikkerhet om området kan ha vært våtmark i eldre tider. Dette gjelder for eksempel Jåtog (3/143), der kildene opplyser at begge brakteatene falt ut av en torve, like ved en loddrett fjellvegg. Torv er som kjent et organisk materiale som dannes ved at mose og gress blir liggende i et terreng mettet med vann, og sjansen er derfor stor for at dette området før kan ha vært myrlendt. Om dette også har vært tilfelle under deponeringstidspunktet er vanskeligere å fastslå. I Årstads (4/147) tilfelle ser det ut til at depotet ikke nødvendigvis var plassert i en myr, men at steinuren brakteaten og sølvskatten lå i, var omringet av våtmark. I dag er området drenert og utbygget og er en del av Egersund by. Brakteatfunnet på Skjørestad gård (13/167,2) og Vindingland gård virker ved første øyekast å være nedlagt i tørrmark, men det kan virke som om store deler av den oppdyrkede marken i disse distriktene har blitt drenert. Dette kan vitne om at gårdens landskapsareal tidligere har vært en del av et våtmarksområde, men ble drenert under utbygging.

Generelt sett ser det ut til at nedleggelser under steiner, ved gjerder og ved bergvegger og høydedrag er en gjennomgående faktor. Flere av deponeringslokalitetene ligger avsidesliggende, høyt oppe i terrenget, ofte i et område definert av kupert terreng eller i nær forbindelse til fjell (3/143, 4/147, 5/149, 6/151, 10/162, 11/165, 12/167, 13/167,2, 14/168).

Funnforholdene i Norge, Sverige og Danmark synes å ha ulike mønstre. Deler av dette aspektet har naturligvis grunnlag i de divergerende forholdene som karakteriser det enkelte landets topografi. Deponeringer ved fjellvegger og høydedrag er for eksempel, selvsagt langt vanligere i Norge og Sverige enn i Danmark, mens nedleggelser i myrer og våtmark forekommer langt oftere i Danmark enn i Norge. Det store antallet av depotfunn i våtmark i Danmark, samt de sørvestnorske depotenes nære tilknytning til fjellet, kan vitne om at forestillingene knyttet til slike områder har vært sentral i disse regionene. Dette viser samtidig at menneskene i jernalderen hadde forskjellige elementer å forholde seg til i landskapet. Hvis brakteatdepotene innebærer en dypere symbolsk handling eller tanke, kan dette ha hatt en innvirkende faktor for valg av sted for utførelsen av deponeringer og ritualer.

Kap. 7: Rituell topografi

Landskap betegner ikke bare fysiske, økonomiske og økologiske aspekter, men er like mye et uttrykk for menneskers oppfatning og erkjennelse av sine omgivelser. Spor av menneskelig aktivitet kan vitne om en bevisst inngripen og strukturering av landskapet, enten det er ideologisk betinget eller av ren praktisk art. I en før-kristen tidsalder er det viktig å ta i betraktning hvordan det kognitive og det fysiske forholder seg til hverandre, og at muligheten er til stede for at forskjellige dimensjoner, som for eksempel det sosiale, mytiske, politiske og religiøse ikke kan separeres fra hverandre (Hedeager 2003:147). Forestillinger, ideologier og samfunnsstrukturer kan dermed flyte over i hverandre og fremstå som dynamiske. Bevisste handlinger i form av deponeringer av edelmetall kan av den grunn romme flere mulige meningsbærende aspekter. Slike intensjonelle handlinger kan videre betraktes som et målrettet ritual hvor utfallet spiller en strukturerende og organiserende rolle i samtidens kulturlandskap.

7.1 Den topografiske strukturen i Vest-Agder og Rogaland

I forrige kapittel utførte jeg en analyse av de ulike deponeringstedene i Vest-Agder og Rogaland. Et helhetlig overblikk av analysen viste en tilbakevendende likhet mellom depotene i henhold til plassering i landskapet. Gry Wiker (2000: Appendix 8) har, i sin avhandling om gullbrakteater, ført opp en liste over de depotene hun mener kan forbindes med marginale landområder. Av depotene i Vest-Agder og Rogaland er det kun Øvre Austad (1/141), Jåtog (3/143), Oppstad (7/152), Øvre Madla (9/157), Selvik (12/167) og Holta (14/168) som nevnes. På grunnlag av min analyse vil jeg våge å påstå at flere av depotene fra disse regionene kan føyes inn i listen. I de fleste tilfeller er det tydelig at depotene har vært plassert i nærheten av topografiske høydedrag og i skillet mellom forskjellige landskapstyper. Samtlige depoter kan også sies å være situert i marginale områder eller på liminale steder, da de ser ut til å være omgitt av fysiske og synlige grensemarkører i form av elver, gjerder, strandlinje, fjell, myrer, gravfelt og så videre. Flere landskapstrekk og stedsnavn som karakteriserer dagens topografiske forhold kan, ved enkelte av lokalitetene, muligens antyde at brakteatene har vært nedlagt under andre forhold enn antatt. Funnet fra Vatne (6/151) er et godt eksempel på dette. Disse antagelsene er selvfølgelig bare spekulasjoner, og moderne inngrep i kulturlandskapet kan ha hatt ulike resultater, avhengig av områdenes landskapsforhold. Under avsnittet om deponeringsmønstre i kapittel 6, nevner jeg at påfallende få depoter er funnet på Låg-Jæren, der landskapet domineres av store flater med dyrkbar mark. Brakteatfunnene herfra stammer som regler fra gravkontekst (Wiker 2000:

Appendiks 2). Det overordnede mønstret viser at brakteatdepoter ikke har hatt en spesielt sterk, fysisk tilknytning til de største jordbruksområdene, men heller er situert i utkantsområder med marginal karakter.

Til sammenlikning med folkevandringstidens deponeringer i de to distriktene, ser vi at vikingtidens edelmetalldepoter forholder seg noe annerledes i relasjon til beliggenheten i landskapet. Med unntaket av sølvskatten fra Årstad i Egersund (4/147) forekommer depoter fra vikingtid i Vest-Agder og Rogaland svært sjeldent på de samme stedene som i folkevandringstid (Ryste 2005: Appendiks 3 og 4). Enkelte tilfeller finnes dog, som for eksempel depotet fra Fløgstad i Sauda, hvor både hele og bruddstykker av 10 armringer ble funnet under en skråstilt helle (Ryste 2005:60). Fløgstad ligger noen få hundre meter fra bredden av fjorden, og i underkant av 2 mil vest for Teig (11/165), der det ble funnet 2 D-brakteater fra folkevandringstid. Både Teig og Fløgstad ligger i utkanten av bygda, der terrenget begynner å stige oppover mot fjellene.

Flere av depotene fra vikingtid har blitt nedlagt i vann eller i nærheten av elver, sjø og bekker (Ryste 2005:59). Totalt sett er 13 % av edelmetalldepotene i vikingtid funnet i våt kontekst, og omtrent 22 % ved våte kontekster (ibid:59). Dette vitner om at tradisjonen med å nedlegge gjenstander av edelmetall i, eller i nærheten av våtmark, også forekommer i vikingtid i Norge. Den største forskjellen på depoter fra folkevandringstid og vikingtid er som kjent forekomsten av edelmetalltype i depoter. Der gullet dominerer i folkevandringstid, er sølvet betydelig mer fremtredende i vikingtid.

Utbredelsen av bygdeborg på Lista og i Rogaland kan vitne om en strategisk og bevisst formening om strukturering av landskapsformasjoner, da de er situert på nærmest utilgjengelige høyder i terrenget (Ystgaard 2003:25). Bygdeborgenes formål er omdiskutert, og har hovedsakelig blitt tolket som forsvarsanlegg, som av enkelte settes i forbindelse med organiseringen av småriker som selvstendige politiske enheter (Myhre 1987). I en slik kontekst blir borgene en styrende faktor for kontroll av landområder og ressurser. Videre har borganleggene blitt tolket som et sentralt element i forhandlinger om makt og dermed også jernalderens samfunnsstrukturering (Ystgaard 2003:27). Den politiske tilknytningen kobles også opp mot kontroll av innførselen av prestisjegenstander av gull og annet edelmetall, da den antatte oppkomsten av en krigerelite og nye allianser kan ha ført til en større etterspørsel etter prestisjevarer (Mitlid 2003:8; Myhre 1991:12). Bjørn Myhre (1991:15) argumenter for at oppdelingen av småriker og politiske enheter på Sørlandet i folkevandringstid ikke behøver å

tilsi at slike enheter nødvendigvis har hatt faste territorielle grenser, og at den sosiale organisasjonen kan ha blitt forsterket gjennom blant annet religiøs makt. Myhre tilføyer også at det er forlokkende å koble de rike funnene fra Lista og Jæren-regionen opp mot markeringer av sentralbygder innenfor slike enheter (ibid:15). Her baserer han seg imidlertid hovedsakelig på det rike gravmaterialet, og i mindre grad på distribusjonen av edelmetalldepoter.

7.2 Likheter og forskjeller i deponeringspraksis og funnmønster mellom Norge og Danmark

I henhold til Hedeagers (1992:66-69) analyser av gjenstandskombinasjoner fra danske forhold, ser det ut til at denne malen i de fleste tilfeller ikke kan overføres til de norske forholdene. Med utgangspunkt i danske forhold, argumenterer Hedeager (1992) for at små brakteatfunn (1-2 stk.) som oftest ligger alene, mens de store brakteatfunnene (3-20 stk.) alltid forekommer med ledsagerfunn. I materialet fra Vest-Agder og Rogaland stemmer ikke dette helt overens, da enkeltfunn av brakteater har ligget sammen med andre gjenstander av edelmetall (Jåtog 3/143 og Norheim 10/162). Samtidig finnes det ikke alltid ledsagerfunn i større depoter (Austad 1/141). De små brakteatfunnene fra Danmark stammer hovedsakelig fra tørre funnforhold, mens de større funnene forekommer både fra våt og tørr kontekst (ibid:67). Hvis man skal ta utgangspunkt i funnene fra Vest-Agder og Rogaland, kan det virke som om forholdene her taler om det motsatte (se for eksempel Jåtog 3/143, Vatne 6/151 og Oppstad 7/152). En av de største forskjellene mellom danske og norske brakteatdepoter er imidlertid forekomsten av praktfibler. I danske depoter er brakteater svært ofte en fast komponent i funn med slike fibler (Hedeager 1991:205). I Norge er det hittil ikke funnet noen brakteater sammen med fibler i depoter, men derimot i graver. Den samme funnforskjellen kan også sees i funn av perler sammen med brakteater. I Danmark er utbredelsen av glassperler i kombinasjon med brakteater langt større enn i Norge, hvor det er gullperler som dominerer. Gullperler forekommer så og si aldri i gravkontekster, og er enn videre svært sjeldne i folkevandringstid (Wiker 2000:55).

Et interessant moment ved de danske depotene er at majoriteten av brakteatdepotene som inneholder fibler stammer fra funn i myr (Hedeager 1992:67). Som nevnt i kapittel 6, virker det som om danske brakteatdepoter har større tilhørighet til våtmarksområdene enn de norske. Likeledes ser det ut til at depotene fra Sørvest-Norge har en nær tilknytning til fjellene. Dette betyr ikke nødvendigvis at depotene fra Danmark og Sørvest-Norge avspeiler ulike bakenforliggende forestillinger eller hensikter. Hvis vi antar at stiluttrykkene som prydet

edelmetallet var uttrykk som samfunnene kjente til og forsto, vil spredningen av brakteatene i Skandinavia kunne tale om et visuelt budskap som kunne tolkes på tvers av landegrenser.

Charlotte Fabech (1991) benytter seg av gullbrakteatenes topografiske plassering i Fyn, Skåne og Västergötland som grunnlag for en diskusjon om hvorvidt gullgjenstander kan sees som indikatorer for bebyggelser med sakral karakter. Ut i fra analysen fastslår Fabech at det ikke finnes noen overordnet homogenitet i brakteatenes plassering i tilknytning til spesifikke landskapstyper (Fabech 1991:289). Hun påpeker imidlertid at de heller burde sees i sammenheng med naturlige veisystemer, som hovedsakelig omfatter store elvesystemer, eller kystnære plasser mot hav eller fjord. Med dette konkluderer Fabech at herskapssteder eller helligdommer ligger i nær tilknytning til kommunikative knutepunkter i landskapet (ibid:289). De norske forholdene kan ikke sies å reflektere samme mønster, i hverfall ikke i henhold til brakteatdepoter. I Rogaland og Vest-Agder er det hovedsakelig bygdeborgene som kan vise til en beliggenhet nær vannveier og topografiske knutepunkter eller ferdselsårer (Mitlid 2003:9).

Det kan ofte være vanskelig å stadfeste om brakteater i et depot har vært lagt ned samtidig eller enkeltvis over tid. Det eneste redskapet vi har til å innskrenke deponeringstidsrommet er typologien. Da D-brakteatene regnes som de seneste typene, må de angivelig ha vært deponert i siste halvdel av folkevandringstiden. Problemet her gjelder de brakteater hvis motiv passer inn i flere stilfaser, blant annet en stor del av D-brakteatene (Axboe 2007:71). Av denne grunn er det også problematisk å fastslå nedleggelsestidspunkt basert på forekomsten av D-brakteater i depoter. En hypotese tilknyttet deponeringstidspunkt for brakteater funnet på samme sted, kan muligens tillegges de depotene hvor brakteatene har blitt funnet sammen, enten det gjelder tørrmark- eller våtmarksfunn. Hvis vi tenker oss at et lokalsamfunn har hatt en rituell tilknytning til bestemte steder i landskapet, og velger å nedlegge gjenstander der, er det allikevel ikke sikkert at forskjellige deponeringer havner i samme kontekst eller på samme sted hver gang. De viktigste faktorene ved rituelle handlinger kan i like stor grad omhandle selve forutsetningen for ritualet. Med andre ord kan man si at ritualets intensjon legitimerer handlingen, og av den grunn er det også rom for variasjon og endringer i deponeringenes fysiske sluttresultat (Humphrey & Laidlaw 1994). Denne hypotesen kan benyttes for deponeringer av flere brakteater i samme myr. Til forskjell fra depoter fra tørrmark, der en særegen steinformasjon, et spesielt tre, et fjell eller et gjerde kan tjene som topografiske markører, er det vanskeligere å markere et deponeringssted i en myr. Dette gjør det problematisk å finne frem til det eksakt samme stedet ved senere anledninger (Lund 2009:33), noe som igjen kan underbygge hypotesen om en samlet nedleggelse av brakteater. Av denne

grunn er det også vanskelig å forestille seg deponeringer i våtmark kun som bevis for en profan handling (ibid:33). Brakteatfunnene fra Jåtog (3/143) og Teig (11/165) kan belyse dette aspektet. De to D-brakteatene fra Jåtog og de to stempelidentiske D-brakteatene fra Teig er antatt å høre til sent i stilutviklingen av denne typen, og i begge tilfeller har de blitt funnet sammen. Det som hovedsakelig skiller de to tilfellene er depotkonteksten. Der Jåtog-brakteatene antageligvis ble nedlagt i en myr, ser det ut til at brakteatene fra Teig ble nedlagt i tørrmark, men i begge tilfeller lå de i marginale landområder. Tatt i betraktning den sene stilutviklingen på D-brakteatene fra begge lokalitetene, er sjansen stor for at de ble nedlagt sent i andre halvdel av folkevandringstiden. Flere av D-brakteatene, samt enkelte C-brakteater fra de respektive depotene i Vest-Agder og Rogaland synes å være av de senere preg (se kap. 3: Jåtog, Oppstad, Madla, Norheim, Teig, Selvik, og Holta). Hvis man tar utgangspunkt i at brakteatene ble deponert under ett, og ikke enkeltvis over lengre tid, kan forekomsten av brakteater med sene preg i depoter, sies å ha blitt nedlagt sent i folkevandringstid, altså rundt 530 – 570 e. Kr (Axboe 2007:76).

Lotte Hedeagers hypoteser om sakrale depoter støtter seg blant annet på forekomsten av faste gjenstandskombinasjoner (1991:207-208, 1992:80-83) og ikke nødvendigvis på grunnlag av selve konteksten. Skiller man brakteatdepotene (både entype- og kombinasjonsdepoter) ut fra andre edelmetalldepoter fra folkevandringstid, er det nettopp brakteatene selv som er det faste gjenstandsinventaret og det gjentakende element. Mangelen på homogenitet i sammenhengen mellom gjenstand og deponeringslokalitet behøver ikke tilsi at forestillingene knyttet til gjenstandene ikke kan relateres til en sammenfattet og overordnet forestillingsverden, men kan heller vitne om ulike tradisjoner med ulike tilknytninger til et rituelt landskap. Utbredelsen av lokale og regionale forskjeller understøttes ytterligere av antagelsen om at den før-kristne forestillingsverden ikke hadde en fast struktur, men heller var flytende og dynamisk (Lund 2009:69). Selv om tilknytningen til ulike landskapsformasjoner kan divergere, er brakteatene fremdeles fellesnevneren.

Brakteatenes ulike deponeringskontekst i forhold til beliggenhet i landskapet demonstrerer følgelig at funnomstendighetene og de geografiske mønstrene fra folkevandringstid er langt fra homogene. Helhetsinntrykket av forskjellene mellom depotkontekstene i Danmark og Norge kan vise til varierende utnyttelse av landskapets topografi som et strukturerende element i ritualiserende handlinger. Som tidligere nevnt i kapittel 5, kan ulike landskapselementer tjene som en kontaktsone mellom flere sfærer. Slike kontaktsoner kan ta form av ulike særpreg i landskapet som av menneskene har blitt tillagt forskjellige

betydninger (Brink 2001:88-107; Hedeager 1999; Solli 2005:23-26; Steinsland 2005a:348-349). Både gjennom symbolspråk og fysiske handlinger kan slike soner ha spilt en viktig rolle i legitimeringen, struktureringen og omorganiseringen av landskapet og samfunnet. Ikonografien, utføringen i edelmetall, deponeringskonteksten og artefaktenes korte levetid kan alle uttrykke brakteatenes særegne rolle i en rituell sammenheng. Spørsmålet ligger i om brakteatdepotenes rituelle sfære kan knyttes opp mot bestemte forhistoriske hendelser.

7.3 Menneskers dialog med naturkreftene

Rituelle handlinger er ikke entydige og homogene, noe som Humphrey og Laidlaws (1994) inndeling i liturgiske og performative ritualer kan demonstrere. Som nevnt i kapittel 4, karakteriseres de liturgiske ritualene av bestemte handlinger som skal utføres i en bestemt rekkefølge. Her forankres altså ritualene i regler som fastsetter hvordan noe skal gjøres. I performative ritualer er det den overbevisende handlingen i et ritual som er sentral. Her er det i tillegg rom for improvisasjon og selektivitet når det gjelder handlingens forløp. Flere typer av sjamanistiske ritualer faller inn under denne ritualkategorien (ibid:8-12). Det er imidlertid viktig å påpeke at forekomsten av liturgiske ritualer ikke behøver å utelukke utøvelsen av performative ritualer. Begge kategorier kan kjennetegne et samfunns rituelle tilknytning (ibid:12). Ettersom utfallet av performative ritualer som oftest resulterer i homogene mønstre blant arkeologisk materiale, kan deponeringen av brakteater i en norsk kontekst reflektere en slik praksis. Variasjonene i depotenes sammensetning og beliggenhet i landskapet kan sådan være et resultat av ritualenes forutsetning, ikke nødvendigvis ritualets resultat (ibid:265). Denne hypotesen kan overføres til de varierende nedleggelsesforholdene i Norge og Danmark, da forskjellene kan ligge i selve utførelsen av ritualet, ikke nødvendigvis på bakgrunn av en ulik meningsbærende kontekst.

Ettersom utøvelsen av ritualer kan benyttes til å håndtere, endre og tilkjenne en bestemt sosial situasjon (Brück 2007:287), er muligheten tilstede for at brakteatdepotene kan være levninger etter en kommunikasjonsprosess med høyere makter under en urolig tidsperiode, preget av stress og vanskelige situasjoner. Teoriene omkring uår og krisetid i folkevandringstiden er mange, og debattene sentrerer seg ofte rundt det gåtefulle året 536 e. Kr. (se for eksempel Axboe 2001, 2007; Gräslund 2007; Gräslund & Price 2012; Löwenborg 2012; Näsman 1988). Som allerede omtalt i kapittel 4, kan de påståtte uårene i 536 e. Kr. ha hatt flere forklaringer, og ingen av dem utelukker de andre, da det antakelig må ha vært flere komponenter med i bildet. Hypotesene om klimaforverring har også blitt overført til førromersk jernalder, der blant annet årringer fra trær i Danmark og Nord-Tyskland og samt

prøver tatt fra torvmyrer kan vitne om sparsomme vekstforhold, kanskje som et resultat av lave sommertemperaturer og store nedbørsmengder (Solberg 2003:50-51). Oppfatningen av en krisetid i førromersk jernalder har i senere tid blitt avdempet i forhold til de relativt drastiske tolkningene og dramatiske skildringene som dominerte i den tidligere forskningen (Hedeager 1992:162; Holmsen 1961:56-58; Jensen 2006:23). Klimaendringen i overgangen fra bronsealder til jernalder blir nå heller tolket som en del av tilbakevendende, sykliske værforandringer (Hedeager 1992:162; Jensen 2006:24). Selv om endringene ikke nødvendigvis hadde katastrofal karakter, er det imidlertid ikke tvil om at klimaet forandret seg (Hagen 1999:115). Slike skiftninger i klimatiske forhold burde allikevel ikke undervurderes, og muligheten er til stede for at et vedvarende værsifte kan ha hatt innvirkning på samtidens jordbrukssamfunn. Dette er noe som igjen kunne ført til en nødvendig omskiftning i dagliglivets og landbruksproduksjonens virksomhet, da fuktig og kalde somre ofte får følger for oppdyrking av, for eksempel, korn (Hedeager 1992:163). Det er i tillegg antatt at de siste århundrene f.Kr. har vært preget av sosiale omveltninger både på kontinentet og i Norden (Hagen 1999:114; Jensen 2006). Uventede endringer i menneskers levevilkår, enten det gjelder klimaforandringer eller sosiopolitiske aspekter innad i samfunnet, kan igjen resultere i utøvelser av ritualer tilknyttet slike avgjørende hendelser. Både i førromersk jernalder og folkevandringstid kan flere, sammenfallende hendelser ha vært en utløsende faktor for bestemte rituelle handlinger, som i materielle levninger kan fremstå som særegne mønstre.

Hvis ritualer sees som et resultat av menneskers evne til å strukturere verden rundt seg, er sjansen stor for at uforutsette hendelser og krisetider ville ha satt markante spor i en ritualiseringsprosess, både gjennom folks hukommelse og i de materielle sporene. I folkevandringstiden må menneskenes nære relasjon til naturen og landskapet, både i en kognitiv og ressursmessig forstand, ha påvirket dagliglivet og verdensanskuelsen. Av den grunn må ulike naturkrefter og naturfenomener også ha gitt opphav til ulike forestillinger, og med det, en måte å håndtere slike situasjoner på. Torden og lyn, nordlys, meteorstormer, ekstremvær eller solformørkelser er fenomener vi i dagens moderne samfunn har en vitenskapelig forklaring på, men under folkevandringstiden må slike fenomener antakelig ha lagt grunnlaget for sterke inntrykk og kanskje like sterke reaksjoner. Dramatiske skildringer i Edda-diktene har videre vekket mistanke om forekomsten av turbulente situasjoner eller hendelser. I strofe 40 og 41 i Voluspå, står det:

*«Austpå satt den gamle i Jernskogen
og fødte der Fenres unger;
av alle disse skal én komme i trolleham og tyne sola;

drikker livskraft av dødsvigde menn,
rødfarger guders garder med blod;
svart blir solskinnnet somrene etter,
vondt alt været;- vet dere nok, eller hva? (Holm-Olsen 1975:24).*

Og videre i strofe 57:

*«Sola svartner,
jord siger i hav,
fra himmelen kverver
klare stjerner;
røyken velter
fra veldige bål
høyt leiker flammen
mot himmelen sjølv (Holm-Olsen 1975:28).*

Voluspå, eller «volvens spådom» handler om verdens skapelse og undergang. Verdens ende, også kjent som Ragnarok betyr skumringen eller mørket over æsene/gudene (Gräslund & Price 2012:440; Mortensson-Egnund 2008:333), og innebærer flere stadier av hendelser. Først kommer Fimbulvinteren, en hard, og kald vinter som varer i tre år, uten sommer i mellom. Som strofene ovenfor beretter, kommer en ulv for å sluke sola og farger med det himmelen rød av blod, hvorpå solskinnnet, månen og stjernene slukner (Gräslund & Price 2012:437; Steinsland & Sørensen 1999:61). Tiden før Ragnarok beskrives som gullalderen, en fredfull periode, der æsene sorgløst sitter i gresset med sine gylne spillebrikker (Steinsland & Sørensen 1999:44-45). Det viser seg imidlertid at gullalderens harmoni brytes av en ulykke. Dette volder både mennesker og guder stor skade (Mortensson-Egnund & Eggen 2008: 283,333). Slike beskrivelser har vært en medvirkende faktor til spekulasjonen rundt hvorvidt en katastrofe virkelig har funnet sted i forhistorien. Pest og vulkanutbrudd har blitt nevnt som to av de viktigste årsakskildene til en slik katastrofe (Gräslund 2007; Gräslund & Price 2012; Löwenborg 2012), hvorav sistnevnte støttes opp av nylige prøver tatt fra isen på Grønland og Antarktis, samt dendrokronologiske prøver av årringer fra trær (Axboe 2007: 120; Larsen et.

al. 2008; Gräslund & Price 2012: 431; Sibley 2004:85). Ytterligere opplysninger fra historiske kilder verden over vitner alle om drastiske og betydningsfulle endringer i værforholdene. Historiske kilder fra blant annet Kina og Mesopotamia forteller om hvordan sollysets bortfall i flere sesonger ødela avlinger og skygget for stjernehimmelen (Axboe 2001:28-29; Baillie 1994:212). Slike hendelser kan ha sitt opphav i utbredelsen av et støvslør, dannet av et massivt vulkanutbrudd, eventuelt et nedslag av en mellomstor asteroide. Det har enn videre blitt argumentert for en årsaksmessig sammenheng mellom det antatte støvsløret i 536 og utbruddet av den Justinianske pesten i Egypt i år 542 e. Kr. (ibid:212). Dette virker plausibelt i den forstand at stor hungersnød etterfulgt av dårlig helse kan være en katalysator for infeksjoner og spredning av sykdommer. Som følge av dette kan det oppstå ufredstider og strid om landområder. Flere av artiklene som omhandler klimakrisen har dog blitt kritisert for å fokusere for lite på de sosiale konsekvensene av en slik krise, og mangel på forståelse for hvordan samfunn reagerer på brå og uventede endringer (Widgren 2012). Kanskje glemmer vi å ta i betraktning de psykisk iboende, menneskelige emosjonene og sanseinntrykkene som settes i sving når noe vi ikke forstår finner sted (Axboe 2007:120-122). I perioder med mye sosialt stress kunne det ha vært særdeles viktig å opprettholde kontakten med guddommelige makter (Wiker 2000:139), og depotene kan, i en slik sammenheng, forstås som en type problemløsning i sin samtid. Gjennom ofringer av kostbare gjenstander og utøvelser av ritualer kunne man henvende seg til sine høyere makter for hjelp, og etter en krisesituasjon kommer ofte behovet for å reorganisere samfunnet, eller legitimere seg ved hjelp av nye uttrykk (Löwenborg 2012). Kanskje har ofringen allikevel vært til nytte, da de kalde somrene var over, og avlingene igjen begynte å gro. I Voluspå skildres tiden etter Ragnarok som en fredfull tid og en ny start, der gudene igjen samles og mimrer om verden i tiden før Ragnarok. Jorda er igjen grønn og fager. Åkrer vokser usådde, og solen har fått en datter som er minst like fager som sin mor. Odin ser dog ikke ut til å ha en like fremtredende rolle i den nye verdenen (Steinsland 2005a:126-127). Én ting klarer seg imidlertid gjennom ragnarok; det gyldne brettspillet som gudene eide i urtiden. I Voluspå strofe 60 og 61 beskrives det slik:

*”Æser møtes på Idavollen, taler om mektige Midgardsormen,
husker de veldige hendinger der, minnes Fimbultys fordums runer.*

*Der skal atter de underfulle gullspillebrikker i graset finnes,
dem de eide i opphavs tider.*

*Da skal usådde åkrer vokse, ondskap batne, Balder skal komme;
på Hærfars kampplass bor Hòd og Balder vel forlikte;
- vet dere nok, eller hva? (Holm-Olsen 1975: 28-29)».*

Tiden før ragnarok og verdens ende preges av kaos, krig og uro, og hele den sosiale ordenen brytes ned. Innen den før-kristne tradisjonen var det ingen djevel eller ond makt å legge skylden på. Det var gudene som sviktet da de ikke klarte å opprettholde sin posisjon, noe som førte til at den skjøre balansen mellom orden og kaos brast. Det stadige begjæret etter kunnskap og makt ble til slutt æsenes bane (Steinsland 2005a:124). I den nye verdenen mistet æsene sin kontroll og råderett over håndverksproduksjonen, samt tilgangen på edelmetall. Den gamle verdenen ble kun et vagt minne, et tapt eldorado og gjenstand for dyp nostalgi (Hedeager 2011:151). Det er i denne sammenheng fristende å tolke hendelsene og forholdene i kvadene opp mot samfunnsforhold og reelle forestillinger i den aktuelle samtiden, men dette er selvfølgelig noe som bør utøves med forsiktighet da de litterære kildene ikke kan bedømmes som pålitelige. Vi kan heller ikke med sikkerhet vite om myten om ragnarok eksisterte på 500-tallet, eller enda tidligere, i førromersk jernalder. Om ikke selve myten omkring Ragnarok har vært til stede, kan minnet om en katastrofe allikevel ha gitt gjenklang i folks minne, og blitt opphavet til myten i senere tider. Hvis man ser bort i fra de litterære kildene, kan det da være en mulighet for at forestillinger knyttet opp mot særegne hendelser i samtiden reflekteres i bevisste valg av deponeringssteder?

Foruten om i folkevandringstid er det funnet nedleggelser i våtmark i Norge fra førromersk jernalder. I den sistnevnte periode er det funnet både leirkar, smykker og menneskelevninger i myrer. De fragmenterte skjelettene fra norsk kontekst er hovedsakelig sentrert til Hedmarkstraktene, nærmere bestemt Ringsaker, Vang og Stange. Menneskeknoklene fra våtmark i Norge er imidlertid få i forhold til de i dansk kontekst. Danske forhold viser at tradisjonene for deponering i våtmark strekker seg helt tilbake til steinalderen, og det er nettopp fra våte kontekster de mest verdifulle gjenstandene er funnet (Kaul 2003:19; Jensen 2006:187-191). Med jernalderens begynnelse i Danmark gjeninnføres måltidsofre som tidligere er kjent fra neolittisk tid (Kaul 2003:21). Myrlikene er også en funngruppe som dominerer i førromersk jernalder, noe som kulminerte i overgangen til romersk jernalder. Et overordnet bilde av myrdepotene i Danmark viser dessuten at gjenstander nedlagt i myrer ikke samstemmer med gjenstander lagt ned i graver. Videre er det verdt å påpeke at myrlikene ikke synes å være nedlagt sammen med gravgods (Kaul 2003:42). Slike aspekter understreker

regelmessigheten i nedleggelsesmønstre og at det her kan være snakk om depoter med sakralt motiv (Hedeager 1992:78).

Deponering i våtmark har ikke hatt en liknende motsvarighet i Norge. Med unntak av enkelte deponeringer i myr fra førromersk jernalder, er det ikke før i folkevandringstid at våtmarksdeponeringer introduseres som konsept (Solberg 2003:42-43). Her har, som tidligere påpekt, deponeringsmønstret en mer heterogen karakter, men kan allikevel knyttes opp mot liminale steder i landskapet. Der myrer i Danmark kan ha hatt en liminal rolle som porten til en annen verden, kan overgangen mellom ulike topografiske særegenheter ha hatt samme rollen i Norge. Essensen her er nedleggelse i marginale områder og steder i landskapet som kan sies å inneha en liminal karakter. Det faktum at forskjellige regioner har ulike relasjoner til forskjellige landskapstrekk behøver ikke bety at forholdene har ulike rituelle uttrykk; det er grenseoverganger og kryssingen av disse som er sentral. De antatte klimaforverringene i overgangen til førromersk jernalder og i folkevandringstid må rimeligvis ha affektet mennesker i både Norge og Danmark, men på bakgrunn av ulike tradisjonsgrunnlag kan de rituelle handlingene ha fått forskjellige utfall. Kanskje er noen rituelle handlinger mer fremtredende i enkelte regioner fordi de ikke har samme tradisjonsbakgrunn som i andre distrikter? Likhetene mellom de deponerte gjenstandstypene i Norge og Danmark i de forskjellige periodene kan således allikevel reflektere en overordnet forstilling knyttet til gjenstandene. Både førromersk jernalder og folkevandringstid har fellesnevner i forhold til uforutsette klimasituasjoner og omveltninger i den sosiale strukturen. Tar man i betraktning deponeringene og deponeringsmønstrene i de to periodene, kan det se ut til at det i begge tilfeller oppstår særegne praksiser og gjenstander i forhold til nedleggelsesskikken. I denne sammenheng kan nedleggelsene inneha rollen som konfliktløser, og landskapet rollen som det kommunikative bindeleddet. Jeg argumenterer ikke her for at deponeringer av særskilte gjenstander alene skal tolkes på grunnlag av en klimakrise, men jeg utelukker allikevel ikke muligheten for at en periode med uår som følge av en uforutsett hendelse, kan ha vært en utløsende faktor eller en avgjørende vending i en fase der samfunnsendringer allerede var en realitet.

Brakteatene er som kjent særegent for hele folkevandringstiden, og typebestemmelsen av brakteatene kjennetegner hvor i tidsperioden de hører hjemme. Forekomsten av de tidlige typene (A, B og C) i depoter stadfester at brakteatene kan ha vært nedlagt før en eventuell krisetid i år 536 e. Kr., men de kan i teorien ha blitt deponert når som helst innen for folkevandringstidens tidsspenn. Forekomsten av depoter bestående av kun A- eller B-

brakteater opptrer likevel sjeldent i Norge, og i de fleste tilfeller er de funnet i gravkontekst (Wiker 2000:Appendiks 2 og 3). Det ser ut til at det kun er 3 kjente tilfeller av A-brakteater fra depoter i Norge (Bjørnerud og Haugan i Vestfold og Hov i Nordtrønderlag). I alle tre tilfellene er A-brakteatene enkeltfunn. Ingen B-brakteater er funnet alene, hverken i depot eller grav. I de tilfeller hvor A- eller B-brakteater er funnet i graver, eller depoter som ikke er enkeltfunn, er de utelukkende alltid funnet sammen med én eller flere D-brakteater (Wiker 2000:Appendiks 2 og 3). Hvis vi antar at depoter med flere enn én brakteat ble nedlagt samtidig er sjansen stor for at alle depoter som inneholder D-brakteater ble nedlagt sent i perioden. Det er imidlertid også en sjanse for at brakteatene ble nedlagt enkeltvis over en lengre tidsperiode. Morten Axboe (2001:30) berører også temaet rundt deponeringer av brakteater tidlig i perioden, og henspiller til muligheten for at menneskene i folkevandringstiden også kan ha ofret brakteater i fredstider, i håp om gode avlinger, god helse og samfunnsordenens bestående. Det var først når katastrofen inntraff at folk ofret alt hva ofres kunne, kanskje med den hensikt å søke kunnskap fra gudene. Dette gjelder ikke nødvendigvis bare brakteatene, men alt av verdisaker. Brakteatene kan likevel ha hatt en særstilling i og med at de kunne forsyne ritualet med magisk beskyttelse (Axboe 2001:32; Kristoffersen 2000:273).

Hvis vi ser på folkevandringstidens påfølgende periode, merovingertiden (560/570-800 e. Kr.), er det gjort påfallende lite funn av gullgjenstander, i kontrast til folkevandringstiden som var "gullalderen". De karakteristiske gullbrakteatene forsvinner, og gull opptrer kun i små tynne blikk, som i for eksempel gullgubber. Gullgubbene er overhodet ikke kjent fra våtmarksfunn, men dukker heller ofte opp i direkte forbindelse til bosetninger (Flemming 2003:38; Wiker 2001:58). Til forskjell fra brakteatene er ingen gullgubber funnet i graver. Motivene på gullgubbene består som oftest av menneskeliknende figurer, avbildet både enkeltvis og i par. Gry Wiker (2001:58-60, 2002:130-140) tolker forskjellene mellom brakteatenes og gullgubbenes motiver som et uttrykk for endringen i synet på forholdet mellom menneske og gud. Wiker mener det kan virke som om avstanden mellom guddom og menneske blir mindre i yngre jernalder, og billedfremstillinger av antatte gudeskikkelser får mer menneskelige trekk (ibid:99-101). Men andre ord kan det virke som om det skjer en overgang fra en asosial til en sosial dialog med åndelige krefter, og med denne endringen ser det samtidig ut til at tanken om en besjelet natur forsvinner. Ifølge Wiker kan dette sees på gjenstanders dekorasjon, da brakteatenes ikonografi ofte antas å fremstille Odin som magiker eller sjaman med helbredende krefter, mens det i yngre jernalder ser ut til at Odins rolle

knyttet opp mot fremstillingen av en krigsgud (ibid:99-101). Tar man utgangspunkt i de litterære kildene og knytter dette opp mot en mulig krisetid, kan Odins mindre fremtredende rolle i tiden etter Ragnarok antyde en endring i forholdet mellom mennesker og guder i etterkant av en avgjørende samfunnsendring, noe som igjen kan komme til uttrykk på gjenstandsformer. Axboe (2007:71) argumenterer for at det må ha rådet forskjellige forestillinger rundt C- brakteatenes menneske-dyr-skikkelser, og D-brakteatenes zoomorfiske karakter. Denne betydelige endringen i stiluttrykket kan kanskje reflektere et tilfelle av mentale endringer allerede i tiden før brakteatproduksjonens slutt ved overgangen til merovingertid, nærmere bestemt ved oppkomsten av D-typen rundt 500 e. Kr. (ibid:76). Den relativt korte tidsperioden mellom oppkomsten av D-typen og brakteatproduksjons opphør kan videre gjenspeile en tidsperiode der spesifikke uttrykksformer gradvis mistet sin betydning og til slutt ble erstattet med andre meningsbærende elementer. Nedleggelser av brakteater kan derfor sees som en måte å håndtere gjenstander som ikke lenger kunne eller burde brukes, på grunn av det meningsbærende aspektet som artefakten besitter (Lund 2008:66). En bevisst handling i form av deponeringer kan således være en måte å bearbeide eller endre en situasjon på.

Wiker (2000:92) argumenterer for at endringene innen rituelle nedleggelser av brakteater må ha grobunn i en maktforskyvning innen rituelle utøvere, fra presteskapet til den militære eliten. Brakteatenes forvinning kobles til tanken om at prestene nedla sine magiske redskaper på utvalgte steder i naturen i en tid der ritualene rundt brakteatene mistet sin kraft. Dette er en begrunnelse jeg mener kan ha sammenheng med en krisetid rundt midten av 500 – tallet e.Kr. Det har, av enkelte, blitt argumentert for at symboler har en avgjørende betydning i sosiale prosesser (Turner 1967:19-20), og hvis brakteatene kan sees i en slik kontekst, er sjansen tilstede for at dette kom til uttrykk i deres symbolske dimensjon, både gjennom materielle uttrykk og valg av deponeringssted. Endringene i depotenes topografiske beliggenhet i overgangsperioden mellom folkevandringstid og merovingertid, samt D-brakteatenes tilkrysning og stilbrudd med foregående brakteattyper antyder et skifte eller en dyptgående endring i menneskers tilknytning til visse uttrykksformer og forestillinger knyttet til dette.

Flere endringer i symbolspråket er også fremtredende i overgangen til merovingertid. Foruten om brakteatene forsvinner blant annet gjenstandstyper som spannformede leirkar, filigranornamenterte munnblikk og relieffspenner. I overgangen til yngre jernalder ser vi også at det skjer en bevisst reform av skriftspråket med introduksjonen av den yngre futharken.

Stiluttrykket gjennomgår også en reformeringsfase da Stil II tar helt over for Stil I. Samtidig skifter stilen gjenstandsform, fra i hovedsak å representere smykker, til å bli representert på våpenutstyr. Mot folkevandringstidens slutt og merovingertidens begynnelse ser vi også at tradisjonen med våtmarksdeponeringer i både Norge og Danmark avtar betraktelig. Ikke før i vikingtid dukker elementer av den gamle tradisjonen med deponering i eller ved våtmark opp igjen, i begge land, men nå er forekomsten av gullgjenstander sparsom, og det er sølvet som dominerer. Korrelasjonen av alle endringene i materialet kan tyde på at en mentalitetsendring var en realitet (Wiker 2002:129), enten det var et resultat av en kulminasjon på bakgrunn av gradvise endringer gjennom hele folkevandringstiden, eller om de økte i forhold til oppkomsten av nye omstendigheter ved begynnelsen av 500-tallet (Kristoffersen 2009:158-159).

Kap. 8: Konklusjon

På bakgrunn av mine analyser av brakteatdepoter fra Vest-Agder og Rogaland, argumenterer jeg for at nedleggelsene må sees som bevisste handlinger av rituell karakter. Til forskjell fra Danmark, hvor tradisjonen med å nedlegge gjenstander i våtmark strekker seg helt tilbake til steinalderen, finnes det i Norge kun spor av dette i førromersk jernalder og i folkevandringstid. Det er imidlertid bare i folkevandringstid det finnes depoter med de særegne gullbrakteatene. Våtmarksområder som sumper, myr og tjern forbindes ofte med marginale steder i landskapet, og det er nettopp i slike områder hvor størsteparten av gullfunnene fra folkevandringstid i Danmark befinner seg. I Norske forhold finner vi ofte depotene i andre kontekster, ikke bare i våtmark. Her kjennetegnes depotene også av andre topografiske kjennetegn. De fleste tilfellene fra Vest-Agder og Rogaland relateres tydelig til fysiske grenser eller markører i landskapet, som fjell og høydedrag, gjerder, gravhauger og elver eller bekker. Dette viser til et mer homogent mønster enn det vi ser i Danmark. Et slikt mønster behøver ikke dermed tilsi at de bakenforliggende forestillingene rundt deponeringene er divergerende. Tar man i betraktning menneskers evne til å organisere verden rundt seg etter hvilke forhold man lever i, er det tydelig at den forskjelligartede topografien i Norge og Danmark må ha hatt ulik innvirkning på menneskers valg av strukturerende elementer i landskapet. Der myrer og våtmark dominerer i danske forhold, ser vi en tydelig tilknytning til fjellene i norske omstendigheter.

Gullbrakteatene som fenomen kan, gjennom både det billedlige uttrykket og den topografiske beliggenheten, vitne om særegne forhold som forekommer verken før eller senere. Ikke før i vikingtid ser vi igjen at tradisjonen med deponering i eller ved våtmark dukker opp igjen, men nå hovedsakelig i form av sølvdepoter. Brakteatproduksjonens opphør i overgangen til merovingertid i tidsrommet 560/570 e.Kr. antyder et ledd i en endringsprosess som også har berørt andre gjenstandsformer. Hypotesen om en omfattende og dyptgripende hendelse rundt midten av 500-tallet ser ut til å ha vært et aktivt aspekt i en slik strukturerende endringsprosess. Sett fra et overordnet perspektiv kan man se at deponeringer i våtmarksområder i Norge er sammenfallende med antatte krisetider i både førromersk jernalder og folkevandringstid, hvor utfallet har vært temperaturforandringer og dermed grunnlaget for uår. Dette kan tyde på at valget av både gjenstandsformer og deponeringssteder ikke er tilfeldig, men heller et resultat av menneskers bevisste strukturering av en rituell topografi.

Litteratur

Andersen, Kirsten

1998:”Synlig og usynlig religion: Egalitet og hierarki i Nordghana” i *Religion og materiel kultur*, (red.) Christensen, B. Lisbeth og Stine B. Sveen, s. 44-65. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Andersson, C & A.-M. Hållans

1997:”No trespassing. Physical and Mental Boundaries in Agrarian Settlements”, i *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*, (red.) H. Andersson, , P. Carelli og L.Ersgård, Lund Studies in Medieval Archaeology 19, Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr. 24:583-602.

Andrén, Anders

1991:”Guld och makt – en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion”, i *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989*. (red.) C. Fabech, og J. Ringtved. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27:245-255. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

2002:”Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet”, i *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*, (red.) K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. *Vägar till Midgård* 2:299-332. Nordic Academic Press, Lund.

Ashmore, Wendy

2008:”Visions of the Cosmos – Ceremonial Landscapes and Civic Plans”, i *Handbook of Landscape Archaeology*. World Archaeological Congress research handbooks in archaeology, (red.) Bruno David & Julian Thomas. s. 27-43. Left Coast Press, Walnut Creek, California

Axboe, Morten

1991:”Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold”, i *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989*. (red.) C. Fabech og Jytte Ringtved. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27:187-201. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

1998: "Die inner Chronologie der A-C- Brakteaten und ihrer Inschriften", i *Runeninchriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runeinschriften in Göttingen vom 4.-9. August 1995*, (red.) K. Düwel. Ergänzungsbände zum Reallexicon der Germanischen Altertumskunde, Band 15:231-252. Walter de Gruyter, Berlin.

2001: "Året 536", i *Skalk* 1(4):28-32.

2007: *Brakteatstudier*. Nordiske Fortidsminner Serie B, Bind 25. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

Axboe, Morten & Karl Hauck

1985: "Hohenmemmingen-B, ein Schlüsselstück der Brakteatenikonographie", i *Frühmittelalterliche Studien*. Bind 19:98-130. Walter De Gruyter. Berlin/New York.

Baillie, M. G. L.

1994: "Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dust-veil event", i *The Holocene*, Vol. 4(2):212-217.

Bakka, Egil

1968: "Methodological Problems in the Study of Golden Bracteates", i *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 1:5-35. Universitetsforlaget, Oslo.

Barrett, John C.

1991: "Towards an archaeology of Ritual", i *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion*, (red.) Paul Garwood. Monograph nr 32. Oxford.

1999: "Chapter 2: Chronologies of landscape", i *The Archaeology and Anthropology of Landscape*. (red.) Peter J. Ucko & Robert Layton. One world archaeology, Vol. 30:21-30. Routledge, London.

Bell, Catherine

1992: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press, New York/Oxford

1997: *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press, New York/Oxford

Brink, Stefan

2001: "Mythologizing landscape. Place and space of cult and myth", i *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001*, (red.) Michael Stausberg, Berlin/New York, s. 76-112.

2004: "Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingstida Norden", i *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*, (red.) A. Andrén, K. Jennbert og C. Raudvere, s. 291-316, Nordic Academic Press, Lund.

Brück, Joanna

2005: "Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory", i *Archaeological Dialogues* 12(1):45-72

Bukkemoen, Grethe B.

2007: "Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder", i *Sjøreiser og stedsidentitet. Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*, (red.) Lotte Hedeager. Oslo Arkeologiske Serie Vol. 8:11-134. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Unipub/Oslo Academic Press, Oslo

2008: "Der ingen tilfeldighet råder – anvendelse av gravanlegg i lokal kontekst", i *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*. (Red.) K. Chilidis, J. Lund & C. Prescott, Oslo Arkeologiske Serie Vol. 10:465-474, Unipub forlag, Oslo.

Burström, Mats

1996: "Other Generations' Interpretation and Use of the Past", i *Current Swedish Archaeology* 4:21-40. Swedish Archaeological Society, Stockholm.

Bøe, Johannes

1921: *Norske gulfund fra folkevandringstiden*. Bergen Museums Aarbok. Hist.-antikv. Række nr. 2. Bergen.

Christensen, Lisbeth B.

1998a: "Forhistorisk religion – et vidensområde?", i *Religion og materiel kultur*, (red.) Lisbeth B. Christensen og Stine B. Sveen, s.9-24. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

1998b: "Archaeology and Concepts of Religion", i *The Kaleidoscopic Past: proceedings of the 5th Nordic TAG Conference, Göteborg, 2-5 April 1997*, (red.) Anna-Carin Andersson, Åsa Gillberg, Ola W. Jensen, Håkan Karlsson og Magnus V. Rolöf. GOTARC, Series C, Arkeologiska skrifter 16:435-441. Göteborg University, Department of Archaeology, Göteborg.

Clunies Ross, Margaret

1996: *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornordisk litteratur*. Oversatt av S. Almqvist. Gråbo [Orig: *Prolonged echoes* (Viking Collection) Odense 1994].

Dahle, Kristoffer

2009: "Outfields – Bound or Liminal? A Study on the Origin of Outfield Boundaries in Romsdal, Norway", i *Liminal Landscapes. Beyond the concepts of "marginality" and "periphery"*, i Oslo Arkeologiske Serie Vol. 11:87-102. (red.) Ingunn Holm, Kathrine Stene og Eva Svensson. Unipub, Oslo.

Damm, Charlotte

1998a: "Forhistoriske ritualer: En diskussion omkring mening og handling", i *Religion og materiel kultur*, (red.) Lisbeth B Christensen og Stine B. Sveen, s. 44-65. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

1998b: "Rituals: Symbols or Actions?", i *The Kaleidoscopic Past: proceedings of the 5th Nordic TAG Conference, Göteborg, 2- 5 April 1997*, (red.) Anna-Carin Andersson, Åsa Gillberg, Ola W. Jensen, Håkan Karlsson & Magnus V. Rolöf. GOTARC, Series C, Arkeologiska skrifter Vol. 16:443-449. Göteborg University, Department of Archaeology, Göteborg.

Egersund byhistoriske leksikon på nett: <http://www.dalane-folke.museum.no/leksikon>

Fabech, Charlotte

1991: "Samfundsorganisation, religiøse cermonier og regional variation", i *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid, Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april*, (red.) C. Fabech og J. Ringtved, s. 283-300. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Jysk Arkæologisk Selskab, Århus.

1994: "Reading society from the cultural landscape. South Scandinavia between sacral and political power", i *The Archaeology of Gudme and Lundeberg*, s. 169-183. (red.) P. O. Nielsen, Klaus Randsbørd og Henrik Thrane. Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København.

2006: "Centrality in Old Norse mental landscapes. A dialogue between arranged and natural places", i *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, Changes and Interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3.-7., 2004*, (red.) Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere. s. 26-32.

Fahlander, F. & T. Oestigaard

2004: "Introduction. Material Culture and Post-disciplinary Sciences", i *Material Culture and Other Things: post-disciplinary studies in the 21st century*, (red.) F. Fahlander & T. Oestigaard, Gotarc, Series C, No 61:1-19, Department of Archaeology. University of Gothenburg.

Fonnesbech-Sandberg, Eliza

1991: "Guldets funktion i ældre germansk jernalder", i *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid, Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april*, (red.) C. Fabech og J. Ringtved, s. 233-244. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Jysk Arkæologisk Selskab, Århus.

Fuglesang, Signe H. og David M. Wilson (red.)

2006: *The Hoen Hoard. A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. Acta archaeologica et artium historiae pertinentia Vol. 14. Institutum romanum Norvegiae, Bardi, Roma.

Gansum, T., G. B. Jerpåsen & C. Keller

1997: *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS-Varia 28. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Geisslinger, Helmut

1967: *Horte als Geschichtsquelle dargestellt an den völkerwanderungs- und merovingischen Funden des südwestlichen Osterseeraumes*. Offa-Bücher:

Untersuchungen aus dem Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte in Schleswig, dem Landesamt für Vor- und Frühgeschichte von Schleswig-Holstein in Schleswig und dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Kiel nr. 19. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

Gjessing, Gutorm

1929: "De norske gullbrakteatene", i *Universitetets Oldsaksamlings skrifter*, Bind II:127-175, (red.) A.W. Brøgger. Oslo.

Gosden, Chris & Yvonne Marshall

1999: "The Cultural Biography of Objects". *World Archaeology* 31(2):169-178.

Gräslund, Bo

2007: "Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e. Kr.", i *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, s. 93-123. Swedish Science Press, Sweden.

Gräslund, Bo & Neil Price

2012: "Twilight of the gods? The 'dust veil event' of AD 536 in critical perspective", i *Antiquity* 86(332):428-443

Grieg, Sigurd

1938: *Listas jernalder. Bidrag til Vest-Agders eldste Kulturhistorie*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Bind I. Oslo

Hagen, Anders

1999: "Arkeologi i Stange og Romedal", i *Stangeboka I. Demringen*. Stange historielag, Stange.

Hauck, Karl

1970: *Goldbrakteaten aus Sievern. Spätanike Amulet-bilder der "Dana Saxonia" und die Sachsen- "Origio" bei Widukind von Corvey. Mit Beiträgen von K. Düvel, H. Tiefenbach und H. Vierck*. Wilhelm Fink Verlag, München.

1976: "Die Ikonographie der C-Brakteaten (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXI)", i *Archäologisches Korrespondenzblatt* 6:235-242. Mainz am Rhein, von Zabern

1987a: "Gudme in Sicht der Brakteaten-Forschung. (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten, XXXVI)", i *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für*

Frümmittelalterforschung der Universität Münster, 21, (red.) Karl Hauck, s. 147-181. Walter de Gruyter, Berlin/New York.

1987b: "Die religionsgeographische Zweiteilung des frühmittelalterlichen Europa im Spiegel seiner Gottheiten", i *Fornvännen* 82:161-181.

1988: "Zwanzig Jahre Brakteatenforschung in Münster-Westfalen" (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten, XL), i *Frühmittelalterliche Studien* 22:17-52. Walter de Gruyter, Berlin/New York.

Hauck, Karl & M. Axboe, K. Düwel, L. von Padberg, U. Smyra et. al. (red.)

1985-1989: *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. 7 volumer; Einleitung og Ikonographischer Katalog (IK 1-3). Münstersche Mittelalter-Schriften, band 24, Wilhelm Fink, München.

Herschend, Frans

1979: "Två studier i öländska guldfynd. I Det myntade guld. II Det omyntade guld", i *TOR* XVIII:33-294.

Hedeager, Lotte

1991: "Gulddepoterne fra ældre germanertid – forsøg på en tolkning", i *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid, Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april*, (red.) C. Fabech og J. Ringtved, s. 203-211. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Jysk Arkæologisk Selskab, Århus.

1992: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

1993: "The Creation of Germanic Identity. A European Origin-Myth", i *Frontières d'empire. Nature et signification des frontières romaines. Actes de la Table Ronde Internationale de Nemours 1992*, (red.) Patrice Brun, Sander van der Leeuw og Charles R. Whittaker. *Memoires du Musée de Préhistoire d'Ile-de-France* 5:121-131, A.P.R.A.I.F, Nemours, France.

1999a: *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Oversatt av Kåre A. Lie. Original utgave utgitt 1997, Pax Forlag, Oslo.

1999b: "Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape", i *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, (red.) A. Gustafsson og H. Karlsson, Gotarc Series A, Vol. 3:229-252. Göteborg University, Department of Archaeology. Göteborg.

2000: "Migration Period Europe: The Formation of a Political Mentality", i *Rituals of power: from Late Antiquity to the Early Middle Ages*, (red.) Frans Theuws og Janet L. Nelson. s. 15-57. Brill, Leiden/Boston/Köln.

2002: "Scandinavian "Central Places" in a Cosmological Setting", i *Central Places in the Migration and Merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, 2001*, (red) L. Larsson og B. Hårdh, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

2003: "Kognitiv topografi: Edelmetalldepoter i landskapet", i *Snartemofunnene i nytt lys*, (red.) Perry Rolfsen og Frans-Arne Stylegard. Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter nr. 2:147-165, Oslo.

2004: "Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens transcendentale realitet", i *Ordning mot kaos: studier av nordisk førkristen kosmologi* (red.) Anders André Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 219-252. Nordic Academic Press, Lund.

2011: *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400- 1000*. Routledge, London.

Hines, John

1989: "Ritual hoardings in Migration-Period Scandinavia: a review of recent interpretations", i *Proceedings of the Prehistoric Society* 55:193-203. Cambridge.

Hodder, Ian

1992: *Theory and Practice in Archaeology*. Routledge, London.

Holmboe, Chr.

1837: "Mynter fra Middelalderen, fundne ved Egersund", i *Urda, Et norsk*

antikvarisk historisk tidsskrift. Første bind, fjerde. Bergen 1837. Bergens museum,
Chr. Dahl AS

Holm-Olsen, Ludvig

1975: *Edda-dikt*. Cappelen forlag, Oslo.

Holmsen, Andreas

1961: *Norges historie. Fra de eldste tider til 1660*. Universitetsforlaget, Oslo.

Horne, Lee

1995: "Itinerant Brasscasters of Eastern India", i *Living Traditions. Studies in Ethnoarchaeology of South Asia*, (red.) B Allchin. s. 265-280. Oxbow & IBH Publ. Co. Oxford/ New Dehli.

Humphrey, C. & J. Laidlaw

1994: *The Archetypal Actions of Ritual: A theory of ritual illustrated by the Jain rite of worship*. Clarendon Press, Oxford.

Høeg, Helge Irgens

2006: "Pollen analyses", i *The Hoen Hoard. A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia Vol. 14:63-70. Institutum romanum Norvegiae, Bardi, Roma.

Høilund - Nielsen, Karen

1998: *Animal Style – A Symbol of Might and Myth. Salin's Style II in a European Context*, i Acta Archaeologica Vol. 69:1-52. Danmark.

2002: "Ulv, hest og drage. Ikonografisk analyse af dyrene i stil II- III", i *Nordeuropæisk dyrestil: 400-1100 e.Kr.*, (red.) K. Høilund-Nielsen og J. Vellev, Hikuin 29:187-218, forlaget Hikuin, Højbjerg.

Insoll, Timothy

2004: *Archaeology, Ritual, Religion*. Routledge, London.

Jensen, Jørgen

2006: *Danmarks Oldtid. Ældre Jernalder 500 f. Kr. – 400 e. Kr.* Bind 3. 2. udgave. Gyldendal, København.

Kaul, Flemming

2003: ”Mosen – porten til den anden verden”, i *Sejrens triumf: Norden i skyggen af det romerske Imperium*, (red.) L. Jørgensen, Birger Storgaard og Lone Gebauer Thomsen. Nationalmuseet, København

Keller, Christian

1993: ”Visuelle landskapsanalyser i arkeologien”, i *Universitetets Oldsaksamlings Årbok*, Bind-/ heftenr. 1991/92:59-68. Oldsaksamlingen, Oslo

Kristoffersen, Siv

1997: *Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og maktpolitiske sammenheng. Nydamstil og Stil I i Sør- og Sørvestnorge*. Avhandling til Dr.Art. Graden. Bergen.

2000: ”Expressive Objects”, i *Form, Function and Context. Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology*, (red.) D. S. Olausson og Helle Vandkilde, Acta Archaeologica Lundensia Vol 31:265-274. Almqvist & Wiksell, Lund.

2009: ”Kunsthåndverk og produksjon – dyreornamentikk og spannformete leirkar”, i *Oslo Arkeologiske Serie: Håndverk og produksjon. Et møte mellom ulike perspektiver*, Vol.12:147-162, (red.) Julie Lund og Lene Melheim. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo. Unipub/Oslo Academic Press, Oslo.

2010: ”Half beast-half man: hybrid figures in animal art”, i *World Archaeology*, 42(2):261-272. Routledge, London.

2012: *Mytologi i gull: fortellinger i brakteater og dikt*. AM forlag, Arkeologisk museum, UiS, Stavanger.

Kvalø, Frode

2007: ”Oversjøiske reiser fra Sørvest-Norge til Nordvest-Jylland i eldre bronsealder – en drøfting av maritim realisering og rituell mobilisering”, i *Sjøreiser og stedsidentitet. Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*, (red.) Lotte Hedeager. Oslo Arkeologiske Serie Vol. 8:11-134. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Unipub/Oslo Academic Press, Oslo.

Larsen, L., B. Vinther, K. Briffa, T. Melvin, H. Clausen, P. D. Jones et. al.

2008: "New ice core evidence for a volcanic cause of the A.D. dust veil", i
Geophysical Research Letters, Vol 35, L04708, doi: 10.1029/2007GL032450.

Layton, Robert & Peter J. Ucko (red.)

1999: "Introduction: gazing on the landscape and encountering the environment", i *The Archaeology and Anthropology of Landscape. Shaping your landscape*. One world archaeology 30. Routledge, London.

Lillehammer, Grete

2007: "The Past in the Present. Landscape Perception, Archeological Heritage and Marginal Farmland in Jæren, South-western Norway", i *Norwegian Archaeological Review* Vol. 40(2):159-178. Routledge, London.

Löwenborg, Daniel

2012: "An Iron Age Shock Doctrine – Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area?", (red.) Frands Herschend og Paul Sinclair. *Journal of Archaeology and Ancient History* nr. 4:3-29. Uppsala Universitet, Sweden

Lund, Julie

2008: "Banks, Borders and Bodies of Water in a Viking Age Mentality", i *Journal of Wetland Archaeology* 8:53–72.

2009: *Åsted og vadedsted. Deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaber*, i *Acta Humaniora* nr. 389, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Mackenprang, Mogens

1952: *De Nordiske Guldbrakteater*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skifter, Bind II. Universitetsforlaget, Aarhus.

Magnus, Bente

2002: "Ørnen flyr – om Stil I i Norden", i *Nordeuropæisk dyrestil: 400-1100 e.Kr.*, (red.) Højlund- Nielsen, Karen & Jens Velle, Hikuin 29:105-118, forlaget Hikuin, Højbjerg.

Mitlid, Åke

2003: "Bygdeborgene i rollen som forsvarsobjekter", i *Primitive Tider* 6:7-19.

Montelius, Oscar

1869: *Från jernåldern*. Stockholm.

1900: "Den nordiska järnålderens kronologi. III. Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 10:55-130

Mortensson-Egnund, Ivar & Erik Eggen

2008 [2002]: *Edda*, 2. Utg. Det Norske Samlaget, Oslo.

Munch, J. Storm

1956: "Folkevandringstidens gullskatter i Norge", i *Viking* 20:97-126.

Müller, Sophus

1876: "Bronzealderens Perioder. En Undersøgelse i forhistorisk archæologi", i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 186-312. Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København.

1886: "Votivfund fra Sten- og Bronzealderen", i i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, II række, I bind, s. 216-251. Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København.

1897: *Vor Oldtid. Danmarks Forhistoriske Archæologi*. Det Nordiske Forlag, København.

Myhre, Bjørn

1987: "Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period", i *Studien zur Sachsenforschung*, 6:169-188. Lax, Hildesheim.

1991: "Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid", i *Nordatlantiske foredrag*, 10-19, Tórshavn.

Näsman, Ulf

1994: "Liv och död. Sydiskandinaviska grav – och offerriter från 200 till 1000 e.Kr.", i *Myte og ritual i det førkristne Norden*, (red.) Jens Peter Schjødt et. al. s. 73-94. Odense Universitetsforlag.

1988: "Den folkvandringstida krisen i Sydiskandinavien, inklusive Öland och Gotland", i *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, d. 2.-4. oktober 1985*, (red.) Näsman, Ulf & Jørgen Lund, 227-252, Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Nicolaysen, Nicolay

1862: *Norske Fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger, ældre end Reformationen og henførte til hver sit Sted*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring, Kristiania.

Öberg, Herje

1942: *Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar, del 53. Uppsala.

Pedersen, Unn

2001: "Vektlodd–sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet?", i *Primitive Tider* 4:19-36.

Prøsch-Danielsen, Lisbeth

1999: "Hanalandstjønna – 'midt i periferien'", i *Frå haug ok heidni* 3:37-40. Stavanger.

2004: "Brøyte seg rydning i svarteste skau", i *Frå haug ok heidni* 4:30-34. Stavanger

Ravn, Mads

1998: "Kan vi erkende religion i forhistoriske grave?", i *Religion og materiel kultur*, (red.) Lisbeth B Christensen og Stine B. Sveen, s.78-93. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Ryste, Bengta

2005: *Edelmetalldepotene fra folkevandringstid og vikingtid i Norge: gull og sølv i kontekst*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.

Salin, Bernhard

1899: "De nordiska guldbrakteaterna", i *Antiqvarisk Tidskrift för Sverige* 14(2):1-111.

Schetelig, Haakon

1912: *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens museums skrifter, Ny række. Vol. 2(1). John Griegs boktrykkeri, Bergen.

1914: *Arkeologiske Tidsbestemmelser av ældre norske Runeindskrifter. Norges Indskrifter med de ældre Runer* III. Kristiania.

Sibley, Andrew

2004: "Likely causes of the Ice Age", i *Journal of Creation*, vol. 18(2):83-90.

Skaare, Kolbjørn

2006: "Numismatics" i *The Hoen Hoard. A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia vol. 14: 165-172 Institutum romanum Norvegiae, Bardi, Roma.

Solberg, Bergljot

2003: *Jernalderen i Norge: ca 500 f. Kr. - 1030 e.Kr.* 2. utg. (1. utg. 2000). Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Solli, Brit

2005: "Norrøn sed og skikk", i *Norges religionshistorie*, (red.) Arne Bugge Amundsen, s. 16-62. Universitetsforlaget, Oslo.

Steinsland, Gro

2005a: *Norrøn religion: myter, riter, samfunn*. Pax forlag, Oslo.

2005b: "The late Iron Age Worldview and the Concept of 'Utmark'", i *UBAS International* 1, s. 137-146. Bergen.

Steinsland, Gro & P. Meulengracht Sørensen

1999: *Voluspå*. Pax Forlag, Oslo.

Stylegar, Frans-Arne

1997: *Gull, guder og guders utvalgte: gullbrakteatene i Vest-Agders folkevandringstid*. Vest-Agder fylkeskommune, avd. for næring, samferdsel og kultur, Kristiansand.

Sveen, Stine B.

1998: "The Concepts of Religion and Ideology in Relation to Archaeology", i *The Kaleidoscopic Past: proceedings of the 5th Nordic TAG Conference, Göteborg, 2-5 April 1997*, (red.) Anna-Carin Andersson, Åsa Gillberg, Ola W. Jensen, Håkan Karlsson og Magnus V. Rolöf. GOTARC, Series C, Arkeologiska skrifter no. 16:429-434. Göteborg University, Department of Archaeology, Göteborg.

Taçon, Paul S. C.

1999: "Identifying ancient sacred landscapes in Australia: From physical to social", i *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*. (red.) Wendy Ashmore og Bernard A. Knapp. s. 33-57. Blackwell Publishing, Oxford.

Thomas, Julian

2006: "Phenomenology and Material Culture", i *Handbook of Material Culture*, (red.) C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands og P. Spyer, s.43-59. Sage Publications, London.

Tilley, Christopher

1999: *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell, s. 36-76

2004: *The Materiality of Stone. Explorations in Landscape Phenomenology*. Oxford: Berg/ New York

Turner, Victor

1967: *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press. Ithaca & London

Widgren, Mats

2012: "Climate and causation in the Swedish Iron Age: learning from the present to understand the past", i *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, Vol. 112(2):126-134. Routledge, London.

Wiker, Gry

1999: "Gullbrakteatene og deres funnsteder", i *Nicolay* 77:12-20

2000: *Gullbrakteatene – i dialog med naturkreftene. Ideologi og endring sett i lys av de skandinaviske brakteatnedleggelsene*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo, Oslo.

2001: ”Om konstruksjon av ny menneskelig identitet i jernalderen”, i *Primitive tider*, 51-72

2002: ”Tanker om menneskets verdensbilde på 500-tallet. Fra asosial til sosial dialog med det guddommelige”, i *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31. januar – 2. februar 2002*, (red.) Lene Melheim, Lotte Hedeager og Kristin Oma. Oslo Arkeologiske Serie Vol. 2:114-154. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Oslo.

Wilson, David M.

2006: ”Introduction and summary”, i *The Hoen Hoard. A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*. Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia Vol. 14:13-25. Institutum romanum Norvegiae, Bardi, Roma.

Worsaae, J. J. A.

1865: *Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminner. En Sammenlignende Undersøgelse*. Gyldendalske Boghandel, København.

1866: ”Om nogle mosefund fra Broncealderen”, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og historie*, s. 313-326. København.

Ystgaard, Ingrid

2003: ”Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i elder jernalder”, i *Primitive Tider* 6:21-29.

Zachrisson, Torun

1998: *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid I Uppland och Gästrikland*. Stockholm Studies in Archaeology Vol. 15. Stockholm.

Østigård, Terje

2006: ”Lik og ulik. Introduksjon til variasjon i gravskikk”, i *Lik og ulik. Tilnærminger til variasjon i gravskikk*, (red.) T. Østigård. UBAS Vol 2:9-44. Universitetet i Bergen, Bergen.

2007:”Transformatøren. Ildens mester i jernalderen”, i *Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen Bind II*, (red.) Joakim Goldhahn og Terje Østigård. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 65, Göteborgs Universitetet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Göteborg.

Østmo, Mari

2002:”Symbolikk i landskapet – grenser, kosmologi og ritualer”, i *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31. – 2. februar 2002*, (red.) Lene Melheim Lotte Hedeager og Kristin Oma. Oslo Arkeologiske Serie vol. 2:185-199. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering. Universitetet i Oslo, Oslo.

Appendiks. Katalog

Oversikt over brakteatfunn fra depoter i Vest-Agder og Rogaland.

MA – Mackenprangs katalognummer.

Katalognummer med desimal er nye funn, og har blitt inkorporert av Gry Wiker (2000).

Nr/MA	Funnsted	Kommune	Fylke	Funnkontekst/ funnforhold	Stedsbeskrivelse	Andre gjenstander i depotet
1/141	Øvre Austad (6 C- brakteater)	Flekkefjord	Vest- Agder	Funnet tilfeldig under rensking av jorda, på vestsiden av en skråning for en kolle m. gravhauger. Vestsiden av kollen har inntil nylig vært sumpmark. Mellom steiner, under flat mark nær et gjerde.	Delvis omgitt av høye fjell innerst i Lafjorden. Austad gård har ingen direkte forbindelse med fjorden.	Funnet sammen med en sølvring. (Kan ikke med sikkerhet knyttes til brakteatfunnet).
2/142	Brekne (1 D-brakteat)	Lista	Vest- Agder	Funnet under en sten på flat mark i samme område som flere jordblandede gravrøyser. Brakteaten kan ikke sikkert knyttes til en grav, og har blitt kategorisert som markfunn.	Gravfeltet ligger ut mot havet på den vestlige spissen av Lista. (Frans-Arne Stylegar regner denne brakteaten som gravfunn).	Enkeltfunn
3/143	Jåtog (2 D- brakteater)	Lista	Vest Agder	Den største brakteaten falt ut av en torve i forb. Med nybrottsarbeid, sammen med en mindre brakteat. Torven lå ca. 2 meter fra en loddrett fjellvegg.	Gården Jåtog ligger avsidet til oppe i heiene. I bakken bak husene skal det ha vært flere gravhauger. 150-200 m. øst for husene (SØ for høyden m. brakteatene) ligger en bratt fjelltopp kalt Borgfjell. Her finnes en bygdeborg fra folkevandringstid.	Funnet med et stykke ringgull.
4/147	Årstad (1 D-brakteat)	Egersund	Rogaland	Funnet i forb. med funn av sølvskatt fra 11. årh. Under en stor stein i en stein- ur/morénerygg. Usikkert om brakteaten tilhører sølvskatten eller om den er nedlagt enkeltvis.	Funnstedet ligger i en bratt skråning, opp mot Årstadfjellet, et fjellplatå med flere tjern og fjelltopper. På nedsiden renner Lundeåne elv. Området rundt funnstedet skal i gamle dager (før utbygging) ha vært myrområde.	Enkeltfunn

5/149	Vindingland (1 C-brakteat)	Bjerkreim	Rogaland	Uvisst	Vindingland gård ligger i et lite dalsøkk og i tett forb. med en elv. Flere høydedrag dominerer i vest.	Trolig enkeltfunn
6/151	Vatne (1 C-brakteat)	Sandnes	Rogaland	Uvisst	Vatne gård ligger i et område som trolig har vært preget av store våtmarksområder. Regionen karakteriseres av flere store vann og høydedrag.	Trolig enkeltfunn
7/152	Oppstad (1 C-brakteat og 1 D-brakteat)	Hå	Rogaland	Funnet ved torvskjæring i myrområde.	Funnstedet sies å ligge ikke langt i fra en høyde i terrenget, Kleggavarden (171m), omgitt av flatt landskap med åkrer. Før myrområde m. myrdrag ned mot et tjern. Åna elv renner ca. 2-2.5 km. SSV for det antatte funnstedet.	
8/154	Kydland (1 D-brakteat)	Hå	Rogaland	Uvisst	Kydland gård ligger situert i et fruktbart jordbruksområde som preges av store flate sletter med dyrket mark. Et par km. vestover begynner Høg-Jæren, og landskapet blir mer kupert.	Trolig enkeltfunn
9/157	Øvre Madla (3 C-brakteater, 10 D-brakteater, 1 B-brakteat.)	Stavanger	Rogaland	Funnet ved bortrydding av steindyng (ca. 55-75 m lang). Denne har blitt tolket som levninger av gammelt gjerde. Gjenstandene lå spredt i jorda under steinene.	Madla ligger på Jæren, et av Norges rikeste jordbruksområder med høy tetthet av fornminner	Funnet sammen med fem gullperler, et spiralformet munnblikk, samt åtte spiralringer.
10/162	Norheim (1 D-brakteat)	Time	Rogaland	Funnet under hagearbeid (drenering). Skal ha ligget oppå en flat stein omgitt av flere	Funnstedet ligger ved foten av et høydedrag på SV-side. På sydsiden av denne er terrenget	Øyenvitner skal ha fortalt at brakteatene ble funnet sammen med to gullringer samt noe annet småtteri. Dette

				steiner, nederst i en skråning, rett på innsiden av et steingjerde. På toppen er det registrert en stor rundrøys, 1-2 mindre gravhauger, en hustuft, en innhegning og to geil. Spor i bakken kan tyde på jernalderbosetning.	mye brattere. Norheim gård ligger i et kupert terreng på Jæren.	ble aldri innlevert til museet.
11/165	Teig (2 D-brakteater)	Sauda	Rogaland	Funnet ved to ulike anledninger: ved pløying i 1944 og ved metallsøking i 1989 ca. 20 m fra den første. De er stempelidentiske.	Sauda ligger innerst i fjorden mellom bratte fjell. Teig ligger i utkanten av bygda, ved foten av fjellet. Brakteatene ble funnet ca 5-10 m fra punktet hvor terrenget begynner å stige. Bekk ca 5m fra funnstedet for den første brakteaten.	
12/167	Selvik (4 D-brakteater, 1 A-brakteat, 1 C-brakteat)	Sandnes	Rogaland	Funnet under bjørkerot, under steingjerde ved oppbrytning av nytt land. Ikke mulig å stadfeste funnstedet nøyaktig, men det tyder på at området har blitt dyrket opp sent, i utkanten av den mest fruktbare jorda. Grunnen består for det meste av morenemasse, sand, grus, stein. Nær moreneslette	Landskapet er preget av bratte fjell. Gården ligger i marginalt område, oppe i fjellheimen (ca. 80 moh.) med utsikt til fjellene på den andre siden av fjorden. Flere bekker renner ned fra fjellsidene.	Funnet med 3 spiralringer av gull og 4 stk. ringgull.
13/167,2	Skjørestad (1 D-brakteat)	Sandnes	Rogaland	Funnet på Skjørestad gård under potetopptak i en åker som ligger i bakkehell. Funnet 20 år tidligere.	Jordet der brakteaten ble funnet er avgrenset av et ØV-gående steingjerde i nord. Gården ligger 147 moh. og er blant de øverste gårdene oppe i lia. Gården er omringet av myrlandskap. Terrenget heller relativt bratt mot ØNØ.	Enkeltfunn
14/168	Holta (3 D-brakteater)	Strand	Rogaland	Funnet ved nydyrking, 20-30 m SSØ for gården, på ca ½ meters dybde på et	Gården ligger ca 260 moh. og er i dag den høystliggende gården opp mot	Funnet med 2 vektlodd i bly, 8 stk bruddgull og et lite gullkorn.

				<p>meget steinete sted. 10-15m vest for funnstedet har det vært en flatmarksgrav. Omtrent 50m NØ for funnstedet er det registrert et gårdsanlegg med hustuft fra jernalder.</p>	<p>fjellheimen. Funnstedet ligger ved en markslagsgrense mellom lettdrevet dyrkingsjord og mer skrinn beitemark.</p>	
--	--	--	--	---	--	--